શ્રી જૈનતત્ત્વ પ્રવેશક

જ્ઞાનમાળા.

[જીવ-વિચાર તથા સામાયિક મૂળ, અર્થ, રહસ્યની સમજુતી સહ]

પ્રથમાવૃત્તિ તૈયાર કરનારઃ
સદ્‌ગુણાનુરાગી મુનિશ્રી કર્પૂરવિજયજી

એમની આજ્ઞાથી
તૃતીયાવૃત્તિ સુધારનાર
ભાયાણી હરિલાલ જીવરાજભાઇ
ભાવનગર.

શેઠ રાયચંદ દુલભજી કાલીઆવાડીવાળા
તરફથી ભેટ.

પ્રકાશકઃ
પોપટલાલ સાકરચંદ શાહ.
ભાવનગર.

વિ. સં. ૧૯૮૯ વીર સં. ૨૪૫૯ ઇ. સ. ૧૯૩૩

પ્રકાશક:—
પોપટલાલ સાકરચંદ શાહ
ભાવનગર.

અનુક્રમણિકા.

મુદ્રક શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ
મહોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.
દાણાપીઠ-ભાવનગર

॥ ॐ अर्हं ॥

નિવેદન

આ પુસ્તક પ્રકાશનનો ટૂંક પરિચય આપવો યોગ્ય સમજી તે રજુ કરું છું. લગભગ બત્રીશ વર્ષ પહેલાં સદ્‌ગત શેઠ **શ્રી અમરચંદ તલકચંદ શાહે** દ્રવ્ય, સમય અને શક્તિનો સારો ભોગ આપી જૈન વિદ્વાનો દ્વારા બાલોપયોગી જૈનતત્ત્વજ્ઞાનમાળા તૈયાર કરાવી હતી. તે પ્રકટ કરાવી પ્રચાર કરવાની તેમને ઘણી ઉમેદ હતી. પરંતુ કાળદોષથી તે ઇચ્છા પૂર ન આવી અને તે પ્રકટ થાય તે પહેલાં તો તેઓ સ્વર્ગસ્થ થયા. કાળસ્થિતિ પરિપક્વ થતા તે સંગ્રહ સદ્‌ગુણાનુરાગી પુજ્ય મુનિશ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજના હાથમાં આવ્યો. તેમના શુભ પ્રયાસથી તે સંગ્રહનો થોડો ભાગ આ પુસ્તકરૂપે પ્રકટ થયો છે અને શેષ ભાગ શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ દ્વારા પ્રકટ થયો છે.

આનંદ પામવા જેવી વાત તો એ છે કે આ પુસ્તકની પ્રથમાવૃત્તિ સદ્‌ગત શેઠશ્રી અમરચંદભાઈના સુપુત્ર શેઠ **શ્રી હેમચંદભાઇ અમરચંદભાઈની** આર્થિક સહાયથી જ વિ. સં. ૧૯૮૧ માં પ્રકાશિત થઈ હતી અને તે જૈન સમાજમાં ઠીક આદરને પામી હતી.

ત્યારબાદ આ પુસ્તકની માંગણીઓ આવતી રહેતી હોવાથી તેની બીજી આવૃત્તિ વળાવાળા શેઠ શ્રી વર્ધમાન લલ્લુભાઈ પદ્‌મશીની આર્થિક સહાયથી વિ. સં. ૧૯૮૭ માં શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાના પ્રમુખ શ્રીયુત કુંવરજી આણંદજીએ સન્મિત્ર કર્પૂરવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી પ્રકટ કરી હતી. તેનો પણ ઉચિત સ્થળોએ યોગ્ય પ્રચાર કરવામાં આવ્યો છે અને તેથી તે આવૃત્તિ પણ ખલાસ થઈ ગઈ છે.

હાલમાં બાબુ શ્રી પન્નાલાલ પૂનમચંદ જૈન હાઇસ્કુલ-મુંબઇના ધાર્મિક શિક્ષણ વર્ગમાં આ પુસ્તકને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. તેથી આ પુસ્તક માટે માગણી આવતાં આ પુસ્તકની ત્રીજી આવૃત્તિ **શેઠશ્રી રાયચંદભાઇ દુલભજી**ની આર્થિક સહાયથી મુદ્રિત કરવામાં આવી છે.

આ આવૃત્તિની વિશિષ્ટતા એ છે કે ગુજરાત વિદ્યાપીઠે યોજેલ જોડણીકોષ અનુસાર શબ્દોની જોડણી રાખેલ છે અને વિદ્યાર્થીઓને જીવની અનુભવસિદ્ધ ઓળખાણ કરાવવાના આશયથી મોટા ખર્ચે ખાસ ચિત્રો ચિતરાવી તેના બ્લોક બનાવરાવી અત્ર દાખલ કરેલા છે.

વળી તીર્થંકર પ્રભુઓનાં નામ, માતા-પિતાના નામ વગેરેની માહિતીના કોઠાનું સુંદર પુષ્પાકૃતિરૂપ ચિત્ર આમાં જોડવામાં આવ્યું છે તે સૌ વિદ્યાર્થીઓને જરૂર ગમશે.

જ્યાં સુધી ભવિષ્યમાં બીજી સુંદર જૈનતત્ત્વજ્ઞાનમાળા પ્રકટ ન થાય ત્યાં સુધી તો આ પુસ્તકને દરેક જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ વર્ગમાં જરૂર સ્થાન મળશે, તે આશાથી આ ત્રીજી આવૃત્તિની ત્રણ હજાર નકલો કઢાવી છે.

છેવટમાં વિનતિ કે શાળાના વ્યવસ્થાપકો આ પુસ્તકને અભ્યાસક્રમમાં દાખલ કરી તેનો પ્રચાર કરશે તો લીધેલ શ્રમ, ને કરેલ ખર્ચ સફળ થશે.

આ પુસ્તકને રા. રા. શ્રીયુત્ હરિલાલ જીવરાજ ભાયાણીએ સુધાર્યું છે અને શ્રીયુત્ કુંવરજી આણંદજીએ પ્રુફો સુધારી આપ્યાં છે અને કેટલીક ઉપયોગી સુચનાઓ કરી છે તે માટે તેઓ બન્ને ગૃહસ્થોનો આ સ્થળે ઉપકાર માન્યા વિના રહી શકતો નથી. છેવટે આ પુસ્તકમાં કોઈ પણ સ્થળે ભૂલો રહી ગઇ હોય તે વિદ્વાનોએ સુધારી લેવા અને પ્રકાશકને લખી જણાવવા તસ્દી લેવી.

પ્રકાશક.



મોક્ષની વાનગીરૂપ સમતા-સામાયિકની પ્રાપ્તિનો ઉપાય.

શ્રુત સામાયિક, સમકિત સામાયિક, દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વ-વિરતિ સામાયિક-એમ ચાર પ્રકારે સામાયિક હોઈ શકે છે. શાસ્ત્રાભ્યાસવડે પહેલું. શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય લક્ષણ-સમ્યક્ત્વવડે બીજું. સ્થૂલ હિંસા, જૂઠ, ચોરી પ્રમુખ તજવાવડે ત્રીજું અને સર્વથા હિંસાદિક પાપવૃત્તિનો ત્યાગ કરવાવડે સાધ્યદૃષ્ટિવંત જીવને ચોથું સર્વવિરતિ-સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે. બાહ્યદૃષ્ટિવાળા જીવ તેવો અપૂર્વ લાભ મેળવી શકતા નથી. સર્વવિરતિવંત સાધુજનોને જીંદગી પર્યંત સામાયિક હોય છે અને દેશવિરતિવંત શ્રાવકને દેશવિરતિ સામાયિક કાયમનું ને નવમા વ્રતરૂપ સામાયિક બે ઘડીનું હોય છે. આત્મલક્ષથી તેમાં જેટલો વધારે સમય લેવાય તેટલો તેથી અધિક લાભ થાય છે. જ્યાંસુધી શ્રાવક સામાયિક (સમતાભાવ) માં વર્તે છે ત્યાંસુધી પાપારંભ રહિત હોવાથી સાધુસમ લેખાય છે. તેથીજ ભવ્ય આત્માઓ અવકાશ મેળવી, સામાયિકનો અધિક ખપ કરે છે. જેમ બને તેમ સમજપૂર્વક ભવ્યાત્માઓએ તેનો અધિકાધિક ખપ કરવો ઘટે છે, કેમકે તેમાં જે સમય જાય છે તે અપૂર્વ લાભકારી થવા પામે છે. જેમ જેમ તેનો અભ્યાસ આત્મલક્ષ-પૂર્વક અધિકાધિક કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ આત્મશાન્તિમાં વધારો જ થતો જાય છે એ વાત સ્વાનુભવ સિદ્ધ છે. કઇક મુગ્ધજનો પોતાનો સમય ફોગટ ગપ્પાસપ્પામાં ગાળે છે, તો કઇક ક્ષણિક મોજમજા માણવામાં ગાળે છે, કઇક કલેશ કંકાસ કરવામાં, તો કઇક કપટજાળ ગુંથવામાં-ગાળે છે. એમ સ્વેચ્છાચારમાંજ બાપડા જીવો માનવભવ ફોકટ હારી જાય છે. કોઇક વિરલા આત્માર્થી જનો જ પુણિયા શ્રાવકની પેરે અથવા આણંદ કામદેવાદિકની પેરે પોતાનો અમૂલ્ય માનવભવ ધર્મ આરાધન કરવાવડે સફળ કરે છે. સુલસા, ચંદનબાળા, સીતા, દ્રૌપદી પ્રમુખ સતીઓ પોતાનાં પવિત્ર આચરણથીજ પ્રસિદ્ધ થઇ છે. ગરીબ-ભિક્ષુ સરખો પણ સામાયિક ચારિત્રના પ્રભાવથી ઇન્દ્ર અને નરેન્દ્રાદિકવડે પૂજિત બને છે. સામાયિકના આઠ પર્યાય નામો સમજવા યોગ્ય છે.

૧ સામાઇયં=સામાયિક=સમતાભાવની પ્રાપ્તિ.

૨ સમઇય=સમયિક=સમ્યગ્ શાન્તિપૂર્વક સર્વ જીવપ્રત્યે વર્તન

૩ સમ્મવાઓ=સમ્યગ્વાદ=રાગ દ્વેષ રહિતપણે યથાસ્થિત કથન.

૪ સમાસ=સ્તોક (થોડા) અક્ષરોવડે કર્મનાશક તત્ત્વાવબોધ.

૫ સંખેવો=સંક્ષેપ=અક્ષરો થોડા પણ અર્થ ગંભીર.

૬ અણવજ્જં=અનવદ્ય=નિષ્પાપ આચરણ.

૭ પરિણ્ણા=પરિજ્ઞા=પાપત્યાગવડે વસ્તુતત્ત્વનું જ્ઞાન.

૮ પચ્ચખ્ખાણું=પ્રત્યાખ્યાન=તજવા યોગ્ય વસ્તુનો ત્યાગ.

એ આઠ પર્યાય નામોનું રહસ્ય મનન કરવા યોગ્ય છે. ચઉમાસી વ્યાખ્યાનમાં દૃષ્ટાન્તપૂર્વક તે દર્શાવેલું છે. સહજ-સ્વાભાવિક આત્મિક સુખ પ્રગટ કરવાના અભિલાષી જનોએ પ્રતિદિન અવકાશ મેળવી ઉક્ત સામાયિકનો જેમ અધિક લાભ મેળવાય તેમ પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે. સામાયિક એટલે સમભાવની પ્રાપ્તિ, તેની વૃદ્ધિ જે રીતે-જે માર્ગે અધિક થવા પામે તે રીતે-તે માર્ગે અધિક કાળજીથી પ્રવર્તન કરવું ઉચિત છે. દેશવિરતિ શ્રાવકને સામાયિક ઉચ્ચરવાનો કાળ બે ઘડીથી ઓછો નજ હોય, પણ કદાચ પાંચ દશ મિનિટનો અવકાશ છુટો છવાયો મળે તો તેનો પણ સદુપયોગ કરી, સમભાવ-સમતાગુણની પ્રાપ્તિ અને વૃદ્ધિ કરવાનું ભૂલવું જોઇએ નહીં. સામાયિકમાં જે પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે છે તેનું રહસ્ય સારી રીતે લક્ષમાં રાખી તેને સફળ કરવા કાળજી રાખવી જોઇએ. મન, વચન અને કાયાવડે કંઇ પણ પાપાચરણ કરવું કે કરાવવું નહીં, તથા ભાવના ઉદાર રાખવી. મૈત્રી, કરૂણા, મુદિતા અને માધ્યસ્થનો કાયમ અભ્યાસ રાખવો. શરીરાદિક સંયોગની અસારતા ને ક્ષણિકતા વિચારી, ભાગ્યયોગે પ્રાપ્ત થયેલ માનવભવાદિક દુર્લભ સામગ્રીની સફળતા શીઘ્ર કરી લેવી ઉચિત છે. ઇતિશમ્

(સ. ક. વિ.)

બાળ કેળવણીપરત્વે આપણી ફરજ.

'માતાપિતાદિક વડીલો ધારે તો તે બાળકોના એક ઉમદા શિક્ષક થઇ શકે.'

કેળવણી એ એક અજબ ચીજ છે. તેનાથી અનેક ફાયદા થઇ શકે છે. ઘઉંની કણકને જુદી જુદી રીતે કેળવવાથી તેમાંથી તરેહ-તરેહની રસવતી (રસોઇ) બને છે અને તે બારે મીઠાશ આપે છે. ફળફુલનાં ઝાડને પણ સારીરીતે કેળવીને ઉગાડવાથી તે જાતજાતના જથાબંધ મીઠાં, મધુર, સ્વાદિષ્ટ અને ખુશબોદાર ફળફુલ આપી આનંદ-સંતોષ ઉપજાવે છે. જ્યારે જડ વસ્તુઓ પણ તથાપ્રકારની કેળવણીવાળા સંસ્કાર પામી આનંદદાયક બને છે તો પછી ચૈતન્યવાળો મનુષ્ય આત્મા યોગ્ય કેળવણી પામીને સંસ્કારિત બને તો તે સ્વપરને કેટલો બધો આનંદદાયક થાય ? શરીરનો, મનનો, બુદ્ધિનો અને હૃદયનો વિકાસ કરવા માટે કેળવણીની ઓછી જરૂર નથી, બલ્કે ઘણી જરૂર છે. ઉક્ત દરેક પ્રકારની કેળવણી જરૂરની છે, ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી. વળી તે ગુણમાં એકએકથી ચડીયાતી પણ છે, છતાં અફસોસની વાત છે કે બહુધા તેની ઉપેક્ષાજ કરવામાં આવે છે. જુઓ ! આપણા દેશમાં જન્મેલા બાળકો બધા ઉછરીને મોટા થતા નથી; ઉછરેલા બધા તંદુરસ્ત રહેતા નથી; જન્મેલા બાળકોમાંથી એક વર્ષની અંદરનો ૧/૩ અને પાંચ વર્ષની અંદરનો ૧/૪ ભાગ તો મરી જાય છે. બાકીના ૧/૩ ભાગમાંથી પણ થોડાઘણાજ લાંબો વખત બચી શારીરિક સુખસંપત્તિ પામી શકતા હશે. આ સ્થિતિ ખરેખર ખેદજનક છે. ગર્ભને પોષવા અને બાળકોને ઉછેરવા તરફ માબાપોની અત્યંત બેદરકારીનું આ અનિષ્ટ પરિણામ જણાય છે. બચ્ચાઓને કુશળતાથી ઉછેરવામાં આવે તો તે શરીરે પુષ્ટ, કદાવર અને નીરોગી થવા પામે છે, તેને બદલે બેદરકારીથી, તેમને ભય, ત્રાસ અને ખેદ ઉપજાવ્યા કરવાથી તે દુબળાં, સત્વહીન અને રોગીલાં તથા દુઃખીયારાં બને છે. કોમળ વયના બચ્ચાંઓને બચપણથીજ યોગ્યરીતે કેળવવાની માબાપની જે પવિત્ર ફરજ છે તે અત્યારે બહુધા વિસારી દેવાય છે, એનુંજ આ અતિ દુઃખકારક માઠું પરિણામ લેખવા યોગ્ય છે.

શિક્ષકોએ ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચવાનો મહાવરો રાખવો અને જીવન-પર્યંત જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરવાનો ઉદ્યોગ કરતા રહેવું. શિક્ષક આળસુ ન હોવો જોઇએ.

૯ ભણાવવું અને કેળવવું એ એમાં મોટો તફાવત છે. ઠાંસી ઠાંસીને જ્ઞાન ભરવું કે ગોખણ કરાવવું તે ભણતર છે અને મનની, શરીરની અને નીતિવિષયક સર્વ શક્તિઓની ખીલવણી કરવી તેનું નામ કેળવણી છે. શિક્ષકે કેળવણી આપવા ઉપર ખાસ લક્ષ રાખવું.

૧૦ કેળવણીનો અર્થ બહોળો છે. બાળક ભણીને પંડિત થાય એટલે બસ નથી. તેના મગજમાં માત્ર જ્ઞાન ભરવાનું નથી, તેની વિચારશક્તિ ખીલવવાની છે અને જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરતા શીખવવાનું છે.

૧૧ કેળવણી ત્રણ પ્રકારની છે. મનની (માનસિક), તનની (શારીરિક) નીતિની (નૈતિક).

૧૨ બુદ્ધિની કેળવણી ન મળે તો બાળક અજ્ઞાની અને મૂર્ખ (બુદ્ધિહીન) થાય. મનની શક્તિઓ ખીલવવાથી બુદ્ધિની કેળવણી મળે છે, ગોખણથી તે મળતી નથી.

૧૩ શરીરની કેળવણી ન મળે તો બાળકો નિર્બળ અને નિર્માલ્ય થાય. જુદી જુદી જાતની કસરત અને ડ્રીલ વિગેરેથી એ કેળવણી મળી શકે છે.

૧૪ નીતિની કેળવણી ન મળે તો બાળક અસભ્ય અને અવિવેકી થાય. શિક્ષકની રહેણીથી અને નીતિપાઠોની અસરકારક સમજુતિથી એ કેળવણી આપી શકાય.

૧૫ કિંડરગાર્ટનની સીસ્ટમથી ત્રણે પ્રકારની કેળવણી એકી સાથે મળે છે.

૧૬ શિક્ષક સદાચરણી, ન્યાયી અને મનને કબજામાં રાખી શકે તેવો ન હોય તો તેની અસર બાળકોપર સારી થાય નહીં.

૧૭ સેવાવૃત્તિ રાખી દરેક શિક્ષકે કર્તવ્યપરાયણ થવું.

(સ. ક. વિ.)



સદ્‌ગુણાનુરાગી મુનિવર્ય શ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ.

આનંદ પ્રેસ-ભાવનગર.

॥ ॐ ॥

જૈન તત્ત્વ પ્રવેશક

જ્ઞાનમાળા.

પાઠ ૧ લો. જીવ.

ગુરૂ—પ્રિય બાળકો ! આજે હું તમને ધર્મ સંબંધી કાંઇક કહું તે સાંભળો.

શિષ્ય—વારૂ ગુરુજી ! પણ તે પહેલાં એક વાતનો ખુલાસો કરવા કૃપા કરશો ?

ગુરૂ—ખુશીથી કરીશ. કહો એવી કઇ વાત છે ?

શિષ્ય—વાત તો એ છે કે, આપણે ખાઇએ છીએ, પીએ છીએ, બોલીએ છીએ, ચાલીએ છીએ, બેસીએ છીએ, ઊઠીએ છીએ તે કોના બળથી કરી શકીએ છીએ ?

ગુરૂ—આપણા શરીરમાં જીવ છે તેથી તે બધું કરી શકીએ છીએ.

શિષ્ય—ગુરૂજી ! જીવ તો આપણા દેખવામાં આવતો નથી

ગુરૂ—જીવ એ નરી આંખે દેખી શકાય તેવી વસ્તુ નથી.

શિષ્ય—ત્યારે જીવને આપણે કેવી રીતે દેખી કે જાણી શકીએ?

ગુરૂ—જીવ જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે; જ્યારે તમને વિશેષ જ્ઞ
થશે ત્યારે તમે જીવને જાણી શકશો.

શિષ્ય—વારૂ ગુરૂજી! જેમ આપણા શરીરમાં જીવ છે, તેમ
કોઈ હાલતાં-ચાલતાં જણાય છે તે સર્વેમાં જીવ છે

ગુરૂ—હા, જે હાલતાં-ચાલતાં જણાય છે તેમાં તો જીવ છે જ
પણ કેટલાંક હાલતાં-ચાલતાં નથી તેમાં પણ જીવ
તે હું તમને હવે પછી સમજાવીશ.

પાઠ ૨ જો. ત્રસ અને સ્થાવર જીવ.

હાલતાં-ચાલતાં જીવો જેવાં કે ગાય, ભેંશ, હાથી, ઘોડા, બળદ, ઊંટ, કૂતરાં, બિલાડી વગેરે સર્વ પશુઓનાં શરીરમાં જીવ છે.

વળી પોપટ, કબૂતર, ચકલાં, કાગડા, સમળી, વાગોળ, ચામાચીડિયા વગેરે સર્વ પક્ષીઓનાં શરીરમાં પણ જીવ છે.

વળી સાપ, અજગર, નોળિયા, ઊંદર, ખિસકોલી, ચંદનઘો વગેરેમાં પણ જીવ છે.

તેમજ પાણીમાં રહેનારા જેવાં કે-માછલાં, મગરમચ્છ, કાચબા વગેરેનાં શરીરમાં પણ જીવ છે અને તે પાણીમાં રહેનારા જીવો જલચર જીવો કહેવાય છે.

નાના શરીરવાળા જંતુઓ જેવાં કે વીંછી, ભમરા, માખી, તીડ, ડાંસ, મચ્છર, કાનખજૂરા, માકડ, જૂ, કીડી, મંકોડા, પળ, સર્વાં, શંખ, જળો, કોડા, પૂરા, કૃમિ, અળસિયા
ોરેમાં પણ જીવ છે. સારાંશ કે જેઓનું શરીર ચાલે છે,

દોડે છે, વળી જેઓ તાપનાં કારણથી કે ભય અથવા ત્રાસના કારણથી એક જગ્યાથી બીજી જગ્યાએ પોતાની મેળે જઈ શકે છે એવા સર્વે શરીરવાળા જીવો છે.

ઉપરના સર્વે શરીરવાળા જીવો ત્રસ જીવો કહેવાય છે.

વળી એવા શરીરવાળા પણ જીવ છે કે જેઓ ચાલવું, ઊઠવું, બેસવું, દોડવું વગેરે કાંઈ પણ કામ પોતાની મેળે કરી શકતા નથી. આવા શરીરવાળા જીવો સ્થાવર જીવ કહેવાય છે.

પાઠ ૩ જો. સ્થાવર જીવ.

સ્થાવર જીવો પાંચ જાતના છે:-પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ. આ પાંચે જાતના જીવો સ્થાવર જીવ કહેવાય છે.

વનસ્પતિમાં જીવ છે એમ સૌ કોઈ કબૂલ કરે છે. તેમજ પૃથ્વીમાં પણ જીવ છે એમ હાલના શોધક વિદ્વાનોને શોધ કરતાં માલૂમ પડયું છે; પરંતુ પાણી, અગ્નિ અને વાયુમાં પણ જીવ છે, એવી તેઓને હજી ખબર પડી નથી. પણ જૈનશાસ્ત્રમાં આ પાંચે જાતના સ્થાવર જીવ છે, એવું સિદ્ધ કરેલ છે.

કેટલાક વર્ષો પહેલાં જનાવરોમાં અને થોડાં વર્ષ અગાઉ વનસ્પતિમાં તેમજ હમણાં સુધી પૃથ્વીમાં જીવ છે, એવું મનાતું નહીં, પરંતુ હાલ તે સર્વેમાં જીવ છે, એમ મનાય છે, તો જેમ જેમ જીવનશાસ્ત્રની શોધમાં વધારો થશે, તેમ તેમ પાણી, અગ્નિ અને વાયુ પણ સચેતન છે, એવો જે જૈનશાસ્ત્રમાં બોધ છે તે ખરો જ છે, એવી બીજાઓને પણ ધીમે ધીમે ખાત્રી થશે.

શિષ્ય—ગુરૂજી સાહેબ! ત્યારે તો જૈનધર્મના શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવું જ જોઈએ. કારણ કે જ્યાં સુધી આ દુનિયામાં જેમ પોતાના શરીરમાં જીવ છે તેમ [illegible]

કઈ જાતનાં શરીરોમાં જીવ છે તેની સમજ પડે નહિ, ત્યાં સુધી ખરી રીતે જીવની દયા પાળવામાં ખામી રહે; તે સ્વાભાવિક છે અને તેથી આપણે આપણા આત્માનું (જીવનું) હિત કરી શકીએ નહિ.

ગુરૂ—આ રીતે તમને જીવ સંબંધી જ્ઞાન શીખવાની લાગણી છે તો તમો થોડા વખતમાં સારી રીતે તેનું જ્ઞાન મેળવી શકશો.

પાઠ ૪ થો. પ્રાણ.

શિષ્ય—ગુરૂજી ! કોઈ પણ શરીરમાં જીવ છે તે કેવી રીતે જાણી શકીએ ?

ગુરૂ—પ્રિય બાળકો ! જે જે શરીરમાં પ્રાણ હોય છે તે તે શરીરમાં જીવ હોય છે.

શિષ્ય—ગુરૂજી ! પ્રાણ એ શું વસ્તુ છે ?

ગુરૂ—જે વડે જીવ શરીરમાં રહી શકે તથા જે વડે જીવ સર્વ કામ કરી શકે તે પ્રાણ કહેવાય.

શિષ્ય—ત્યારે શું એમ સમજવું કે જે શરીરમાં પ્રાણ હોય છે તે શરીરમાં જીવ હોય છે, અને જેમાં પ્રાણ ન હોય તેમાં જીવ પણ ન હોય ?

ગુરૂ—હા, એમજ છે. જીવ પ્રાણ વિનાના શરીરમાં રહી શકતો જ નથી. તેના યોગે આત્માનું મનુષ્યાદિ ગતિને વિષે જીવન ટકી શકે છે.

શિષ્ય—પ્રાણ એટલે જેને આપણે શ્વાસોચ્છ્વાસ કહીએ છીએ તેજ કે બીજું કાંઈ છે ?

ગુરૂ—પ્રાણ એટલે માત્ર શ્વાસોચ્છ્વાસ જ નહીં પણ જેમ શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રાણ કહેવાય છે, તેમ બીજા પણ પ્રાણ ગણાય છે.

શિષ્ય—ત્યારે પ્રાણ કેટલા હશે વારૂ ?

ગુરૂ—પ્રાણના દશ પ્રકાર છે, એટલે કે દશ વસ્તુઓને પ્રાણ કહેવામાં આવે છે.

શિષ્ય—એ દશ પ્રાણ તે કયા કયા છે ?

ગુરૂ—પાંચ ઇંદ્રિય, ત્રણ બલ-યોગ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય એ દશ પ્રાણ છે.

પાઠ ૫ મો. પ્રાણ.

ચોપાઈ.

પ્રાણ થકી જીવ જીવન થાય, તે જીવના દશ પ્રાણ ગણાય;
ઇંદ્રિય પાંચ ત્રણ બળ જાણ, શ્વાસોચ્છ્વાસ આયુષ્ય પ્રમાણ. ૧.
સઘળાં કામ કરે જીવ કોય, જો દશ પ્રાણતણું બળ હોય;
પ્રાણ બળે જીવ પૂર્ણ ગણાય, એવો પ્રાણતણો મહિમાય. ૨.

પાઠ ૬ ઠ્ઠો. દશ પ્રાણ.

વહાલા બાળકો ! આજે તમને દશ પ્રાણ સંબંધી વિશેષ સમજણ આપવાની છે. તેમાં પાંચ ઇંદ્રિયો નીચે પ્રમાણે છે.

૧. જે વડે બીજાને અડકી શકીએ છીએ, તે શરીર-ઇંદ્રિય છે.
૨. જે વડે વસ્તુને ચાખી શકીએ છીએ, તે રસના-ઇંદ્રિય છે.
૩. જે વડે વસ્તુને સુંઘી શકીએ છીએ, તે ઘ્રાણ-ઇંદ્રિય છે.
૪. જે વડે કાંઈ પણ દેખી શકીએ છીએ, તે ચક્ષુ-ઇંદ્રિય છે.
૫. જે વડે શબ્દ સાંભળી શકીએ છીએ, તે શ્રોત્ર-ઇંદ્રિય છે.

ઉપરની પાંચે ઇંદ્રિયોને રહેવાના ઠેકાણા નીચે પ્રમાણે છે.

૧. શરીર-ઇંદ્રિય આખા શરીરની ચામડીમાં રહે છે.
૨. રસના-ઇંદ્રિય જીભમાં રહે છે, ૩. ઘ્રાણ-ઇંદ્રિય નાકમાં રહે છે.
૪ ચક્ષુ-ઇંદ્રિય આંખમાં રહે છે, ૫. શ્રોત્ર-ઇંદ્રિય કાનમાં રહે છે.

ત્રણ બલ-યોગ નીચે પ્રમાણે છે.

૬. જેથી આપણે વિચાર કરી શકીએ છીએ તે મનબલ છે.
૭. જેથી આપણે બોલી શકીએ છીએ તે વચનબલ છે.
૮. જેથી આપણે ઊઠવું, બેસવું, લેવું, મૂકવું વગેરે કામ કરી શકીએ છીએ તે શરીરબલ છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય તેની સમજણ નીચે પ્રમાણે છે.

૯. જે શક્તિવડે જીવ શરીરમાં વાયુ દાખલ કરે, સ્થિર કરે તથા શરીરમાંથી વાયુને બહાર કાઢે તે શ્વાસોચ્છ્વાસ છે.
૧૦. જે વડે જીવન શરીરમાં અમુક કાળ સુધી ટકી શકે તે આયુષ્ય છે.

પાઠ ૭ મો. દશ પ્રાણ.

દોહા.

શરીરેંદ્રિય તે ચામડી, રસનેંદ્રિય તે જીભ;
ઘ્રાણેંદ્રિય તે નાસિકા, સર્વ પ્રાણીમાં લીધ. ૧.
ચક્ષુરિંદ્રિય તે આંખ છે, શ્રોત્રેંદ્રિય તે કાન;
એ પંચેંદ્રિયથી મળે, સર્વ વસ્તુનું જ્ઞાન. ૨.
મન બળ પામી માનવી, શકે વિચારી આપ;
વચન બળે વદવા તણી, શક્તિ ધરે અમાપ. ૩.

પંચેન્દ્રિય જીવો







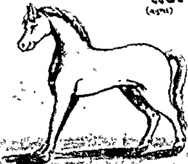












૨. ઘોડાના તબેલા વગેરેમાં ઉત્પન્ન થનારી ... બગઈ
૩. છાણમાં ઉત્પન્ન થનારા ઝેરી ... ... વીંછી
૪. એનરમાં ધાન્યને ખાઈ જનારા ... ... ઢંઢ
૫. કીચડથી ઉપજનારા ... ... મચ્છ
૬. દીવામાં પડનારા ... ... પતંગ
૭. ગંદકીમાં ઉપજનારા... ... ...

એ પ્રમાણેના જીવો તથા માખી, મધમાખી, કંસારી, રીઞો, બગાઓ અને કરોળિયા એવી જાતના બીજા ઘણા ચાર ઇંદ્રિયવાળા છે.

ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવોને નીચે મુજબ આઠ પ્રાણ હોય છે.

(૧) શરીર, (૨) જીભ, (૩) નાસિકા, (૪) ચક્ષુ (૫) વચનબળ. (૬) શરીરબળ. (૭) શ્વાસોચ્છ્વાસ (૮) આયુષ્ય.

પાઠ ૧૦ મો. ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવો.

ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવો પણ તિર્યંચ કહેવાય છે.

"નીચેના જીવો ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા છે."

૧. કાનમાં પેસી જનારા ...
૨. બિછાનામાં ઉપજનારા ... ...કાન
૩. માણસના માથામાં ઉપજનારી... ... ...
૪. શરીરના મેલમાં ઉપજનારી ... ...
૫. ચીકાશે, અગપણ વગેરે ... સરૈ
૬. ઝાડના થડ વગેરેમાં ...
૭. ઘ ... મંકોડા

ઊઠે બેસે આપથી, શરીર બળની સાથ;
ત્રણે બળથી પૂર્ણ તે, હોય પ્રાણનો નાથ. ૪.
જે વાયુ વપુમાં ધરે, રાખે કાઢે બ્હાર;
શ્વાસોચ્છ્વાસની શક્તિ તે, જાણો પ્રાણાધાર. ૫.
દેહબંધનમાં જે વસે, પ્રાણી કાળ પ્રમાણ;
આયુષ્ય તેને જાણવું, જે છે દશમો પ્રાણ. ૬.

પાઠ ૮ મો. પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવો.

માતાપિતાના સંયોગથી ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યો પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવ છે.

જળચર, સ્થલચર [ચતુષ્પદ, ભુજપરિસર્પ, ઉરઃપરિસર્પ]. અને પક્ષીઓ પણ પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવ છે. જળચરો, સ્થલચરો અને પક્ષીઓ તિર્યંચ કહેવાય છે.

અત્યંત દુઃખ ભોગવનારા જીવો જેઓ નારક કહેવાય છે, તેઓને પણ પાંચ ઇંદ્રિય છે; તેમજ અત્યંત સુખ ભોગવનારા જીવો જેઓ દેવો કહેવાય છે, તેઓને પણ પાંચ ઇંદ્રિય છે.

આ પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવોને દશ પ્રાણ હોય છે. વળી પાંચ ઇંદ્રિયવાળા બીજા જીવ પણ છે, તેઓને દશથી ઓછા પ્રાણ હોય છે. એવા જીવો સંબંધી સમજણ, જીવો સંબંધી બારીક સમજણ આપતી વખતે કહીશું.

પાઠ ૯ મો. ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો.

ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો પણ તિર્યંચ કહેવાય છે.

નીચેના જીવો ચાર ઇંદ્રિયવાળા છે"

ભ્રમર, બગાઇ,

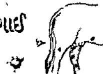
ચતુરિન્દ્રિય જીવો



ભ્રમર







બગાઈ



વીંછી



તીડ



મચ્છર



પતંગિયાં





ડાંસ



કંસારી

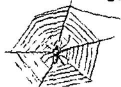


મધમાખી



ભમરી

કરોળિયો



ઊઠે બેસે આપથી, શરીર બળની સાથ;
ત્રણે બળથી પૂર્ણ તે, હોય પ્રાણનો નાથ. ૪.
જે વાયુ વપુમાં ધરે, રાખે કાઢે બ્હાર;
શ્વાસોચ્છ્વાસની શક્તિ તે, જાણો પ્રાણાધાર. ૫.
દેહબંધનમાં જે વસે, પ્રાણી કાળ પ્રમાણ;
આયુષ્ય તેને જાણવું, જે છે દશમો પ્રાણ. ૬.

પાઠ ૮ મો. પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવો.

માતાપિતાના સંયોગથી ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યો પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવ છે.

જળચર, સ્થલચર [ચતુષ્પદ, ભુજપરિસર્પ, ઉરઃપરિસર્પ]. અને પક્ષીઓ પણ પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવ છે. જળચરો, સ્થલચરો અને પક્ષીઓ તિર્યંચ કહેવાય છે.

અત્યંત દુઃખ ભોગવનારા જીવો જેઓ નારક કહેવાય છે, તેઓને પણ પાંચ ઇંદ્રિય છે; તેમજ અત્યંત સુખ ભોગવનારા જીવો જેઓ દેવો કહેવાય છે, તેઓને પણ પાંચ ઇંદ્રિય છે.

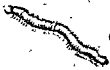
આ પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવોને દશ પ્રાણ હોય છે. વળી પાંચ ઇંદ્રિયવાળા બીજા જીવ પણ છે, તેઓને દશથી ઓછા પ્રાણ હોય છે. એવા જીવો સંબંધી સમજણ, જીવો સંબંધી બારીક સમજણ આપતી વખતે કહીશ.

પાઠ ૯ મો. ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો.

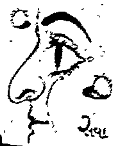
ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો પણ તિર્યંચ કહેવાય છે.

"નીચેના જીવો ચાર ઇંદ્રિયવાળા છે"

ત્રીન્દ્રિય જીવો.





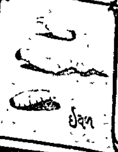














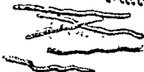
આનંદ પ્રેસ—ભાવનગર.

દ્વીન્દ્રિય જીવો

જળો



અળસિયાં



કરમિયા



પોરા



શંખ





કોડા





એ પ્રકારના જીવો તથા ધિમેલ, સવાં, ધનેડાં, ગીંગોડાં વગેરે ઘણી જાતના બીજા જીવો પણ ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા છે.

ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોને સાત પ્રાણ હોય છે તેનાં નામ.

(૧) શરીર, (૨) જીભ, (૩) નાસિકા, (૪) વચનબળ, (૫) શરીરબળ, (૬) શ્વાસોચ્છ્વાસ, (૭) આયુષ્ય.

પાઠ ૧૧ મો. બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો.

બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો પણ તિર્યંચ કહેવાય છે.

" નીચેના જીવો બે ઇંદ્રિયવાળા છે. "

૧. લોહી ચૂસનારી	જળો
૨. વરસાદમાં ઉપજનારા..	અળસિયા
૩. વાસી અને એઠા અન્ન જળમાં ઉપજનારા ...	લાળિયાં
૪. પેટમાં ઉપજનારા	કરમિયાં
૫. પાંણીમાં ઉપજનારા	પૂરા
૬. સમુદ્રમાં ઉપજનારા	શંખ
૭. પેટમાં ઉપજનારા મોટા કરમિયા	ગંડોલા

એ પ્રમાણેના જીવો, તથા કોડા, [1]ચંદન, [2]મેહરિ, [3]હરસ વગેરે બીજા ઘણી જાતના જીવો બે ઇંદ્રિયવાળા છે.

બે ઇંદ્રિયવાળા જીવોને છ પ્રાણ હોય છે તેનાં નામ.

(૧) શરીર, (૨) જીભ, (૩) વચનબળ, (૪) શરીરબળ, (૫) શ્વાસોચ્છ્વાસ, (૬) આયુષ્ય.

---

૧ સાધુજી સ્થાપનામાં રાખે છે તે, જીવવાળા હોય ત્યારે.
૨ લાકડામાં ઉપજનારા કીડા.
૩ ગુદાના ભા... થનારા કીડા.

પાઠ ૧૨ મો. એક ઇંદ્રિયવાળા જીવો.

એક ઇંદ્રિયવાળા જીવો પણ તિર્યંચ કહેવાય છે.

એક ઇંદ્રિયવાળા જીવ સંબંધી સમજણ બહુ જ સૂક્ષ્મ છે, તેથી તે થોડું શિખવ્યા પછી આપીશ. હાલ તો તેના નામ યાદ રાખો.

" નીચેના જીવો એક ઇંદ્રિયવાળા છે. "

૧. કાચી માટી, પથ્થર, મીઠું વગેરે ... ... પૃથ્વીકાય
૨. પાણી તે... ... ... અપ્કાય
૩. અગ્નિ તે... ... ... તેજસ્કાય
૪. પવન તે... ... ... વાયુકાય
૫. ઝાડપાન તે... ... ... વનસ્પતિકાય

એક ઇંદ્રિયવાળા જીવને ચાર પ્રાણ હોય છે.

(૧) શરીર, (૨) શરીરબળ, (૩) શ્વાસોચ્છ્વાસ, (૪) આયુષ્ય.

પાઠ ૧૩ મો. જીવ અને પ્રાણનો સંબંધ.

જીવ અને પ્રાણને બહુજ સંબંધ છે. જેને આપણે કોઈ પણ જીવનું મરણ કહીએ છીએ, તે મરણ, પ્રાણ જીવથી જુદા પડે ત્યારેજ થાય છે.

શિષ્ય—ગુરુજી ! મનુષ્ય મરણ પામે છે તેમ છતાં તેના શરીરમાં આપણે પાંચ ઇંદ્રિયો તો દેખીએ છીએ.

ગુરુ—તમે જે દેખો છો તે ઇંદ્રિયો નથી. તે તો ઇંદ્રિયોને રહેવાના ઠેકાણાં છે; ઇંદ્રિયો તો દેખવામાં આવતીજ નથી. જેમકે:— કોઈ માણસ બહેરો હોય તેને કાન તો હોય છે; પરંતુ કાનમાં સાંભળવાની શક્તિ જે શ્રોત્રેંદ્રિય છે તે રોગથી

અથવા બીજા કારણથી આવરણ પામી હોય છે કે નાશ પામી ગઇ હોય છે તેથી તે સાંભળી શકતો નથી. તેવી રીતે મનુષ્ય મરણ પામે છે તેજ વખતે ઇંદ્રિયો પણ નાશ પામે છે અને તેથી તે પોતપોતાના કામ કરતી બંધ પડે છે.

પાઠ ૧૪ મો. પાંચ ઇંદ્રિયના વિષયો.

ઇંદ્રિયોથી જે જે જાણી શકાય તે તે તેના વિષયો કહેવાય છે.

"પાંચ ઇંદ્રિયોના સર્વ મળી ત્રેવીશ વિષયો છે."

૧. સ્પર્શેંદ્રિયના ૮ વિષય.	જ્યારે શરીરને કોઈ પણ પદાર્થ ટાઢો કે ઊનો, હળવો કે ભારે, સુંવાળો કે ખરબચડો, અને લૂખો કે ચોપડેલો લાગે ત્યારે સ્પર્શેન્દ્રિય [શરીર ઇંદ્રિય] છે એમ સમજવું.
૨. રસેંદ્રિયના ૫ વિષય.	જ્યારે જીભને કોઈ પણ પદાર્થ ખાટો, કડવો, તીખો, મીઠો કે કષાયલો લાગે ત્યારે જીભમાં રસેંદ્રિય છે એમ સમજવું.
૩. ઘ્રાણેંદ્રિયના ૨ વિષય.	જ્યારે નાકને કોઇ પણ પદાર્થની સારી ગંધ કે ખરાબ ગંધ લાગે ત્યારે નાકમાં ઘ્રાણેંદ્રિય છે એમ સમજવું.
૪. ચક્ષુરિંદ્રિયના ૫ વિષય.	જ્યારે આંખને કોઈ પણ પદાર્થ ધોળો, પીળો, રાતો, કાળો કે લીલો લાગે ત્યારે આંખમાં ચક્ષુરિંદ્રિય છે એમ સમજવું.
૫. શ્રોત્રેંદ્રિયના ૩ વિષય.	જ્યારે કાનને મનુષ્યના બોલવાનો કે પદાર્થનો કે મનુષ્ય અને પદાર્થના સંબંધનો અવાજ લાગે ત્યારે કાનમાં શ્રોત્રેંદ્રિય છે એમ સમજવું.

ત્રણ શ્રોત્રેંદ્રિયના વિષયનાં નામઃ—

૧. સચિત્ત શબ્દ. પ્રાણી માત્રના બોલવાનો શબ્દ તે.

૨. અચિત્ત શબ્દ. જડવસ્તુને જડવસ્તુ અથડાતાં નીકળતો અવાજ તે.

૩. મિશ્ર શબ્દ. પ્રાણી અને જડ બન્નેના સંબંધથી અવાજ નીકળે તે. જેમકે મનુષ્યો જડ વાજિંત્રો વગાડે છે તેનો શબ્દ નીકળે તે.

પાઠ ૧૫ મો. જીવ અને કર્મ.

ગુરુ—મિત્રો ! તમને જીવ અને આયુસંબંધી થોડી સમજણ આપી; હવે જીવ અને કર્મ સંબંધી કાંઇક કહીશ.

'કર્મ' એ શબ્દ તમે સાંભળ્યો છે ?

શિષ્ય—હાજી, કર્મ એ શબ્દ તો સાંભળ્યો છે, પણ એ શું છે તે જાણતા નથી.

ગુરુ—જીવથી જે કરાય તે કર્મ.

શિષ્ય—વારુ ગુરુજી ! પણ જીવથી કરાય એટલે શું ?

ગુરુ—જીવ મનવડે વિચાર કરે, વાણીથી બોલે અને શરીર વડે કામ કરે તે સર્વે જીવથી કરાય છે. એ પ્રમાણે જીવથી જે જે કરાય છે તેનું ભવિષ્યમાં જીવને જે ફળ આપે તે કર્મ છે.

શિષ્ય—ત્યારે શું જીવથી કરાયેલાં કામ અને કર્મ એ જુદી જુદી વસ્તુ છે ?

ગુરુ—હાજી; તેમજ છે.

શિષ્ય—ત્યારે જીવના કામને તો આપણે દેખી શકીએ છીએ કે જાણી શકીએ છીએ, તેમ કર્મને કેમ દેખી કે જાણી શકતા નથી ?

ગુરુ—જેમ જીવ આંખથી દેખી શકાતો નથી પણ જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે, તેમ કર્મ પણ આંખથી દેખી શકાતાં નથી પણ જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે.

પાઠ ૧૬ મો. કર્મ.

દોહા.

મન વચ કાયાએ કરી, જે જે જીવથી થાય;
કર્મ કહે છે તેહને, જેથી જીવ બંધાય. ૧
શુભ કર્મો સારાં વડે, અશુભ નઠારે હોય;
તે માટે શુભ કર્મમાં, યત્ન કરો સૌ કોય. ૨

પાઠ ૧૭ મો. પુણ્યકર્મ.

પુણ્ય બંધાવાના મૂળ ૯ (નવ) કારણો છે.

કર્મના ઘણા પ્રકાર છે. જીવની સાથે કર્મનો જે સંબંધ થાય છે, તેમાં સારાં કર્મ તે પુણ્યકર્મ કહેવાય છે.

પુણ્યકર્મ મુખ્યત્વે કરી નીચેના કામો કરવાથી બંધાય છે.

૧. ભૂખ્યા પ્રાણીને (પ્રેમવડે) અન્ન આપવાથી.
૨. તરસ્યા પ્રાણીને પાણી આપવાથી.
૩. આશ્રય વગરનાને સ્થાન આપવાથી.
૪. બિછાના વગરનાને બિછાનું આપવાથી.
૫. દરદીને ઓસડ આપી, વ્યાધિ ટાળવાથી.
૬. દુઃખી પ્રાણીના દુઃખ મટાડવા, સારા વિચાર કરવાથી.
૭. તેવા પ્રાણીના દુઃખ દૂર થવા, પ્રિય, મધુર બોલવાથી.
૮. તેવા પ્રાણીના દુઃખ મટાડવા, શરીરની મદદ આપવાથી.
૯. વસ્ત્ર વિનાના પ્રાણીને વસ્ત્ર આપવાથી.

એવી રીતે બીજાં પણ વિશેષ કારણોથી પુણ્યકર્મ બંધાય છે, તેની વિસ્તારથી સમજ ધીમે ધીમે આપવામાં આવશે. સાધુ-સંતોને, શ્રાવકોને, એ બધું પૂજ્યભાવ અને વિનય સહિત બહુમાનપૂર્વક આપવું ઘટે છે, તેથી સવિશેષ પુણ્ય બંધાય છે. પુણ્યકર્મથી જીવને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

પાઠ ૧૮ મો. પુણ્યકર્મ વિષે.

ચોપાઈ.

સારા વિચારો મનમાં થાય, સત્યપણે નિત્ય વાણી વદાય;
ભૂખ્યાને ભોજન અપાય, તરસ્યા જનને પાણી પાય. ૧
નિરાશ્રયને આપે સ્થાન, વસ્ત્ર રહિતને વસ્ત્રનું દાનઃ
ભૂમિ પડયાનું દેખી અંગ, આપે બિછાનું રાખી ઉમંગ. ૨
દરદીના દુઃખ દેખ્યા ન જાય, ઔષધ આપી દૂર કરાય;
પરદુઃખ દેખી આપ દુભાય, તે દૂર કરવા સત્વર ધાય. ૩
જીવદયાનો દિલમાં વાસ, સમતા કેરો નિત્ય પ્રકાશ;
ધર્મવિષે જે પૂરણ પ્રીત, પુણ્ય કર્મતણી એ રીત. ૪

પાઠ ૧૯ મો. પાપકર્મ.

જેમ સારાં કર્મ તે પુણ્યકર્મ કહેવાય છે.
તેમ નઠારાં કર્મ તે પાપકર્મ કહેવાય છે.

"નીચે મુજબ કરવાથી પાપકર્મ બંધાય છે."

૧. કોઈ પણ જીવને મારી નાંખવાથી અથવા દુઃખ દેવાથી.
૨. કોઈ પણ પ્રકારે જૂઠું બોલવાથી.

૩. પારકી કોઈ પણ વસ્તુ ખરાબ દાનતથી છૂપી રીતે લઈ લેવાથી એટલે ચોરી કરવાથી.
૪. કોઈ પણ પુરુષે પરસ્ત્રી સાથે અથવા સ્ત્રીએ પરપુરુષ સાથે મૈથુન સેવવાથી.
૫. અનીતિથી પૈસા વગેરેનો સંગ્રહ કરવાથી.
૬. ક્રોધ કરવાથી. ૭. જૂઠાં આળ મૂકવાથી.
૮. નિંદા કરવાથી. ૯. ચાડી ખાવાથી. ૧૦. જુગાર રમવાથી.
૧૧. કલેશ કંકાસ કરવાથી. ૧૨. કપટ કરવાથી.

એ પ્રમાણે પાપકર્મ બંધાય તેવા ઘણાં કાર્યો છે, તેનો વિસ્તારથી બોધ ધીમે ધીમે મળતો જશે.

પાપકર્મથી પ્રાણી દુ:ખ ભોગવે છે, તેથી પાપકર્મ ન બંધાય તેવાં કામો કરવાં.

પાઠ ૨૦ મો. પાપકર્મ વિષે.

ભુજંગી છંદ.

નઠારા વિચારો સદા ચિત્ત ધારે, મૃષાવાદ બોલે ગમે તે પ્રકારે;
બૂરી દાનતે પારકી ચીજ લેવા, ધરાવે હરામીપણે નીચ હેવા. ૧.
અનીતિ કરી સંગ્રહે દ્રવ્ય પોતે, જુવે છિદ્ર છાનાં જુઠાં આળ ગોતે;
કરી કલેશ કંકાસ નિંદા દુ:ખાવે, બની ચાડિયા ફંદ માંહે ફસાવે. ૨.
જુગારે રમે ભોગવે અન્ય નારી, રીબાવી કરે જીવહિંસાજ ભારી;
અધર્મી બની ધર્મનો દંભ રાખે, પ્રભુ સર્વ તે પાપના કર્મ ભાખે. ૩.

પાઠ ૨૧ મો. પરમેશ્વર.

પુણ્યકર્મથી સુખ મળે છે અને પાપકર્મથી દુ:ખ મળે છે. એ વચનો મારા પોતાના નથી, તે વચનો પરમેશ્વરના છે.

શિષ્ય—વારુ ગુરુજી ! પરમેશ્વર કોણ છે ? જેણે આ જગતને બનાવ્યું તે પરમેશ્વરના એ વચનો છે ?

ગુરૂ—પરમેશ્વરે જગતને બનાવ્યું જ નથી. જગત્ તો અનાદિ કાળથી છે એટલે કે તે હમેશાં છે જ. આ જગત્ બનાવ્યું બની શકે એવું જ નથી, તે સંબંધી જ્ઞાન ઘણું શિખવ્યા પછી આપીશ અને ત્યારે જ તમે તે સમજી શકશો.

પરમેશ્વર એટલે મોટો ઈશ્વર, જેનામાં ઐશ્વર્ય હોય તે ઈશ્વર કહેવાય. પરમેશ્વરમાં જ્ઞાનરૂપ મોટું ઐશ્વર્ય છે તેથી તે પરમેશ્વર છે. પરમેશ્વરના બીજા અનેક નામ છે. જેમકે જિનેશ્વર, અરિહંત, તીર્થંકર ઇત્યાદિ.

શિષ્ય—જિનેશ્વર એટલે શું ?

ગુરૂ—રાગ અને દ્વેષને જે જીતે તે જિન કહેવાય, તેના જે ઈશ્વર (સ્વામી) તે જિનેશ્વર છે.

શિષ્ય—રાગ અને દ્વેષ એ શું છે ?

ગુરૂ—કોઈ પણ પ્રાણી અથવા પદાર્થ ઉપર મૂર્છા કરવી એટલે કે તેનાથી રાજી થવું તે રાગ છે અને કોઈ પણ પદાર્થ કે પ્રાણી ઉપર નારાજ થવું તે દ્વેષ છે.

પાઠ ૨૨ મો. તીર્થંકર.

તીર્થનું સ્થાપન કરનાર તે તીર્થંકર કહેવાય છે. તીર્થ શબ્દના એક કરતાં વધારે અર્થ થાય છે, પરંતુ તીર્થંકર શબ્દમાં તીર્થ એટલે ચાર પ્રકારના મનુષ્યનો સમુદાય, જેને સંઘ કહેવામાં આવે છે તે.

ચાર પ્રકારના મનુષ્યો તે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા છે. તેમાં સાધુ અને શ્રાવક તે પુરુષવર્ગ છે તથા સાધ્વી અને શ્રાવિકા તે સ્ત્રીવર્ગ છે.

શિષ્ય—મનુષ્યના સમુદાયમાંથી ચાર પ્રકારના સંઘનું જૂદું સ્થાપન કરવાનું શું કારણ ?

ગુરૂ—મનુષ્યના સમુદાયમાં પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવના જીવો હોય છે તેમાં ઘણાં મનુષ્ય તો સંસારમાં શરીરસંબંધી, ધનસંબંધી, સ્ત્રીસંબંધી કે પુત્રસંબંધી સુખના ઇચ્છનારા હોય છે, તેથી જે મનુષ્યો વીર પ્રભુના માર્ગાનુસાર પોતાના આત્માનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા અને કરનારા હોય છે તે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા કહેવાય છે. તેઓના આત્માનું કલ્યાણ કરવા વાસ્તે તીર્થંકર પ્રભુ આ ચાર પ્રકારના સંઘનું સ્થાપન કરે છે.

શિષ્ય—આત્માનું કલ્યાણ તે શું ?

ગુરૂ—જેથી આત્માને સંસારમાં જન્મ-મરણ ન કરવાં પડે એવી આત્માની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી તે આત્મકલ્યાણ છે.

પાઠ ૨૩ મો. અરિહંત.

કર્મરૂપ અરિ એટલે શત્રુ તેને હંત એટલે હણનાર તે અરિહંત કહેવાય છે.

શિષ્ય—વાહ ગુરુજી ! કર્મરૂપ શત્રુને હણનાર તે અરિહંત, તેમાં માઠાં કર્મને હણે તે તો વાસ્તવિક છે; પરંતુ સારાં કર્મ જે પુણ્યકર્મ છે તેને હણવાનું શું કારણ ?

ગુરૂ—સારાં કર્મથી બંધાઈ રહેતાં પણ આત્માને સંસારમાં જન્મ-મરણ કરવાં પડે છે. વળી જન્મ-મરણના દુઃખ તે મોટા દુઃખ છે, તેથી જન્મ-મરણના મોટા દુઃખનો નાશ કરવા સારાં કર્મનો પણ નાશ કરવો પડે છે.

શિષ્ય—સારાં અને માઠાં તમામ કર્મનો નાશ કરવાથી આત્માને શું લાભ થાય ?

ગુરૂ—સર્વ કર્મનો નાશ કરવાથી આત્મા પરમાત્મા થાય અને તે સિદ્ધ પરમાત્મા કહેવાય. તેના આત્મિક સુખનો પાર નથી.

શિષ્ય—ગુરુજી! આપે કહ્યા તેવા અરિહંત તીર્થંકર હાલ તો આપણે દેખતા નથી, તો તેવા થઇ ગયા હશે તેની શી ખાત્રી?

ગુરૂ—તે બાબતની ખાત્રી તેમના ઉપદેશેલા શાસ્ત્રો જે સિદ્ધાંત અથવા આગમ કહેવાય છે, તેનાથી થઇ શકે છે.

પાઠ ૨૪ મો. પરમેશ્વર.

ચોપાઇ.

પરમેશ્વર ઐશ્વર્યના ઠામ, શ્રી અરિહંત જિનેશ્વર નામ;
સંઘ તીર્થને સ્થાપે જેહ, તીર્થંકર કહેવાયે તેહ. ૧.
તે પ્રભુ પૂર્ણ કૃપાના ધામ, નાથ નિરંજન તે નિષ્કામ;
રાગ દ્વેષ ધરે નહિ આપ, ધારે સદ્ગુણ સર્વ અમાપ. ૨.
પૂર્ણાનંદથી નિત્ય વિલાસ, કેવળજ્ઞાને જગત પ્રકાશ;
નિર્મલ આત્મતણા તે રૂપ, સમતારસના સાગર ભૂપ. ૩.
એ છે સર્વ દેવાધિદેવ, કરવી તેની નિત્યે સેવ;
શ્રી જિનવરનું પૂજન થાય, તેથી સઘળાં કર્મ ખપાય. ૪.

પાઠ ૨૫ મો. પંચપરમેષ્ઠી.

સર્વ આત્માઓમાં પાંચ પ્રકારના આત્માઓ પરમ પૂજ્ય છે, તેથી તે પાંચ પ્રકારના આત્માઓ પંચપરમેષ્ઠી કહેવાય છે.

પંચપરમેષ્ઠીમાં પ્રથમ શ્રી અરિહંત પરમાત્મા છે અને બીજા શ્રીસિદ્ધ પરમાત્મા છે.

અરિહંતને અભાવે ચારે પ્રકારના સંઘને અરિહંતે કરેલા ઉપદેશ પ્રમાણે બોધ આપનારા તથા પોતે શુદ્ધ આચાર પાળનારા અને બીજાને શુદ્ધ આચાર પાળવાનો ઉપદેશ આપનારા એવા ત્રીજા પરમેષ્ઠી તે આચાર્ય છે.

અરિહંતના ઉપદેશરૂપ સિદ્ધાંતોનો-શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરનારા અને પોતાની સમિપે અભ્યાસ કરવા સારૂ આવનારાને શિખવનારા એવા ચોથા પરમેષ્ઠી તે ઉપાધ્યાય છે.

પોતાના આત્માને કર્મરહિત કરવા સારૂ સંસારનો ત્યાગ કરી માત્ર મોક્ષ પામવાના સાધનોમાં જ નિરંતર ઉદ્યમ કરનારા એવા પાંચમા પરમેષ્ઠી તે સાધુ છે.

એ પાંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરવાથી સર્વ પાપનો સર્વથા નાશ થાય છે અને આત્મા નિર્મળ થાય છે. તે પંચપરમેષ્ઠીને નમસ્કાર આ પ્રમાણે કરવો.

પાઠ ૨૬ મો. પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કારસૂત્ર.

વાક્યાર્થ-(સૂત્રાર્થ)

૧. નમો અરિહંતાણં:—અરિહંત (દેવોને) નમસ્કાર થાઓ.

૨. નમો સિદ્ધાણં:—સિદ્ધ (પરમાત્માઓ) ને નમસ્કાર થાઓ.

૩. નમો આયરિયાણં:—આચાર્ય (મહારાજાઓ)ને નમસ્કાર થાઓ.

૪. નમો ઉવજ્ઝાયાણં:—ઉપાધ્યાય (મહારાજાઓ)ને નમસ્કાર થાઓ.

૫. નમો લોએ સવ્વસાહૂણં:—લોકને વિષે રહેલા સર્વ સાધુ (મહારાજાઓ)ને નમસ્કાર થાઓ.

૬. એસો પંચનમુક્કારો:-એ પાંચ (પરમેષ્ઠીને કરેલ) નમસ્કાર.

૭. સવ્વપાવપ્પણાસણો:—સર્વ પાપનો સર્વથા નાશ કરનાર છે.

૮. મંગલાણં ચ સવ્વેસિં:—અને સર્વ મંગળોમાં (તે)

૯. પઢમં હવઇ મંગલં:- પ્રધાન (મુખ્ય) મંગળ છે.

પાઠ ૨૭ મો. મંત્ર.

ગુરૂ—બન્ધુઓ! આ પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કારસૂત્ર જે તમે ગયા પાઠમાં શીખ્યા તે મહામંત્ર છે. તે મહામંત્રનું સ્મરણ તમારે દરરોજ સવારમાં ઊઠીને એકાગ્ર ચિત્તે કરવું.

શિષ્ય- ગુરુજી! મંત્ર કેને કહેવાય? અને પંચપરમેષ્ઠી-નમસ્કાર-મંત્રથી આપણને શું લાભ થાય?

ગુરૂ—શબ્દોના સ્મરણ વા ઉચ્ચારમાં રહેલી શુભ શક્તિ તે મંત્ર કહેવાય છે. જેમ સર્પ અને વીંછીના મંત્રથી તે મંત્રને જાણનાર સર્પ અને વીંછીના ઝેરને દૂર કરી શકે છે તેમ આ મંત્રને જાણનાર પાપરૂપ ઝેરને દૂર કરી શકે છે.

શિષ્ય—જેમ સર્પ અને વીંછીના મંત્ર જાણનારને ઝેર ઊતારતાં તથા મનુષ્યને સાજો કરતાં દેખીએ છીએ તેમ આ મંત્રથી મનુષ્યને પાપરૂપ ઝેર વગરનો થતો દેખતા નથી તેનું શું કારણ?

ગુરૂ—પાપરૂપ ઝેર, સર્પ અને વીંછીના ઝેર જેવું નથી, તેથી તેને ચડતાં કે નાશ પામતાં આપણે દેખી શકતા નથી, તે માત્ર જ્ઞાનથી જ જાણી શકાય તેવું છે, તેથી જ્યારે તમને વિશેષ જ્ઞાન થશે ત્યારે તમે પોતે જ જાણી શકશો કે તે મંત્રથી પાપરૂપ ઝેર નાશ પામે છે. તે મહામંત્ર તમારે ગુરુ પાસે ભણવો. ગુરુની આજ્ઞાએ ભણવાથી તે મહામંત્ર સફળ થાય છે.

પાઠ ૨૮ મો.

પંચ પરમેષ્ઠી વિષે પ્રશ્નોત્તર. ભાગ ૧ લો.

જ્ઞાનચંદ્ર—ભાઇ વિનયચંદ્ર! હમણાં પાઠશાળામાં શો અભ્યાસ ચાલે છે?

વિનયચંદ્ર—સારૂં! ગઈકાલે જ પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કાર સંબંધી પાઠ પૂરો થયો છે.

જ્ઞાનચંદ્ર—પંચપરમેષ્ઠીમાં કોને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે?

વિનયચંદ્ર—બે પ્રકારના દેવને અને ત્રણ પ્રકારના ગુરુને.

જ્ઞાનચંદ્ર—બે પ્રકારના દેવ અને ત્રણ પ્રકારના ગુરુના નામો બોલો.

વિનયચંદ્ર—બે પ્રકારના દેવ તે—અરિહંત અને સિદ્ધ તથા ત્રણ પ્રકારના ગુરુ તે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ. એ પાંચને નમસ્કાર કરવો તે પંચપરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કર્યો કહેવાય.

જ્ઞાનચંદ્ર—પંચપરમેષ્ઠીનો શબ્દાર્થ કહો જોઈએ?

વિનયચંદ્ર—પાંચને સંસ્કૃતમાં પંચ કહે છે અને પરમે અને ષ્ઠિન્ એ બે શબ્દ મળી પરમેષ્ઠી શબ્દ ઉત્પન્ન થયો છે.

પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપમાં, ષ્ઠિન્ એટલે રહેનાર એટલે " સમભાવમાં રહેનાર " ને જ [સંસ્કૃત ભાષામાં] પરમેષ્ઠી કહે છે.

જ્ઞાનચંદ્ર—નમસ્કાર કેમ કરાય ?

વિનયચંદ્ર—મનથી નમ્ર ને વિશુદ્ધ થઈ, વચનથી " નમસ્કાર થાઓ " એમ બોલી અને શરીરથી [બે હાથ જોડી, બે ઢીંચણથી (ગોઠણથી)] ભૂમિએ પડી, મસ્તક ભૂમિએ અડકે ત્યાં સુધી નમાવીએ. આ ત્રણે એક સાથે (વિવેક અને ઉત્સાહથી) કરીએ ત્યારે આપણે નમસ્કાર કર્યો ગણાય, અને તે પંચાંગ નમસ્કાર કહેવાય.

પાઠ ૨૯ મો.

પંચપરમેષ્ઠી વિષે પ્રશ્નોત્તર. ભાગ ૨ જો.

જ્ઞાનચંદ્ર—પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કારને નવકાર કહે છે તેનું શું કારણ ?

વિનયચંદ્ર—નમસ્કાર શબ્દ માટે સંસ્કૃત ભાષામાં નમસ્ શબ્દ છે અને પ્રાકૃત ભાષામાં નમો અથવા ણમો એવા ટૂંકા શબ્દો છે. નમસ્કાર શબ્દનું પ્રાકૃતમાં નમુક્કાર એવું રૂપ થાય છે અને ભાષામાં તેને નવકાર પણ કહે છે.

જ્ઞાનચંદ્ર—પંચપરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરવાથી શું લાભ થાય ?

વિનયચંદ્ર—સર્વે પાપનો સંપૂર્ણ નાશ થાય.

જ્ઞાનચંદ્ર—એ નવકારમંત્રનો (નમસ્કારનો) મહિમા કેવો છે ?

વિનયચંદ્ર—જગતમાં જેટલાં માંગલિક મનાય છે તેમાં સર્વેથી ઉત્તમ માંગલિક એ નવકારમંત્ર છે, કેમકે જે વસ્તુ બીજા મંત્રોથી ન મળે તે આ નમસ્કાર મંત્રથી મળે છે;

અને સર્વે જાતના રોગ, શોક, દુઃખ કે પીડા જે હોય તે એનું શુદ્ધ ભાવે સ્મરણ કરવાથી દૂર થાય છે. આ તો લૌકિક લાભ દર્શાવ્યો જ્યારે લોકોત્તર લાભ તો એ છે કે તેનાથી મોક્ષના સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ટૂંકામાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ સુખ પણ તેથી પ્રાપ્ત થાય છે.

જ્ઞાનચંદ્ર—એ નવકારમંત્ર કયારે બોલાય છે ?

વિનયચંદ્ર—મુખ્ય તો દરેક ધર્મ-ક્રિયાની શરૂઆતમાં એ મહામંત્ર માંગલ્ય અર્થે બોલાય છે, પણ ઉત્તમ મનુષ્યો તો બેસતાં, ઊઠતાં, ચાલતાં તથા કાંઇ કામકાજ કરતાં રાત્રિએ અને દિવસે, દરેક સમયે અને સર્વ સ્થળે આ નવકાર મંત્રનું ધ્યાન ધર્યા કરે છે અને તે ધરવા યોગ્ય છે.

પાઠ ૩૦ મો.

પંચપરમેષ્ઠી વિષે પ્રશ્નોત્તર. ભાગ ૩ જો.

જ્ઞાનચંદ્ર—ભાઈ વિનયચંદ્ર ! અરિહંત એટલે (કર્મરૂપ) શત્રુને હણનાર એવો અર્થ કહ્યો છે પણ તેનો બીજો અર્થ તમે જાણો છો ?

વિનયચંદ્ર—બીજો અર્થ મારા જાણવામાં નથી.

જ્ઞાનચંદ્ર—તો હું કહું છું તે તમે સાંભળો. જે કોઇ ભાગ્યશાળી માણસ ઘણાં ઉત્તમ કામો કરે, તમામ પાપથી દૂર થઇ પરમ પવિત્ર થાય અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ જ્ઞાન પામીને એવી યોગ્યતા મેળવે કે તેને તમામ દેવોના ઉપરી જે ઇંદ્રો તે પણ પગે પડે તે અર્હત્ કહેવાય. અર્હત્ એટલે યોગ્ય, લાયક, પૂજ્ય, ઇંદ્રોને પણ પૂજવા લાયક.

વિનયચંદ્ર—અર્હત્‌દેવ વિષે તો હું સમજ્યો પણ સિદ્ધપ્રભુ વિષે મને સારી રીતે સમજાવશો ?

જ્ઞાનચંદ્ર—હા, જે મનુષ્યો સર્વ પાપનો વિનાશ કરી, રાગ-દ્વેષને દૂર કરી, સઘળાં કર્મોને શુદ્ધ ધ્યાનવડે બાળી નાંખી, જન્મ-મરણના ફેરામાંથી હમેશને માટે છૂટી, પરમ પવિત્ર આત્મભાવમાં રહી, અનંત જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્યમાં રમણ કરતાં મહામંગળરૂપ મોક્ષ-સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે તે મહા ઉત્તમ મનુષ્યો "સિદ્ધ" અથવા સિદ્ધ પરમાત્મા કહેવાય છે. પછી તે પુરુષ હોય કે સ્ત્રી હોય, જૈન હોય કે બીજા ધર્મવાળા હોય, મુનિના વેષમાં હોય કે ગૃહસ્થના વેષમાં હોય; છતાં જે રાગદ્વેષને સંપૂર્ણપણે જીતી સમભાવ એટલે શત્રુ અને મિત્રપર સરખા જ ભાવ-પરિણામ રાખી શકે તે અવશ્ય સિદ્ધ થવાને યોગ્ય છે એમ જૈન શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

પાઠ ૩૧ મો.

પંચપરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરવાનો હેતુ. ભાગ ૧ લો.

પહેલા અર્હત્ પરમાત્માને વિધિપૂર્વક નમસ્કાર કરવાનો હેતુ એવો છે કે-આ જન્મમરણરૂપી મહાન્ ગહન વનમાં ભટકવાનું મટી જઈ, મહા આનંદરૂપ મોક્ષનગરનો માર્ગ હાથ લાગે, એટલે આપણા ઘાતીકર્મને ક્ષય કરવાનો માર્ગ મળે તેમજ આત્મહિત કરવાના જે જે માર્ગો બતાવ્યા છે તે ઉપર પ્રીતિ થાય અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવાના સદ્દવિચારો થાય, તેમ તેવાં સાધનો મળતાં રહે અને છેવટે તેવું પદ પ્રાપ્ત કરવા આપણો આત્મા શક્તિમાન થાય; કારણ કે જે મોક્ષનો શુદ્ધ રસ્તો છે તે દેખાડવાનું પરમોપકારીપણું તેમના વિષે છે તેથી તે અરિહંત પરમાત્મા નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે.

બીજા સિદ્ધ પરમાત્માને નમસ્કાર કરવાનો હેતુ એવો છે કે આપણા સઘળાં કર્મ બળી જઈ, આપણા આત્મામાં જે જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્યની મહાશક્તિ–સત્તા છે તે પ્રગટી નીકળે અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય; કારણ કે તેવી જ રીતે જે જે આત્માઓ સિદ્ધિપદને પામ્યા છે એટલે મોક્ષમાં જ્યોતિર્મય, નિરંજન, નિરાકારરૂપે બિરાજી રહેલા છે તેવા પરમાત્માઓને નમસ્કાર કરતાં તેઓની માફક આપણાં પણ સઘળાં કર્મોનો નાશ થઈ જાય અને અંતે તેવું પદ પ્રાપ્ત કરવા આપણો આત્મા શક્તિમાન થાય.

પાઠ ૩૨ મો.

પંચપરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરવાનો હેતુ. ભાગ ૨ જો.

ત્રીજા આચાર્યપદને નમસ્કાર કરવાનો હેતુ એવો છે કે જેમ આચાર્યમહારાજ પોતે શુદ્ધ આચાર પાળે છે અને પોતાના આચારવડે કર્મરૂપી મેલથી શુદ્ધ થતા જાય છે. તેમને નમસ્કાર કરતાં ગુણના અનુમોદનવડે આપણામાં પણ શુદ્ધ આચાર ઉત્પન્ન થાય, આપણા આત્માની ઉંચી સ્થિતિ કરવામાં તેવા સદાચાર આધારરૂપ થઈ પડે, તથા કઠોર પરિણામ જતા રહી સરલ પરિણામ થાય અને જિનશાસનને અનુકૂળ જે જે શુભ આચરણ હોય તે તે આપણામાં પ્રગટ થાય. આથી આપણો આત્મા ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચવા શક્તિમાન થાય.

ચોથા ઉપાધ્યાયપદને નમસ્કાર કરવાનો હેતુ એવો છે કે જેમ ઉપાધ્યાય પોતે આત્મહિતનું શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે અને બીજા આત્માઓને તેવું શુદ્ધ જ્ઞાન આપવાની શક્તિ ધરાવે છે,

અને એ રીતે પરોપકાર કરવાથી પોતાના આત્માનો ઉપકાર કરી છેવટે ઉચ્ચપદને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ આપણને પણ તેઓને યોગ્ય વિધિએ નમન કરતાં ઉચ્ચ જ્ઞાન મેળવવામાં સુગમતા થઈ પડે છે અને છેવટે આપણે તેવું શુદ્ધ જ્ઞાન મેળવી બીજાને ઉપકાર કરવા શક્તિમાન થઇએ છીએ–તે શુદ્ધ જ્ઞાન બીજાને સમજાવી શકીએ તેવી શક્તિ આપણામાં ઉત્પન્ન થાય છે અને છેવટે આપણો આત્મા પણ નિર્મળ થાય છે.

પાંચમા સાધુપદને નમસ્કાર કરવાનો હેતુ એવો છે કે આપણે ઘણા કાળથી આ દુનિયામાં પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં મૂર્છિત થઇ તથા તેમાં ગાઢ મોહ પામી જન્મ–મરણના ફેરા ફર્યાં જ કરીએ છીએ, તો જે સાધુ આ અસાર સંસાર ઉપરથી મોહ ઉતારી, વૈરાગ્ય પામી, મન, વચન અને કાયાથી પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરનારા સાધનોમાં જ ઉદ્યમવાળા રહે છે, તેવાને નમસ્કાર કરવાથી આપણે પણ આ દુનિયાની ખોટી મોહિનીથી વૈરાગ્ય પામી, મૂર્છા ઉતારી, આત્મસાધન કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરીએ.

આ પંચપરમેષ્ઠી મહાપુરુષોને નમસ્કાર કરતાં તેમના ઉચ્ચ ગુણો તરફ આપણું લક્ષ ખેંચાય છે, તે ગુણો મેળવવાની ઈચ્છા થાય છે અને એમ થયું એટલે પાપ ઉપર તિરસ્કાર આવતાં આપણા તમામ પાપનો નાશ કરી શકાય છે.

પાઠ ૩૩ મો. ગુરુ અને તેના ગુણો.

નમસ્કાર મંત્રમાં ત્રીજા પદથી આચાર્યોને નમસ્કાર કરાય છે. આચાર્ય એટલે ધર્મગુરુ.

જૈનધર્મમાં એવું કહ્યું છે કે બનતાં સુધી તમામ ધર્મક્રિયા ગુરુની સમક્ષ કરવી જોઇએ; પણ કદાચ ગુરુ દૂર હોય તો તેમના

સ્મરણુ માટે આપણી સામે બાજોઠ ઉપર પુસ્તક, પોથી, પ્રભુ કે ગુરુની છબી કે નવકારવાળી વિગેરે પવિત્ર વસ્તુ રાખી, તેમાં ગુરુમહારાજની ભાવનાથી ગુરુની સ્થાપના કરવી. પછી તેમની સમક્ષ સઘળી ધર્મક્રિયા કરવી.

આમ આલંબન રાખવાથી ગુરુનો વિનય અને ગુરુની સાક્ષી એ બે સચવાય છે, તથા આત્મા એકાગ્રચિત્તયુક્ત રહે છે; માટે નીચેના ગુણવાળા ગુરુમહારાજની સ્થાપના કરવી. જેઓ:—

(૫) પાંચે ઇંદ્રિયોને વશ રાખે.
(૯) નવ વાડવડે શીલ–સદાચારનું પાલન–રક્ષણ કરે.
(૪) ચાર પ્રકારના કષાયને દૂર કરે.
(૫) પાંચ મહાવ્રત પાળવામાં સાવધાનતા રાખે.
(૫) પાંચ પ્રકારના આચાર પાળે.
(૫) પાંચ સમિતિ સાચવીને જયણાપૂર્વક કામ કરે.
(૩) ત્રણ ગુપ્તિ સાચવી પોતાના આત્મધ્યાનમાં રહે.

આ પ્રમાણેના છત્રીશ (૩૬) ગુણ સહિત હોય તેને આચાર્ય મહારાજ કહીએ.

પાઠ ૩૪ મો.

ગુરુ સ્થાપના (સૂત્રપાઠ) વાક્યાર્થ સાથે.

પંચિંદિઅસંવરણો—પાંચ ઇંદ્રિયોને રોકનાર.
તહ નવવિહ બંભચેરગુત્તિધરો—તથા નવ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિને ધારણ કરનાર.
ચઉવિહકસાયમુક્કો—ચાર પ્રકારના કષાયથી મુક્ત.
ઈઅ અટ્ઠારસગુણેહિં સંજુત્તો—આ અઢાર ગુણોએ સંયુક્ત.

પંચમહવ્વયજુત્તો—પાંચ મહાવ્રતેયુક્ત.

પંચવિહાયારપાલણસમત્થો—પાંચ પ્રકારના આચાર પાળવાને સમર્થ.

પંચસમિઓ તિગુત્તો—પાંચ સમિતિ યુક્ત (અને) ત્રણ ગુપ્તિ યુક્ત.

છત્તીસ ગુણો ગુરૂ મજ્ઝ—(એ) છત્રીશ ગુણો (યુક્ત)મારા ગુરુ છે. ગુરુસ્થાપના કરતી વખતે પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કારનો પાઠ બોલીને ગુરુસ્થાપનાનો ઉપર જણાવેલો સૂત્રપાઠ બોલવો.

પાઠ ૩૫ મો. પાંચ ઇંદ્રિયોના વિકાર.

ગુરુસ્થાપનાના પાઠમાં ગુરુના છત્રીશ ગુણોનું વર્ણન કરેલું છે, તેમાં પાંચ ઇંદ્રિયોને રોકનાર તે રૂપ પાંચ ગુણો પ્રથમ કહ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે છેઃ—

પાંચ ઇંદ્રિયોના જે ત્રેવીશ વિષયો છે, તેના બસો બાવન (૨૫૨) વિકાર થાય છે. એટલે કે તે બસો બાવન પ્રકારે ભોગવાય છે. તે નીચે પ્રમાણેઃ—

૧. સ્પર્શ-ઇંદ્રિય, જે ત્વચા ઇંદ્રિય તેના આઠ વિષયોના છન્નુ (૯૬) વિકાર થાય છે.

૨. રસ-ઇંદ્રિય, તેના *પાંચ વિષયોના બોંતેર(૭૨)વિકાર થાય છે.

૩. ઘ્રાણ-ઇંદ્રિય, તેના બે વિષયના બાર(૧૨)વિકાર થાય છે.

૪. ચક્ષુ-ઇંદ્રિય, તેના પાંચ વિષયના સાઠ(૬૦)વિકાર થાય છે.

૫. શ્રોત્ર-ઇંદ્રિય, તેના ત્રણ વિષયના બાર(૧૨)વિકાર થાય છે.

---

* છ કરવાથી ૨૩ ના ૨૪ થાય છે. પરંતુ ક્ષાર અને મિષ્ટ એ બે એકપણે ગણવાથી ત્રેવીશ ચ૪ રહે છે.

આ બસો બાવન વિકારની સમજણ ધીમે ધીમે આપવામાં આવશે. બસો બાવન વિકારમાંથી કેટલાએક સારા (પસંદ પડે તેવા) વિકાર છે અને કેટલાએક નઠારા (ન ગમે તેવા) વિકાર છે. તેમાં જે સારા વિકાર છે તેના ઉપર રાગ કરે નહીં અને નઠારા વિકાર છે તેના ઉપર દ્વેષ કરે નહીં. એવી રીતે પાંચ ઇંદ્રિયોને રોકવારૂપ પાંચ ગુણ જેમાં હોય તે ગુરુ કહેવાય છે.

પાઠ ૩૬ મો.

પાંચ ઇંદ્રિયના ૨૩ વિષયોના ૨૫૨ વિકાર વિષે કાવ્ય.

મનહર છંદ.

સ્પર્શના વિષય આઠ, છન્નુ છે વિકાર તેના,
રસના વિષય પાંચ, બોંતેર વિકાર છે;
ઘ્રાણના છે બે વિષય, બાર છે વિકાર તેના,
ચક્ષુના વિષય પાંચ, સાઠ તો વિકાર છે. ૧.

ત્રિ વિષય શ્રવણના, તેના છે વિકાર બાર,
મળી બસો બાવન તે, વિકાર ગણાય છે;
ત્રેવીશ વિષય તણા, ભોગવાય તે વિકાર,
તેમાં કઇક સારા ને, નઠારા તો મનાય છે. ૨.

સારા પર રાગ ને, નઠારા પર દ્વેષ નહીં,
સમભાવ સમતાથી, સરવમાં ધારે છે;
ઉપયોગ ધરી ઉપકાર, ઉપદેશ થકી,
કરી જિનશાસનનો, ઉદ્યોત વધારે છે. ૩.

નિજ મન વશ કરી, દુર્ગુણ પરહરી,
ઇંદ્રિય નિરોધ કરી, સંયમ નિભાવે છે;

એવા અવિકારી ભારી, અબાધિત વ્રત ધારી,
પાંચ ગુણવાન ગુરુ, નિત્ય મન ભાવે છે. ૪.

પાઠ ૩૭ મો.

બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિ. ભાગ ૧ લો.

સ્ત્રી પુરુષના શરીરનો સંયોગ તે મૈથુન છે. તેવી મૈથુનવૃત્તિનો જે સર્વથા ત્યાગ કે અભાવ તે બ્રહ્મચર્ય છે. તે બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ કરવા સારૂ પરમાત્માએ નવ ગુપ્તિ કહેલી છે. નવ ગુપ્તિ તે બ્રહ્મચર્યરૂપ વૃક્ષનું ઉત્તમ પ્રકારે રક્ષણ કરવા સારૂ નવ પ્રકારની વાડ પણ કહેવાય છે. ગુપ્તિ શબ્દનો અર્થ વાડ થાય છે.

નવ વાડનાં નામ.

૧. વસતિ-બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરનાર મહાત્મા, સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસક જ્યાં રહેતાં હોય ત્યાં વાસ કરે નહિ.

સ્ત્રી બે પ્રકારની હોય છે. દેવાંગના તથા મનુષ્ય સ્ત્રી. તેના વળી બે બે ભેદ છે. એક મૂળ સ્ત્રી અને બીજી સ્ત્રીની મૂર્ત્તિ. આનો વાસ જ્યાં હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી વાસ કરે નહીં, કેમકે તે વિકાર ઉપજવાના હેતુરૂપ છે. વળી પશુમાં ગાય, બકરી, ઘોડી, ગધેડી, પાડી વિગેરે

૨. કથા-બ્રહ્મચારીએ કેવળ એકલી સ્ત્રીઓને જ કે એક સ્ત્રીને ધર્મનો ઉપદેશ પણ કરવો નહીં. એકાંતે સ્ત્રીની સાથે કથા કરવી અથવા સ્ત્રીની વિકથા કરવી તે વિકારનું કારણ છે. વળી બ્રહ્મચારીએ કામવિલાસના ગ્રંથો પણ વાંચવા નહીં તેમજ શૃંગારિક ગીત-ગાયનો સાંભળવાં નહિ; કારણ કે તેવા ગ્રંથો કે બુકો વાંચવાથી મન વિકારવાળું થાય છે, તેથી સ્ત્રીકથા ન કરવી તે બ્રહ્મચર્યની બીજી ગુપ્તિ છે.

પાઠ ૩૮ મો.

બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિ. ભાગ ૨ જો.

૩. **આસન**-બ્રહ્મચારીએ સ્ત્રીઓની સાથે એક આસન ઉપર બેસવું નહીં તેમજ જ્યાં સ્ત્રી બેઠી હોય તે આસન ઉપર બે ઘડી (૪૮ મીનીટ) સુધી બેસવું નહીં. જ્યાં પુરુષ બેઠેલ હોય ત્યાં સ્ત્રીએ ત્રણ પ્રહર સુધી બેસવું નહીં. તેવું આસન સ્ત્રીઓનું સ્મરણ થવાનું અને તેથી વિકાર ઉપજવાનું કારણ છે, તેથી તેવા આસનનો ત્યાગ તે બ્રહ્મચર્યની ત્રીજી ગુપ્તિ છે.

૪. **ઇંદ્રિયનિરીક્ષણ**-બ્રહ્મચારીએ સ્ત્રીનાં અંગોપાંગ વિષયબુદ્ધિથી એકાગ્રતાથી જોવાં કે નીરખવાં નહીં, કારણ કે તેના અંગોપાંગને તાકીતાકીને વિષયબુદ્ધિવડે જોવાથી કામવિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે; તેથી તેવી રીતે સ્ત્રીનાં અંગોપાંગ ન જોવાં તે બ્રહ્મચર્યની ચોથી ગુપ્તિ છે.

૫. **કુડયાંતર**-જે ભીંત, કનાત કે ત્રાટાને આંતરે ગૃહસ્થાશ્રમી સ્ત્રી પુરુષ સૂતાં હોય કે મૈથુન સેવતાં હોય ત્યાં બ્રહ્મચારીએ

ગ્રહે નહિ અતિ રૂક્ષ આહાર ભારે,
અતિ વીર્યને જે વપુમાં વધારે.
સુવસ્ત્રો સુગંધી ગણીને નકારા,
ધરે દોષ તે પુદ્ગળોના અપારા;
ન ધારે મુનિ અંગ શૃંગાર સારા,
કરે ભ્રષ્ટ ચારિત્રને તે નઠારા. ૬
નવે ગુપ્તિઓએ ધરી ધર્મભાવી,
ગુરુ ગાજતા તે ગુણોને ગજાવી;
બની ભક્ત તેના ભલી ભક્તિ ભાવો,
ગુરુના ગુણી ગીતને નિત્ય ગાવો. ૭.

પાઠ ૪૧ મો. ચાર કપાય.

કપાય શબ્દમાં કપ એટલે સંસાર અને આય એટલે લાભ અર્થાત્ જે સંસારનો લાભ અપાવે તે કપાય કહેવાય છે. સારાંશ કે જે સેવવાથી સંસારમાં વારંવાર જન્મ મરણ કરવું પડે તે કપાય.

"કપાયના ચાર પ્રકાર છે"

૧. ક્રોધ કપાય-કોઈ પણ મનુષ્ય અથવા પદાર્થની સાથે એવી રીતનો સંબંધ થાય કે તેના ઉપર તપવાનું યા લાલચોળ બનવાનું થાય તે. (ગુસ્સો કરવો તે)

૨. માન-કપાય-પોતાની બડાઈ મારવી યા અભિમાન કરવું. તેમાં જે પ્રકારના ગુણ તથા શક્તિ પોતામાં હોય તેનાં વખાણ કરવાં-કરાવવાં તે મદ છે અને જે ગુણ અથવા

શક્તિ પોતાને પ્રાપ્ત ન થયેલ હોય તેનાં વખાણ કરવાં કે કરાવવાં તે અભિમાન છે.

૩. માયા કષાય-કપટ વૃત્તિ; એટલે કે ગુપ્ત રીતે પોતાના સ્વાર્થનાં કામો સાધવાની વૃત્તિ. પોતાના અંતઃકરણમાં જુદું હોય તેમ છતાં મોઢે મીઠું બોલી બીજાને ફસાવવું તેવી કપટક્રિયા.

૪. લોભ કષાય-સાંસારિક સર્વપ્રકારના પદાર્થોનો સંગ્રહ કરવાની, મેળવવાની તથા તેમાં આસક્તિ રખાવનારી વૃત્તિ.

આ ચાર કષાયથી તે ગુરુ મૂકાયેલા હોય છે અને તે ચાર કષાય જેનાથી દૂર થાય તેવા ચાર ગુણ તે ગુરુમાં પ્રગટ થાય છે. તે ચાર ગુણ-ક્ષમા, નિરભિમાનપણું, સરળતા અને સંતોષ.

પાઠ ૪૨ મો.

ચાર કષાય વિષે.

(સવૈયા એકત્રીશા.)

કષ એટલે સંસાર તણો જે આય-લાભને આપે જેહ,
ચાર કષાય કહ્યા જિનરાજે જન્મ મરણના કારણ તેહ;
શબ્દ તણો જે મર્મ વિચારે કર્મ વિદારે ધારી ઉજાસ,
તે ગુરુભક્તિ કરો ભવિ ભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવવાસ.૧.

ક્રોધ કષાય કરે નહીં ક્યારે તપે નહીં તલમાત્ર લગાર,
શાંત સુધારસ નિર્મળ ઝરતો સ્મિતવદને શુભ વચન ઉચાર;
માન ધરે મનમાં ન કદાપિ નહીં મદનો પણ લેશ વિકાસ,
તે ગુરુભક્તિ કરો ભવિ ભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવવાસ. ૨.

માયાજાળ રચી નવ સાથે સ્વાર્થ કદી કરી નીચ વિચાર,
લોભ ધરી લોલુપતા સાથે રાખે નહીં આસક્તિ લગાર;
જે આ ચાર કષાય નિવારી ચઉ ગુણ ધરતા પૂર્ણ પ્રકાશ,
તે ગુરુભક્તિ કરે ભવિ ભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવવાસ.

પાઠ ૪૩ મો.

પાંચ મહાવ્રત. ભાગ ૧ લો.

અહિંસા (પ્રથમ મહાવ્રત)

પાંચ મહાવ્રતમાં અહિંસા એ પહેલું મહાવ્રત છે. પ્રમાદના કારણથી ત્રસ અથવા સ્થાવર જીવોને જે નાશ કરવો તે હિંસા કહેવાય અને તે હિંસાથી નિવર્તવું તે અહિંસા કહેવાય.

"નીચેના આઠ કારણોથી જે હિંસા થાય તે પ્રમાદથી હિંસા સમજવી."

૧. સંશય-જેમકે કોઇ પણ વસ્તુમાં જીવ ઉત્પન્ન થયા હશે કે નહીં એવી પોતાને શંકા પડ્યા છતાં તે વસ્તુ વાપરવી.

૨. વિપર્યય-કંદમૂળ જે જીવનું દળ છે, તથા પકાવેલું માંસ જે ત્રસ જીવમય છે, તેમ છતાં તેમાં જીવ હોયજ નહીં એવી માન્યતા કરી તે વસ્તુ વાપરવી.

૩. રાગ-પોતાના શરીર ઉપર મમત્વ થવાથી વ્યાધિને પ્રસંગે પણ જીવવાળા પદાર્થો વાપરવાં.

૪. દ્વેષ-બીજાની સાથે પ્રતિકૂળતા થવાથી તેના જીવનો વિનાશ કરવો.

૫. **વિસ્મૃતિ**-અમુક વસ્તુ નિર્જીવ હતી તે સજીવ થઈ છે એવું પોતાને જાણપણું થયા છતાં તે ભૂલી જઇ તે વસ્તુ વાપરવી.

૬. **માનસિક અસ્વસ્થતા**-ઘેલછા થવાથી જીવહિંસા થાય તે.

૭. **શારીરિક અસ્વસ્થતા**-નિદ્રામાં કે તંદ્રામાં પ્રમાર્જ્યા વિના શરીરને ફેરવવાથી જીવહિંસા થાય તે.

૮. **અનાદર**-બેદરકારીથી વસ્ત્રાદિ પડિલેહતાં જીવહિંસા થાય તે.

ઉપરના કોઈ પણ કારણથી મન, વચન, કાયાવડે પોતે જીવહિંસા કરે નહીં, બીજા પાસે કરાવે નહીં અને જીવહિંસા કરનારની અનુમોદના કરે નહીં એવા તે ગુરુ છે.

પાઠ ૪૪ મો.

પાંચ મહાવ્રત. ભાગ ૨ જો.

સત્ય (બીજું મહાવ્રત)

"પાંચ મહાવ્રતમાં સૂક્ષ્મ સત્ય તે બીજું મહાવ્રત છે." જે વચન પ્રિય હોય તથા જે વચન પથ્ય એટલે હિતકારી હોય અને જે વચન તથ્ય એટલે ખરેખરું હોય તેવું વચન બોલવું તે સત્ય વચન કહેવાય છે.

પ્રિય વચન સાંભળતાંજ મીઠું લાગે છે અને પથ્ય વચન ભવિષ્યમાં કહેનારને વા સાંભળનારને હિતકારી થાય છે તેથી તેવા વચન સિવાય વ્યવહારની અપેક્ષાએ ખરેખરું હોય છતાં પણ તે વચન જો અપ્રિય કે અહિતકારી હોય તો તે સત્યવ્રતધારી બોલે નહીં.

જેમકે કોઇ ચોરને કહેવું કે " તું ચોર છે ". કોઇ વ્યભિચારીને કહેવું કે " તું વ્યભિચારી છે " અથવા કોઈ કોઢિયાને કહેવું કે " તું કોઢિયો છે. " આ વચનો સત્ય હોવા છતાં સાંભળનારને તે અપ્રિય લાગવાથી માઠાં પરિણામ આવે છે; તેથી તેવાં સાચા શબ્દો પણ સત્ય ન સમજવાં.

વળી કોઈ શિકારી શિકાર કરવા વનમાં જાય છે, તે પૂછે કે તમે આ વનમાં હરણો જોયાં છે ? તેના જવાબમાં " હા, આ વનમાં હરણો જોયાં છે. " એમ કહેવાથી તે પ્રાણીઓનો શિકાર થાય છે, તેથી તે અહિતકારી વચન સત્ય હોવા છતાં તેવું વચન સત્ય ન સમજવું.

ઉપર પ્રમાણે કોઈ પણ અસત્ય વચન પોતે બોલે નહીં, બીજા પાસે બોલાવે નહીં અને તેવું બોલનારની તે અનુમોદના કરે નહીં એવા તે ગુરુ છે.

પાઠ ૪૫ મો.

પાંચ મહાવ્રત. ભાગ ૩ જો.

અસ્તેય-(અદત્ત તજવારૂપ ત્રીજું મહાવ્રત]

પાંચ મહાવ્રતમાં સર્વથા અસ્તેય વા અદત્તનો ત્યાગ તે ત્રીજું મહાવ્રત છે.

ઘાસના તરખલાં જેવી વસ્તુ પણ બીજાની માલિકીની જે હોય તે તેની પરવાનગી સિવાય ન લેવી તે અસ્તેય વા અદત્ત વિરમણ વ્રત કહેવાય.

ધન તે મનુષ્યનો બહારનો પ્રાણ છે અને તે અંતરંગ

પ્રાણના આધાર રૂપ છે. તેથી અનીતિથી પારકા ધનનું હરણ કરનાર મનુષ્ય તે માલિકના પ્રાણનો નાશ કરે છે એમ સમજવું.

અદત્તના ત્યાગ રૂપ વ્રતના ચાર ભેદ છે તે નીચે પ્રમાણે—

૧. **સ્વામિ અદત્ત**—કોઈ પથ્થર, કાઇ કે તૃણ જેવી વસ્તુ પણ તેના માલિકે નહીં આપ્યા છતાં લઈ લેવી તે.

૨. **જીવ અદત્ત**—જીવનો સ્વામીએ આપેલ હોય છતાં જીવે પોતે ન આપેલ હોય તે. જેમકે દીક્ષા-પરિણામ વિનાના પુત્રને તેની ઇચ્છા વગર તેના માતાપિતા ગુરુને આપી દે તે; અથવા કોઈ વનસ્પતિકાય જેવી સજીવ વસ્તુ તેના માલિકે વગર સમજ્યે સાધુને આપી હોય તે.

૩. **ગુરૂ અદત્ત**—શિષ્યે પોતે આણેલી વસ્તુ પણ ગુરુની આજ્ઞા સિવાય વાપરવી તે.

૪. **તીર્થંકર અદત્ત**--વસ્તુના સ્વામીએ આપેલી હોય પરંતુ તીર્થંકર મહારાજે જેને દોષવાળી કહેલી હોય તેવી વસ્તુ લેવી તે.

ઉપર પ્રમાણે કોઈપણ પ્રકારે અસ્તેય વ્રતનો ભંગ થાય તેવી વસ્તુ પોતે લે નહીં, બીજા પાસે લેવરાવે નહીં અને તેવી વસ્તુ લેનારની અનુમોદના કરે નહીં એવા તે ગુરુ છે.

પાઠ ૪૬ મો.

પાંચ મહાવ્રત. ભાગ ૪ થો.

બ્રહ્મચર્ય.

બ્રહ્મચર્યવ્રત તે પાંચ મહાવ્રતમાં ચોથું વ્રત છે. તેનું બીજું નામ સૂક્ષ્મ મૈથુન વિરમણ વ્રત છે.

વૈક્રિય શરીર સંબંધી એટલે દેવ શરીર સંબંધી અને ઔદારિક શરીર સંબંધી એટલે મનુષ્ય અને તિર્યંચના શરીર સંબંધી મૈથુનનો જે ત્યાગ તે બ્રહ્મચર્ય વ્રત કહેવાય છે.

બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરનારાએ અઢાર પ્રકારથી મૈથુનનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

તે અઢાર પ્રકારનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે:—

૧. મનથી, વચનથી તથા કાયાથી વૈક્રિય શરીર સંબંધી મૈથુન કરે નહીં—આ ત્રણ ભેદ.
૨. મનથી, વચનથી તથા કાયાથી ઔદારિક શરીર સંબંધી મૈથુન કરે નહીં—આ ત્રણ ભેદ.
૩. મનથી, વચનથી તથા કાયાથી વૈક્રિય શરીર સંબંધી મૈથુન કરાવે નહીં—આ ત્રણ ભેદ.
૪. મનથી, વચનથી તથા કાયાથી ઔદારિક શરીર સંબંધી મૈથુન કરાવે નહીં—આ ત્રણ ભેદ.
૫. મનથી, વચનથી તથા કાયાથી વૈક્રિય શરીર સંબંધી મૈથુન કરનારની અનુમોદના કરે નહીં—આ ત્રણ ભેદ.
૬. મનથી, વચનથી તથા કાયાથી ઔદારિક શરીર સંબંધી મૈથુન કરનારની અનુમોદના કરે નહીં—આ ત્રણ ભેદ.

આ પ્રમાણે મનથી, વચનથી, કાયાથી જૂદા જૂદા છ છ ભેદ ગણતાં ૧૮ પ્રકાર થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે પોતે મૈથુન કરે નહીં, બીજા પાસે મૈથુન કરાવે નહીં અને તેવું મૈથુન કરનારની અનુમોદના કરે નહીં એવા ચતુર્થવ્રતધારી તે ગુરુ છે.

પાઠ ૪૭ મો.

પાંચ મહાવ્રત. ભાગ ૫ મો.

અપરિગ્રહ.

પાંચ મહાવ્રતમાં અપરિગ્રહવ્રત તે પાંચમું વ્રત છે. સર્વ પદાર્થોમાં સર્વથા જે મૂર્ચ્છાનો ત્યાગ એટલે મોહનો ત્યાગ કરવો તે અપરિગ્રહવ્રત કહેવાય. પદાર્થો પોતાની પાસે ન હોય છતાં મોહને લીધે ચિત્તની અસ્થિરતા રહે છે.

પદાર્થો સંબંધી સર્વ ભાવો એટલે સર્વ દ્રવ્ય, સર્વ ક્ષેત્ર, સર્વ કાળ, અને સર્વ ભાવ સમજવા. માત્ર ધનનો ત્યાગ કરવાથી અપરિગ્રહવ્રત કહેવાય નહીં, પરંતુ ધનના ત્યાગની સાથે સર્વ પદાર્થો ઉપરની મૂર્ચ્છાનો ત્યાગ સર્વ ભાવોથી થાય ત્યારે જ અપરિગ્રહ વ્રત કહેવાય. જ્યાંસુધી સર્વ પદાર્થો ઉપરથી મોહનો ત્યાગ થતો નથી ત્યાંસુધી આત્માને શાંતસુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. દૃષ્ટાંત કે-જેમ કોઈ ભિખારી પાસે કાંઈ પણ વસ્તુ નથી, છતાં સર્વ વસ્તુ મેળવવાની તેને ઇચ્છા હોવાથી તેના મનમાં ક્લેશ રહ્યા કરે છે અને તેથી તેને શાંતસુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. તેજ કારણથી તેની પાસે કાંઈ પણ વસ્તુ નહીં છતાં તે અપરિગ્રહી કહેવાય નહીં. વળી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની સામગ્રી વિદ્યમાન છતાં તૃષ્ણા વિનાના મનવાળાને ચિત્તની સ્થિરતા હોવાથી શાંતસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેજ હેતુએ માત્ર ધર્મના ઉપકરણોને રાખનારા અને શરીર તથા ઉપકરણોમાં પણ મમતારહિત સાધુઓને જ અપરિગ્રહવ્રત હોય છે.

જેમ ઘોડાને ઘણાં આભૂષણો પહેરાવેલાં હોય તો પણ તેમાં જેમ તેનું નિઃસ્પૃહીપણું છે, તેમ ધર્મના ઉપકરણોવાળા પરંતુ

તે ઉપર મૂર્ચ્છા વિનાના એવા મુનિને નિઃસ્પૃહીપણું છે. તેથી તેવી રીતે ધર્મના ઉપકરણો રાખનારા મુનિને પરિગ્રહપણાનો દોષ નથી.

ઉપર પ્રમાણે પોતે પરિગ્રહ રાખે નહીં, બીજા પાસે રખાવે નહીં અને પરિગ્રહ રાખનારની અનુમોદના કરે નહીં એવા તે ગુરૂ છે.

પાઠ ૪૮ મો.

પાંચ મહાવ્રત વિષે.

(સવૈયા એકત્રીશા.)

જેહ પ્રમાદ ધરી ત્રસ થાવર જંતુ હણે નહીં દીનદયાળ,
યતનાથી સંયમ સાધંતા વિચરે પૂર્ણ દયા પ્રતિપાળ;
એહ અહિંસા વ્રતના રાગી આપ વિરાગી જ્ઞાનવિલાસ,
તે ગુરુભક્તિ કરો ભવી ભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવત્રાસ. ૧.

સત્ય અને પ્રિય પથ્ય વચન જે વદતા વદનકમળથી નિત્ય,
વચનામૃતનું સિંચન કરતા પરજનને ઉપજાવે પ્રીત;
સત્ય મહાવ્રત પાળે તેનું અંતર રાખી પૂર્ણ ઉલ્લાસ,
તે ગુરુભક્તિ કરો ભવિ ભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવવાસ. ૨.

ગ્રહણ કરે નહીં પરની વસ્તુ હોય કદાપી ભલે તૃણતૂલ્ય,
એહ અદત્તાદાન ગણીને માને પણ મનથી બહુમૂલ્ય;
એમ ધરે અસ્તેય અહોનિશ સર્વ વિષે સમતાનો ભાસ,
તે ગુરૂભક્તિ કરો ભવિભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવવાસ. ૩.

ભંગ કરી રતિરંગ સર્વદા પાળે બ્રહ્મ અખંડિત આપ,
મન વચન કાયાથી છાંડી શીળ તણી મારે જે છાપ;

દેહ ધરે નિર્મળ અકલંકિત દુર્ગુણમાં રહે નિત્ય ઉદાસ,
તે ગુરૂભક્તિ કરો ભવિભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવવાસ. ૪.

સર્વ ભાવથી મૂર્છા છોડે સર્વ વસ્તુ પર રાખી ટેક,
અપરિગ્રહ વ્રત સાચવવા ધારે અંતર પુર્ણ વિવેક;
પંચ મહાવ્રત એવા ધારી પુર્ણ દીપાવે સંયમ વાસ,
તે ગુરૂભક્તિ કરો ભવિ ભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવવાસ. ૫.

પાઠ ૪૯ મો.

પંચાચાર.

મર્યાદા પ્રમાણે વર્તવું તે આચાર કહેવાય. સાધુ અને સાધ્વી સંસારનો ત્યાગ કરી પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવા પ્રયાસ કરે છે.

શ્રાવક અને શ્રાવિકા સંસારનો ત્યાગ કરવાને અશક્ત હોવાથી ગૃહસ્થધર્મમાં રહી આત્માનું કલ્યાણ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે.

સાધુ તથા સાધ્વીએ સિદ્ધાંતમાં ઉપદેશેલી મર્યાદા પ્રમાણે વર્ત્તવું તે સાધુ-આચાર કહેવાય છે.

શ્રાવક અને શ્રાવિકાએ સિદ્ધાંતમાં ઉપદેશેલી, મર્યાદા પ્રમાણે વર્ત્તવું તે શ્રાવક-આચાર કહેવાય છે.

" તે આચાર પાંચ પ્રકારના છે. તેના નામ- "

૧. જ્ઞાનાચાર, ૨. દર્શનાચાર, ૩. ચારિત્રાચાર,
૪. તપાચાર ૫. વીર્યાચાર.

આ પાંચ આચાર સંબંધી સમજણના પાઠો આગળ વાંચો.

તે ઉપર મૂર્છા વિનાના એવા મુનિને નિઃસ્પૃહીપણું છે. તેવી રીતે ધર્મના ઉપકરણો રાખનારા મુનિને પરિગ્રહપણ દોષ નથી.

ઉપર પ્રમાણે પોતે પરિગ્રહ રાખે નહીં, બીજા પાસે ર૰ નહીં અને પરિગ્રહ રાખનારની અનુમોદના કરે નહીં તે ગુરૂ છે.

પાઠ ૪૮ મો.

પાંચ મહાવ્રત વિષે.

(સવૈયા એકત્રીશા.)

જેહ પ્રમાદ ધરી ત્રસ થાવર જંતુ હણે નહીં દીનદયાળ,
યતનાથી સંયમ સાધંતા વિચરે પૂર્ણ દયા પ્રતિપાળ;
એહ અહિંસા વ્રતના રાગી આપ વિરાગી જ્ઞાનવિલાસ,
તે ગુરુભક્તિ કરો ભવી ભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવવાસ. ૧

સત્ય અને પ્રિય પથ્ય વચન જે વદતા વદનકમળથી નિત્ય,
વચનામૃતનું સિંચન કરતા પરજનને ઉપજાવે પ્રીત;
સત્ય મહાવ્રત પાળે તેવું અંતર રાખી પૂર્ણ ઉલ્લાસ,
તે ગુરુભક્તિ કરો ભવિ ભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવવાસ. ૨.

ગ્રહણ કરે નહીં પરની વસ્તુ હોય કદાપી ભલે તૃણતૂલ્ય,
એહ અદત્તાદાન ગણીને માને પણ મનથી બહુમૂલ્ય;
એમ ધરે અસ્તેય અહોનિશ સર્વ વિષે સમતાનો ભાસ,
તે ગુરૂભક્તિ કરો ભવિભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવવાસ. ૩.

ભંગ કરી રતિરંગ સર્વદા પાળે બ્રહ્મ અખંડિત આપ,
મન વચન કાયાથી છાંડી શીળ તણી મારે જે છાપ;

દેહ ધરે નિર્મળ અકલંકિત દુર્ગુણમાં રહે નિત્ય ઉદાસ,
તે ગુરૂભક્તિ કરો ભવિભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવવાસ. ૪

સર્વ ભાવથી મૂર્ચ્છા છોડે સર્વ વસ્તુ પર રાખી રે,
અપરિગ્રહ વ્રત સાચવવા ધારે અંતર પુર્ણ વિવેક;
પંચ મહાવ્રત એવા ધારી પુર્ણ દીપાવે સંયમ વાસ,
તે ગુરૂભક્તિ કરો ભવિ ભાવે હર્ષ ધરી હરવા ભવવાસ. ૬

પાઠ ૪૯ મો.

પંચાચાર.

મર્યાદા પ્રમાણે વર્ત્તવું તે આચાર કહેવાય. સાધુ અને સાધ્વી સંસારનો ત્યાગ કરી પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવા પ્રયાસ કરે છે.

શ્રાવક અને શ્રાવિકા સંસારનો ત્યાગ કરવાને અશક્ત હોવાથી ગૃહસ્થધર્મમાં રહી આત્માનું કલ્યાણ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે.

સાધુ તથા સાધ્વીએ સિદ્ધાંતમાં ઉપદેશેલી મર્યાદા પ્રમાણે વર્ત્તવું તે સાધુ-આચાર કહેવાય છે.

શ્રાવક અને શ્રાવિકાએ સિદ્ધાંતમાં ઉપદેશેલી મર્યાદા પ્રમાણે વર્ત્તવું તે શ્રાવક-આચાર કહેવાય છે.

" તે આચાર પાંચ પ્રકારના છે. તેનાં નામ:

૧. જ્ઞાનાચાર, ૨. દર્શનાચાર, ૩. ચારિત્રાચાર,
૪. તપાચાર ૫. વીર્યાચાર.

આ પાંચ આચાર સંબંધી સમજણ આ પ્રમાણે

આ પાંચે આચાર સાધુ સાધ્વી અને શ્રાવક શ્રાવિકા પોતપોતાની હદ પ્રમાણે યથાશક્તિ પાળવાના છે.

પાઠ ૫૦ મો.

પંચાચાર. ભાગ ૧ લો.

જ્ઞાનાચાર.

પાંચ આચારમાં જ્ઞાનાચાર તે પ્રથમ આચાર છે.

વસ્તુના સ્વરૂપનો યથાર્થ બોધ કરવો તે જ્ઞાન કહેવાય. તે જ્ઞાનસંબંધી આચાર આઠ પ્રકારે પાળવાની સિદ્ધાંતમાં આજ્ઞા છે.

તે આઠ પ્રકારના નામ નીચે પ્રમાણેઃ—

૧. **કાળ આચાર**-સિદ્ધાંતમાં જે કાળે-જે અવસરે, જે શાસ્ત્ર ભણવાની આજ્ઞા કરેલી હોય, તેજ કાળે-તેજ અવસરે, તેજ ભણવું તે કાળ-આચાર કહેવાય.

૨. **વિનય આચાર**-જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનો સમાગમ થતાં તેમના પ્રત્યે વંદન, પૂજન, નમસ્કાર પ્રમુખ જે ઉચિત વ્યવહાર સાચવવો તે વિનય-આચાર કહેવાય.

૩. **બહુમાન-આચાર**-જ્ઞાન અને જ્ઞાની ઉપર નિરંતર અંતરંગથી જે પ્રેમ કરવો તે બહુમાન-આચાર કહેવાય.

૪. **ઉપધાન-આચાર**-જે જે સૂત્રને ભણતાં તપ-પ્રમુખથી યોગવહન અથવા ઉપધાન વહન કરવાં તે ઉપધાન-આચાર કહેવાય.

૫. **અનિન્હવણ-આચાર**-જે વિદ્યાગુરુની પાસે પોતે ભણેલો

હોય અથવા ભણુતો હોય તેમને ઓળવવા નહીં અને તેમનો ઉપકાર માનવો તે અનિન્હવણ-આચાર કહેવાય.

૬. **સૂત્ર-આચાર**-સૂત્ર, શબ્દ કે અક્ષર અશુદ્ધ નહીં ભણુતાં શુદ્ધ ભણવા અને તેનો ઉચ્ચાર શુદ્ધ કરવો તે સૂત્ર-આચાર કહેવાય.

૭. **અર્થ-આચાર**-સૂત્ર કે શબ્દનો અર્થ શુદ્ધ ભણવો ને શુદ્ધ કહેવો તે અર્થ આચાર કહેવાય.

૮. **તદુભય-આચાર**-સૂત્ર તથા શબ્દ બંને શુદ્ધ ભણવા તેના ઉચ્ચાર શુદ્ધ કરવા અને તેના અર્થ પણ શુદ્ધ ભણવા અને શુદ્ધ કહેવા તે તદુભય-આચાર કહેવાય.

ઉપર પ્રમાણે જ્ઞાનસંબંધી આઠ આચાર યથાશક્તિ પોતે પાળે એવા તે ગુરૂ છે.

પાઠ ૫૧ મો.

પંચાચાર. ભાગ ૨ જો.

દર્શનાચાર ભાગ ૧ લો.

પાંચ આચારમાં દર્શનાચાર તે બીજો આચાર છે.

જિનેશ્વરે કહેલા તત્ત્વને વિષે યથાર્થ રૂચિ તે સમ્યગ્દર્શન કહેવાય, તેમજ આત્મસ્વરૂપનો યથાર્થ અનુભવ તે પણ દર્શન કહેવાય. અહીં દર્શન એટલે સમકિત સમજવું.

તે દર્શન સંબંધી આચાર આઠ પ્રકારે પાળવાની સિદ્ધાંતમાં આજ્ઞા છે.

તે આઠ આચારના નામ નીચે પ્રમાણે:—

૧. નિઃશંકાચાર-શ્રી વીતરાગ પરમાત્માએ જે જે વસ્તુનું સ્વરૂપ જે પ્રમાણે કહેલું છે તેજ પ્રમાણે સત્ય માનવું પણ તે વિષે શંકાયુક્ત મન ન રાખવું તે નિઃશંકાચાર કહેવાય.

૨. નિઃકાંક્ષાચાર-જૈનધર્મ વિના બીજા મતવાળાઓની તપશક્તિ, જ્ઞાનશક્તિ, મંત્રશક્તિ વગેરેથી ચમત્કાર નહીં પામી, તેમના મતની અભિલાષા ન કરવી તે નિઃકાંક્ષાચાર કહેવાય.

૩. વિચિકિત્સાચાર-જૈન ધર્મ સંબંધી ક્રિયા અથવા અનુષ્ઠાન કરતાં જેમકે પ્રતિક્રમણ કરતાં, તપ કરતાં, બ્રહ્મચર્ય પાળતાં તેનું ફળ મળતું હશે કે નહીં? એવો લેશમાત્ર પણ સંદેહ ન રાખવો તે અથવા સાધુ અને સાધ્વીના મેલવાળા શરીર તથા વસ્ત્ર દેખીને સૂગ ન ચડાવવી કે તેમની નિંદા ન કરવી તે નિર્વિચિકિત્સાચાર કહેવાય.

પાઠ ૫૨ મો.

પંચાચાર. ભાગ ૨ જો.

દર્શનાચાર ભાગ ૨ જો.

૪. અમૂઢદૃષ્ટિ-આચાર-અન્યમતવાળાઓના ચમત્કારિક કાર્યો દેખી, બીજા મતમાં પણ ધર્મ છે એવી રીતનો વ્યામોહ ન કરવો તે અથવા જૈનધર્મને વિષે નવતત્ત્વ સંબંધી સૂક્ષ્મ વિચારના સ્વરૂપમાં નહીં મુંઝાતા પ્રવીણ થવું તે અમૂઢદૃષ્ટિ-આચાર કહેવાય.

૫. ઉપબૃંહઆચાર–ગુણવંત સાધુ કે શ્રાવકના અલ્પ ગુણની પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રશંસા કરવી તે ઉપબૃંહણ–આચાર કહેવાય. સાધ્વી ને શ્રાવિકા માટે પણ તે જ પ્રમાણે સમજવું.

૬. સ્થિરીકરણાચાર–જૈનધર્મના શાસ્ત્રોથી ઢીલા જીવોને ધર્મનો બોધ આપી સ્થિર કરવા અને જૈનધર્મ નહીં પામેલાને ધર્મનો બોધ આપી જૈનધર્મમાં સ્થાપવા તે સ્થિરીકરણ–આચાર કહેવાય.

૭. વાત્સલ્યાચાર–જે જે મનુષ્યો સ્વધર્મી હોય એટલે કે જૈનધર્મને પાળતા હોય તેઓની ભકિત કરવી, તેઓ દુઃખી હોય તો તેમનું હરેક રીતે દુઃખ ટાળવું, તેમની સાથે મિત્રતા કરવી તે વાત્સલ્ય આચાર કહેવાય.

૮. પ્રભાવનાચાર–જે જે કાર્યો કરવાથી જૈનધર્મની મનુષ્યો એવી રીતે અનુમોદના કરે કે ' ધન્ય છે જૈનધર્મને કે જેને વિષે ઉત્તમ મનુષ્યો આવાં ઉત્તમ કાર્યો કરે છે. ' તેમજ એવા સદાચરણોથી વર્ત્તવું કે જેથી જૈનધર્મની પ્રશંસા થાય અને બીજા જીવો સમ્યગ્દર્શન પામે તે પ્રભાવના–આચાર કહેવાય.

ઉપર પ્રમાણે દર્શન સંબંધી આઠ આચાર યથાશક્તિ પોતે પાળે એવા તે ગુરૂ છે.

પાઠ ૫૩ મો.

પંચાચાર ભાગ ૩ જો.

ચારિત્રાચાર.

પાંચ આચારમાં ચારિત્રાચાર–તે ત્રીજો આચાર છે.

સર્વ સાવદ્યયોગનો પરિત્યાગ તે ચારિત્ર અથવા સર્વ પ્રકારના કર્મની રાશિનો નાશ કરે તે ચારિત્ર. વા મન, વચન ને કાયાના યોગને જે સ્થિર કરે તે ચારિત્ર. એવી રીતે ચારિત્રની જુદી જુદી વ્યાખ્યાઓ છે.

ચારિત્રના બે પ્રકાર છે. એક સર્વવિરતિચારિત્ર અને બીજું દેશવિરતિચારિત્ર.

સર્વવિરતિચારિત્રવાળા તે સાધુ કહેવાય છે અને દેશવિરતિચારિત્રવાળા તે શ્રાવક કહેવાય છે.

સર્વવિરતિ ચારિત્રમાં બાર પ્રકારની અવિરતિનો સર્વથા ત્યાગ હોય છે. દેશવિરતિ–ચારિત્રમાં તે અવિરતિનો દેશથી ત્યાગ હોય છે.

બાર અવિરતિ નીચે પ્રમાણે:-

૫ (પાંચ) ઇંદ્રિયોને પોતપોતાના વિષયોમાં યથારૂચિ પ્રવર્તવા દેવી તે પાંચ અવિરતિ, તથા

૧ (એક) કાંઈ પણ પાપવાળા કાર્યથી મનનો નિગ્રહ ન કરવો તે છઠ્ઠી અવિરતિ વળી

૬–પાંચ સ્થાવર જીવ તથા છઠ્ઠા ત્રસ જીવની હિંસામાં પ્રવૃત્તિ કરવો. એ રીતે બાર પ્રકારની અવિરતિ છે.

ચારિત્રના આઠ આચાર છે. તે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિરૂપ છે. તે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું સ્વરૂપ આગળના પાઠોમાં આવશે.

પાઠ ૫૪ મો.

પંચાચાર. ભાગ ૪ થો.

તપાચાર. ભાગ ૧ લો. બાહ્ય તપ.

પાંચ આચારમાં તપાચાર તે ચોથો આચાર છે.

કર્મ રૂપ ઇંધનને ભસ્મ કરવા સારૂ જે ગુણરૂપ અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરવો તે તપ કહેવાય છે. જેમ દોષવાળું સુવર્ણ પ્રદીપ્ત કરેલા અગ્નિથી શુદ્ધ થાય છે તેમ તપ રૂપ અગ્નિથી તપતો એવો આત્મા કર્મરૂપ મેલને ભસ્મ કરી નિર્મળ થાય છે.

તપાચારના બે ભેદ છે. એક બાહ્ય તપાચાર અને બીજો અભ્યંતર તપાચાર. એ બંને ભેદના વળી બીજા છ છ ભેદ છે. તેમાં બાહ્ય તપાચારના છ ભેદ છે તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. અનશન તપાચાર—જેટલા કાળ સુધીનો નિયમ લઇએ તેટલા કાળ સુધી અથવા જ્યાં સુધી જીવીએ ત્યાં સુધી કાંઈ પણ ખાવું-પીવું નહીં તે અનશન તપાચાર કહેવાય.

૨. ઊણોદરિ તપાચાર—પોતાને ભૂખ હોય તે કરતાં ઓછું ખાવું તે ઊણોદરિ તપાચાર કહેવાય.

૩. વૃત્તિ સંક્ષેપ તપાચાર—ગોચરી સારૂ વહોરવા જતાં જેટલા ઘરની સંખ્યા મનમાં ધારી હોય તેટલાજ ઘેરથી સૂજતો આહાર મળે તો લેવો, નહીં તો ઉપવાસ કરવો તે અથવા અનેક વસ્તુઓના ગ્રહણનો સંક્ષેપ કરવો તે વૃત્તિસંક્ષેપ તપાચાર કહેવાય.

૪. રસત્યાગ તપાચાર—મદ્ય (દારૂ), માંસ, માખણ તથા મધ એ ચાર (મહાવિગય) રસનો સર્વથા ત્યાગ કરવો તથા

ઘી, તેલ, ગોળ, દહીં, દૂધ અને તળેલી વસ્તુ—એ
વિગયોમાંથી ઇચ્છા મુજબ વિગયોનો દરરોજ ત્યાગ
કરવો તે રસત્યાગ તપાચાર કહેવાય.

૫. **કાયક્લેશ તપાચાર**— ટાઢ સહેવી, તાપમાં આતાપના લેવી, લોચ કરાવવો, ઉઘાડે પગે ચાલવું. ભૂમિ ઉપર સુવું, શરીરને કષ્ટ દેવું, કાયાને ગમે તેવી પીડા આવે તે શાંતપણે સહન કરવી તે કાયક્લેશ તપાચાર કહેવાય.

૬. **સંલીનતા તપાચાર**—એકાંત સ્થાનમાં રહેવું, કુકડીની જેમ હાથ પગ વગેરે સર્વ અંગોપાંગ સંકોચીને રહેવું, વિષય તથા કષાયને મંદ કરવા તે સંલીનતા **તપાચાર** કહેવાય.

પાઠ ૫૫ મો.

પંચાચાર. ભાગ ૪ થો,

તપાચાર. ભાગ ૨ જો. અભ્યંતર તપ.

અભ્યંતર તપાચારના છ ભેદનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે:—

૧. **પ્રાયશ્ચિત્ત તપાચાર**—ચારિત્રમાં દોષ લાગતાં ગુરુની પાસે સરલ અંતઃકરણથી તે પાપરૂપ દોષ પ્રગટ કરવો અને તે પાપનું નિવારણ કરવા ગુરુ જે આલોચના આપે તે શુદ્ધ રીતે કરવી, તે પ્રાયશ્ચિત્ત તપાચાર કહેવાય.

૨. **વિનય તપાચાર**—ગુરુ પ્રમુખની સાથે અંતઃકરણથી નમ્રતા પૂર્વક વર્તવું તે વિનય તપાચાર કહેવાય.

૩. **વૈયાવૃત્ય તપાચાર**—ગુરુ પ્રમુખને આહાર વગેરે લાવી આપવા, તેમની તે વડે ભક્તિ કરવી, તેમના હાથ-પગ પ્રમુખ

ચાંપવાં, વ્યાધિને વખતે તેમની ઔષધ વગેરેથી સર્વ પ્રકારે સેવા કરવી તે વૈયાવૃત્ય તપાચાર કહેવાય.

૪. **સ્વાધ્યાય તપાચાર**—સ્વાધ્યાય પાંચ પ્રકારે થાય છે.

૧. **વાચના**—શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવું.

૨. **પૃચ્છના**—ભણતાં થકા સંશય આવે તે દૂર કરવા પૂછવું.

૩. **પરાવર્ત્તના**—ભણેલું ન વિસરી જવાય માટે ફરી ફરીને સંભારવું.

૪. **અનુપ્રેક્ષા**—તત્ત્વસ્વરૂપનું ચિંતવન કરવું.

૫. **ધર્મકથા**—તીર્થંકર પ્રમુખ ગુણીજનની કથા કરવી.

આ રીતે પાંચ પ્રકારે સ્વાધ્યાય તપાચાર કહેવાય.

૫. **ધ્યાન તપાચાર**—સાંસારિક વિષયોના ચિંતવનમાં નહીં પડતાં, ધર્મ યા શુકલ ધ્યાનમાં, એકાગ્રતા કરવી તે ધ્યાન તપાચાર કહેવાય. તેના પ્રકારો સમજવા.

૬. **કાયોત્સર્ગ તપાચાર**—કર્મનો ક્ષય કરવા વાસ્તે શરીરનો ઉત્સર્ગ કરવો અર્થાત્ શરીર ઉપરથી મમતા દૂર કરવી તે કાયોત્સર્ગ તપાચાર કહેવાય.

ઉપર પ્રમાણે બાહ્ય તથા અભ્યંતર તપસંબંધી બારે પ્રકારનો આચાર પોતે યથાશક્તિ પાળે એવા તે ગુરુ છે.

પાઠ ૫૬ મો.

પંચાચાર. ભાગ ૫ મો.

વીર્યાચાર.

પાંચ આચારમાં વીર્યાચાર તે પાંચમો આચાર છે

શ્રી તીર્થંકર દેવે ધર્મકાર્યને વિષે પોતાનું બળ યથાશક્તિ ફેરવવાની જે જે રીતે આજ્ઞા કરેલી છે, તે તે રીતે તે બળને પ્રવર્ત્તાવવું તે વીર્યાચાર કહેવાય.

વીર્યાચાર ત્રણ રીતે પ્રવર્ત્તાવી શકાય છે તે નીચે પ્રમાણે:-

૧. **મન-વિર્યાચાર**-ધર્મકાર્યને વિષે, પોતાનું જેટલું મનોબળ હોય તેટલું યથાશક્તિ ચલાવવા ઉત્તમ વિચારો કરવા જેથી ધર્મના કાર્ય સિદ્ધ થાય તે મન વીર્યાચાર કહેવાય

૨. **વચન વિર્યાચાર**—પોતાનું જેટલું વચનબળ હોય તેને ધર્મકાર્યને વિષે યથાશક્તિ એવી રીતે ઉપયોગ કરવો કે જેથી તે વાણીના વ્યાપારથી ધર્મના કાર્ય સિદ્ધ થાય તે વચન વીર્યાચાર કહેવાય.

૩. **શરીર વિર્યાચાર**-પોતાનું જેટલું શરીરબળ હોય તેનો ધર્મ-કાર્યને વિષે યથાશક્તિ એવી રીતે ઉપયોગ કરવો કે જેથી તે શરીરના વ્યાપારથી ધર્મના કાર્ય સિદ્ધ થાય તે શરીર વીર્યાચાર કહેવાય.

ઉપર પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારથી પોતે યથાશક્તિ વીર્યાચાર પાળે એવા તે ગુરુ છે.

પાઠ ૫૭ મો. પાંચ સમિતિ.

અરિહંત પરમાત્માના સિદ્ધાંતાનુસારે વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ તે સમિતિ કહેવાય.

સમિતિના પાંચ ભેદ છે તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. **ઈર્યા સમિતિ**-મનુષ્યના પગરવવાળા તથા સૂર્યના કિરણોથી ચુંબિત થયેલા માર્ગમાં પ્રાણીઓની રક્ષા:માટે નીચી દૃષ્ટિએ જોઈને ચાલવું તે ઈર્યા સમિતિ કહેવાય.

૨. ભાષા સમિતિ–પાપરૂપ દોષના અભાવવાળું, સર્વને પ્રિય લાગે તેવું અને પરિમાણયુક્ત જે વચન બોલવું તે ભાષા સમિતિ કહેવાય.

૩. એષણા સમિતિ–ભિક્ષાના સર્વ દોષથી રહિત એવું મુનિએ જે અન્ન પાન વિગેરે ગ્રહણ કરવું તે એષણા સમિતિ કહેવાય.

૪. આદાનભાંડનિક્ષેપણ સમિતિ–આસન, શયન, વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે જોઇને તથા યતનાપૂર્વક પ્રમાર્જીને ગ્રહણ કરવાં તથા મૂકવાં તે આદાનભાંડનિક્ષેપણ સમિતિ કહેવાય.

૫. પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ–કફ, મળ વગેરે જીવવિનાની ભૂમિ ઊપર મુનિએ પરઠવવા તે પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ કહેવાય. ઉપર પ્રમાણે પાંચ સમિતિયુક્ત પોતાનું ચારિત્ર નિરંતર પાળે એવા તે ગુરૂ છે.

પાઠ ૫૮ મો. ત્રણ ગુપ્તિ.

મોક્ષાભિલાષી પ્રાણીએ પોતાના આત્માના રક્ષણ માટે યોગનો નિગ્રહ કરવો અને સત્પ્રવૃત્તિમાં જોડવું તે ગુપ્તિ કહેવાય.

ગુપ્તિના ત્રણ ભેદ છે તે નીચે પ્રમાણે.

૧. મનોગુપ્તિ–મનોગુપ્તિના ત્રણ પ્રકાર છે.

૧. માઠા ધ્યાનવાળી કલ્પનાથી રહિત.

૨. સિદ્ધાંતઅનુસારે આત્મહિતવાસ્તે ઉત્તમ ધ્યાનયુક્ત કલ્પનાવાળી.

૩. મનની ચપળતારૂપ યોગનો નિરોધ કરનારી આત્મરમણતા.

એટલે કે પાંચે આચારની શુદ્ધિને વાસ્તે સાધુ અને શ્રાવકે નિરંતર સવાર અને સાંજ શ્રી ગુરુની સમક્ષ પ્રતિક્રમણ કરવું જોઇએ.

પ્રતિક્રમણ શબ્દનો અર્થ બહુ વિસ્તારવાળો છે, પરંતુ સંક્ષેપથી એવો છે કે 'રાગ અને દ્વેષથી જે પાપકર્મ કરેલાં હોય તેનો પૂરો પસ્તાવો કરી, ગુરુની સમીપમાં પ્રકાશ કરી, પાપકર્મની નિંદા કરતાં થકા, ગુરુએ આપેલી આલોયણા લઇ ફરી તેવા પાપકર્મ નહીં કરવાની મનોવૃત્તિ રાખવી તે પ્રતિક્રમણ છે.'

ગુરુ જો વિદ્યમાન ન હોય તો ગુરુને અભાવે આચાર્યની સ્થાપના કરી તે સ્થાપનાચાર્ય સન્મુખ પોતાના પાપકર્મ સંબંધી, આત્માની સાક્ષીએ નિંદા કરી, પ્રતિક્રમણ કરવું જોઇએ.

એ પ્રમાણે નિરંતર પ્રાતઃ–સંધ્યાકાળે પ્રતિક્રમણ કરતાં આચારની નિર્મળતા થાય છે.

પાઠ ૬૧ મો. છ આવશ્યક.

જે અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોય તે આવશ્યક કહેવાય.

મોક્ષાભિલાષી આત્માઓને તેમના આત્મહિત વાસ્તે વીતરાગ પરમાત્માએ નિરંતર છ આવશ્યક કરવાની સિદ્ધાંતમાં આજ્ઞા કરેલી છે.

૧. **સામાયિક**—રાગ અને દ્વેષને વશ થયા વિના સમભાવ–મધ્યસ્થ ભાવમાં રહેવું અર્થાત્ સર્વની સાથે આત્મતુલ્ય વ્યવહાર કરવો તે.

૨. **ચતુર્વિંશતિસ્તવ**—ચોવીશ તીર્થંકરો કે જે સર્વગુણસંપન્ન આદર્શ છે તેમની સ્તુતિ કરવારૂપ તેમના ગુણોનું કીર્તન કરવું તે 'ભાવસ્તવ' છે.

શ્રીમંત શ્રાવકે બની શકે ત્યાંસુધી ગુરૂની સમીપે જ નિરંતર સામાયિક કરવું, કારણ કે તે પ્રમાણે તેની પ્રવૃત્તિ થવાથી જૈનધર્મની ઉન્નતિ થાય છે. ઋદ્ધિ વિનાના શ્રાવકે જિનમંદિરમાં, ઉપાશ્રયે ગુરૂની સમીપે અથવા પોતાને ઘેર, એ ત્રણ સ્થાનમાંથી પોતાને યોગ્ય લાગે ત્યાં સામાયિક કરવું; તેમાં પણ જિનમંદિરમાં અને ઉપાશ્રયે ગુરૂની સમીપે તો ત્યારે જ સામાયિક કરવું કે પોતાને કરજની વિપત્તિ ન હોય અથવા દુશ્મનોનો ભય ન હોય.

પાઠ ૬૩ મો.

માગધી (આર્ષ પ્રાકૃત) ભાષા.

આ દેશમાં પ્રાચીન કાળમાં માગધી-પ્રાકૃત ભાષાનો એ વખત બહુજ પ્રચાર હતો. લોકો લખવા, બોલવામાં તેજ ભાષાનો ઉપયોગ કરતા હતા. મગધ દેશ જેને અર્વાચીન કાળમાં બંગાળા દેશ કહેવામાં આવે છે, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને આ ભાષામાં જ વ્યવહાર ચાલતો હતો, તેથીજ આ ભાષાનું નામ માગધી ભાષા કહેવાય છે.

માગધી ભાષા સંસ્કૃત ભાષાથી સરલ ગણાય છે. તેજ કારણથી જેને સંસ્કૃત ભાષાનું સારૂં જ્ઞાન હોય છે, તે માગધી ભાષાનું જ્ઞાન બહુજ સહેલાઇથી મેળવી શકે છે. સંસ્કૃત ભાષાના વિદ્વાનોએ અલંકાર શાસ્ત્ર, નાટક, છંદઃ શાસ્ત્ર, ચંપૂ વગેરે ગ્રંથોની રચનામાં માગધી-પ્રાકૃત ભાષાનો ઉપયોગ કરેલો જોવામાં આવે છે. શંભુરહસ્ય જેવા જૈનેતર ગ્રંથોમાં [illegible] જેટલા ઉચ્ચ સ્થાને સ્થાપી [illegible] આવે છે.

[illegible] પણ [illegible] પા [illegible] મળી [illegible]

પ્રાકૃતભાષા અને પ્રાકૃતકાવ્યમાં રહેલ પ્રકૃતિ મધુરતા–અકૃત્રિમ સ્વાદુતા, મૃદુતા, સરલતા, બાલાદિ–બોધકારિતા, મહિલામનોવલ્લભતા, સર્વજનપ્રિયતા વગેરે સદ્ગુણો સંબંધમાં ગુણજ્ઞ અને ગુણાનુરાગી અનેક સજ્જનોએ પોતાના હૃદયોદ્‌ગાર પ્રકાશિત કર્યા છે, તે પરથી પ્રાકૃત ભાષાની ઉપયોગિતા સારીરીતે સમજાય તેમ છે.

જૈન ધર્મના આગમો અર્ધ–માગધી ભાષામાંજ રચવામાં આવેલા છે અને તેઓના ઉપર વૃત્તિ સંસ્કૃત ભાષામા રચાયેલી છે. જે વખતે માગધી–ભાષા બહુ પ્રચારમાં હતી, તે વખતે સંસ્કૃત ભાષાનો પણ તેટલો જ પ્રચાર હતો; પરંતુ સંસ્કૃત ભાષા માગધી ભાષા કરતાં કઠિન હોવાથી ઉપકારદૃષ્ટિવાળા મહાત્માઓએ આગમોની રચના સંસ્કૃત ભાષામાં નહીં કરતાં માગધી ભાષામાંજ કરેલી છે. તે વિષે પૂજ્યપાદ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ લખે છે કે–' ચારિત્રની ઇચ્છાવાળા બાળક, સ્ત્રી, વૃદ્ધ અને અભણ પ્રાણીઓનાં હિતને વાસ્તે, તત્ત્વદૃષ્ટિવાળા મહાત્માઓએ અનુગ્રહ બુદ્ધિથી જ સિદ્ધાંતની રચના માગધી (પ્રાકૃત)ભાષામાં કરેલી છે.

છ આવશ્યકના સૂત્રોની રચના પણ માગધી–પ્રાકૃત ભાષામાંજ કરેલી છે, તેથી જે જે સૂત્રોના પાઠો માગધી–પ્રાકૃત ભાષાના ભણવામાં આવે, તે સર્વે મુખપાઠ કરવાના છે, એમ સમજવું.

પાઠ ૬૪ મો..

ક્રિયા વિધિ.

જૈન ધર્મની કોઈ પણ ક્રિયા, દેવ અથવા ગુરૂની સમીપે વિનય અને બહુમાનપૂર્વક કરવાથી અવશ્ય લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી દરેક ક્રિયા જિનમંદિરમાં દેવસમક્ષ અથવા ઉપાશ્રયે

ગુરૂની સમીપે કરવી. ઉપાશ્રયે ગુરૂ અથવા સ્થાપનાચાર્ય વિદ્યમાન ન હોય તો બાજોઠ ઉપર ધર્મનું પુસ્તક અથવા નવકારવાળી પ્રમુખ ઉપકરણ સ્થાપી નવકારપૂર્વક, ગુરૂસ્થાપનાના સૂત્રથી સ્થાપના કરીને ક્રિયા કરવી.

એ પ્રમાણે ગુરૂસ્થાપના કરીને ઇરિયાવહિયં સૂત્ર, જેનું સ્વરૂપ હવે પછી બતાવવામાં આવશે તે કહીને ઇરિયાવહી પડિક્કમવી.

સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે "ઇરિયાવહી પ્રતિક્રમ્યા વિના, સામાયિક, ચૈત્યવંદન, સ્વાધ્યાય, પૌષધ કે પ્રતિક્રમણ કાંઈ પણ કરવું કલ્પતું નથી."

તે આજ્ઞા અનુસારે સામાયિક કરવાની જીજ્ઞાસાવાળાએ પ્રથમ 'ઇરિયાવહિયં સૂત્ર' બોલવું.

ઇરિયાવહિયં સૂત્ર બોલતાં પહેલાં ગુરૂને પ્રણિપાત કરવું એવી આજ્ઞા છે, તેથી તે પ્રણિપાત [ખમાસમણ] કેવી રીતે કરવું તે આગળના પાઠમાં બતાવવામાં આવે છે.

પાઠ ૬૫ મો.

પ્રણિપાત અથવા ખમાસમણ. ભાગ ૧ લો.

(પંચાંગથી નમન.) (ખમાસમણ.)

દેવ અને ગુરૂમહારાજના ચરણ પાસે બે ગોઠણ, બે હાથ અને માથું એમ પંચાંગ (પાંચ અંગ) નમાવીને ભૂમિસ્પર્શ કરવો તેને પંચાંગ પ્રણિપાત કે ખમાસમણ કહે છે.

નમસ્કાર જુદી જુદી રીતે થાય છે. એક હાથ ઊંચો કરી, બે હાથ ઊંચા કરી, માથું નમાવી, બે હાથ જોડી માથું નમાવી કે પાંચે અંગ નમાવીને પગે પડવાથી નમસ્કાર થાય છે.

મુખ્યપણે દેવગુરૂને નમતાં પંચાંગ પ્રણિપાત કરવામાં આવે છે. આ પ્રણિપાત કરતી વેળા જે સૂત્રપાઠ બોલાય છે તેને પ્રણિપાત દંડક અથવા ખમાસમણ કહે છે.

ખમાસમણ.

પ્રણિપાત દંડકનું સૂત્ર બોલતાં પહેલું વાકય આ પ્રમાણે બોલાય છે.

ઇચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં.

આ વાકયમાં "ખમાસમણો" એવું પદ હોવાથી આ સૂત્રનું બીજું નામ "ખમાસમણ સૂત્ર" કહેવાય છે અને તેથી આ પ્રણિપાત ક્રિયાને "ખમાસમણ દેવા" એમ કહેવાની રૂઢિ ચાલી છે. માટે ખમાસમણ દ્યો" એવું કહેવામાં આવે ત્યારે પ્રણિપાત દંડક બોલીને પંચાંગ પ્રમાણ કરવાના છે એમ સમજવું.

ઘણું કરી બે ખમાસમણ ભેગાં દેવાય છે અને કોઈ વેળા ત્રણ ખમાસમણ પણ દેવાય છે.

પાઠ ૬૬ મો.

પ્રણિપાત અથવા ખમાસમણ. ભાગ ૨ જો.

ગુરુ પાસે રજા માગવાની રીતિ.

સભ્ય માણસો હમેશાં બીજાને તસ્દી આપતા પહેલાં તેની રજા મેળવવા માટે નરમાશ ભરેલા શબ્દોમાં પોતાની ઇચ્છા તેમને જણાવીને તેમની રજા મળ્યા પછીજ તેમને તસ્દી આપે છે.

આ ઉત્તમ રીતની જૈન ધર્મની તમામ ક્રિયામાં સંભાળ રાખવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે ગુરૂને વંદન કરતાં તેમની રજા

મેળવવા માટે એમ કહેવાની રીત છે કે-" હે ક્ષમાવાળા શ્રમણ ! [હું તમને] વાંદવા ઇચ્છું છું. " આને માટે પ્રાકૃત ભાષામાં એમ બોલાય કે:—

ઇચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં.

" ગુરૂના પગે અડકતાં તેમની આરોગ્યતા સાચવવાની જરૂર "

ગુરૂમહારાજને પગે લાગતાં જો આપણા હાથે ખસ કે એવો બીજો કોઈ ચેપી રોગ હોય ને તેમના શરીરમાં દાખલ થાય તો વિનય કરવા જતાં ઊલટો આપણને દોષ લાગે.

તેમજ ગુરૂના પગે કંઈ દરદ હોય ને આપણે તેમને ઓચિંતાં હાથ લગાડીએ તો તેમને થતી પીડામાં આપણે વધારો કરનારા થઇએ.

એટલા માટે વાંદવાની રજા માગતાં જણાવવું જોઇએ કે આપના શરીરને બાધા ન થાય તે રીતે વાંદવા ઇચ્છું છું. ત્યાર પછી એવું કહેવામાં આવે છે કે:—

જાવણિજ્જાએ

અર્થાત્ મારા શરીરની શક્તિ ગોપવ્યા શિવાય

પાઠ ૬૭ મો.

પ્રણિપાત અથવા ખમાસમણ. ભાગ ૩ જો.

ગુરુને વાંદતાં મલિન પરિણામ દૂર કરવાની જરૂર.

જેમ ગુરૂને પગે લાગતાં આપણું શરીર ચેપીરોગ સહિત ન હોવું જોઇએ, તેમજ મન વચન અને કાયાના વ્યાપારથી પણ મલિન હોવું ન જોઇએ.

આપણા પરિણામ મલિન હોય તો આપણું શરીર પણ

મલિન થવાનું, માટે તેવા શરીરથી ગુરૂને અડકતાં તેમની પવિત્રતામાં આપણી મલિન છાયા પડે તો આપણે ગુરૂ દ્રોહી થઇએ.

માટે તમામ વ્યાપાર નિષેધીને શુદ્ધ પરિણામવડે પવિત્ર બનેલા શરીરે હું વાંદવા ઇચ્છું છું. આમ જણાવવા માટે એવું બોલવું કે:—

નિસીહિઆએ

ગુરુનો વિનય.

શિષ્ય સાધુ કે શ્રાવક એટલેકે વાંદનાર આ રીતે બોલી ગુરૂ સામો ઊભો રહે ત્યારે ગુરૂ જો કોઇ જરૂરી કામમાં રોકાયેલા હોય તો વાંદનારે થોભવું જોઇએ.

જ્યારે ગુરૂ કહે ' **વંદેહ** ' એટલે ' **વાંદો** ' ત્યારેજ વાંદવાની ક્રિયા કરી શકાય.

વળી જ્યારે ગુરૂને બદલે તેમની સ્થાપના કરી હોય ત્યારે ગુરૂને બોલવાનું પદ ગુરૂ તરફથી બોલાયાની ધારણા કર્યા બાદ વાંદવું.

આમ કરવાથી ગુરૂનો વિનય સચવાય છે અને તેને લીધે આપણે ગુરૂની આજ્ઞામાં પ્રવર્તનાર થઇ શકીએ છીએ.

" ગુરુને ચરણે મસ્તક નમાવવાની જરૂર "

ટેકદાર તથા વિવેકી માણસોએ જ્યાં ત્યાં પોતાનું માથું નમાવવું ન જોઇએ, પરન્તુ પોતાના માબાપ કે દેવ–ગુરૂની આગળ જ મસ્તક નમાવવું જોઇએ.

આ સ્થળે ખરા ગુણવાન ગુરૂને વાંદવા જતાં, તેમના ચરણે ઉપરટપકાની વંદના નહીં પણ ભાવપૂર્વક પૂર્ણ વંદન કરવા માટે આપણું સૌથી ઉત્તમ અંગ જે મસ્તક તે નમાવીને " હે ગુરૂ તમને હું વાંદું છું. " એમ કહેવાની સાથે માથું નમાવવું અને તેમ કરતાં બોલવું કે—

મત્થએણ વંદામિ.

પાઠ ૬૮ મો.

પ્રણિપાત અથવા ખમાસમણ સૂત્ર.

(વાક્યાર્થ)

ઇચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં-હે ક્ષમાશ્રમણ (ક્ષમાયુક્ત મુનિરાજ) હું વાંદવા ઇચ્છું છું.

જાવણિજ્જાએ-(તમને)-શરીરે બાધા ન થાય તેમ પોતાના શરીરની શક્તિ ગોપવ્યા શિવાય.

નિસીહિઆએ-(મારા) શરીરને (પાપ-વ્યાપારથી હઠાવી)

મત્થએણ વંદામિ-મસ્તકવડે વાંદું છું.

ખમાસમણની વિસ્તારથી સમજ, હેતુ અને ફળ.

આ સૂત્ર દેવ તથા ગુરૂને કોમલ આમંત્રણપૂર્વક વંદના કરતી વખતે બોલવામાં આવે છે. સૂત્રમાં " ખમાસમણો " શબ્દથી ક્ષમા પ્રમુખ ગુણવાળા ગુરૂજીને વિનતિ કરીને કહેવું કે ' હે ગુરૂજી ! આપના ચરણકમળપ્રત્યે શક્તિ અનુસાર શરીર વડે આપને વાંદવા ઇચ્છું છું. '

આ સૂત્ર " ઇચ્છામિ " શબ્દથી તે " નિસીહિઆએ " શબ્દ સુધી ઉભા ઉભા બોલવું, પછી બે જાનુ, લલાટ, હાથ અને ભૂમિ પ્રમાર્જી બે જાનુ, બે હાથ અને લલાટ-એમ પાંચ અંગે કરી ભૂમિને સ્પર્શ કરતાં થકા, **' મત્થએણ વંદામિ '** એટલે મસ્તકે કરી વાંદું છું-એમ કહેવું.

સામાયિક કરનાર પોતાની પાસે ચરવળો અને મુખવસ્ત્રિકા રાખી સામાયિક કરે ત્યારે જ વિધિપૂર્વક આ સૂત્રથી ગુરૂવંદના કરી શકે છે.

હેતુ—દરેક ધર્મક્રિયાની સિદ્ધિ થવા માટે દેવ તથા ગુરુને વંદન કરવા સારૂ આ સૂત્ર છે.

ફળ—આ સૂત્રના ઉચ્ચારપૂર્વક દેવ-ગુરુને વંદન કરવાથી મહાપાપનો નાશ થઈ; જીવની સદ્દગતિ એટલે સારી ગતિ થાય છે.

પાઠ ૬૯ મો.

ઇચ્છકાર સમાચારી અથવા સુગુરૂને સુખશાતા પૃચ્છા.

ભાગ ૧ લો.

ઇચ્છાનુસાર—જેમનું જે મુખ્ય કર્તવ્ય કે ફરજ હોય ને તે તેમનાથી બરાબર બજાવાય તો તેમાં તેને ઘણો ઉત્સાહ વધે છે. સાધુમહારાજનું મુખ્ય કર્તવ્ય ધર્માચરણ છે ને તે બજાવતાં તેમને જે વિઘ્નો આવતાં હોય તે દૂર થાય તો તેમને બમણો ઉત્સાહ વધે. આટલા માટે શ્રાવકોએ તે વિઘ્નો દૂર કરવાં કે જેથી એમનું ધર્માચરણ એમની ઇચ્છાનુસાર થયા કરે.

માટે સવારમાં જઈ ગુરૂપાસે જઈ તેમની સુખશાતા પૂછતાં તેમની ઇચ્છાનુસાર બધું છે કે કેમ ? તે પૂછવું. આ ક્રિયાને "ઇચ્છકાર" કહે છે.

સમાચારી—રૂઢિ-પદ્ધતિને જૈનધર્મમાં સમાચારી કહે છે. ગુરૂજીની મરજી સાચવી, તેમની રજા માગવી તે ઇચ્છકાર સમાચારી કહેવાય છે.

ભૂલચૂક થતાં તરત માફી માગવી તે ઇચ્છાકાર સમાચારી ગણાય છે.

આ રીતે અનેક પ્રકારની સમાચારી છે માટે દરેક ક્રિયામાં જે જે સમાચારી સાચવવાની હોય, તે અવશ્ય સાચવવી જોઇએ.

ગુરૂજીને સુખશાતા પૂછવા જે રૂડી (સારી) રીત ચાલે છે તે ઇચ્છાકાર સમાચારીને નામે ઓળખાય છે.

ઈચ્છાકારી સમાચારીનો જે પાઠ છે તે સૂત્રરૂપે નથી, પણ જૂની ગુજરાતી ભાષામાં છે.

એ પાઠ બોલીને ગુરૂમહારાજને સુખશાતા પૂછવાની છે તથા નિમંત્રણા કરવાની છે.

સુખશાતા પૂછતાં જો ગુરૂને કંઈ અડચણ ભોગવતા જણવામાં આવે તો તે તરત ટાળવા આપણે બનતા ઉપાયો લેવા જોઇએ, ખાલી પૂછીને ચાલ્યા જઈએ તો આપણું પૂછવું વ્યર્થ થાય છે. આ વાત દરેક વાંચનારાએ ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ.

પાઠ ૭૦ મો.

ઇચ્છાકાર સમાચારી અથવા સુગુરૂને

ભાગ ૨ જો.

ગુરૂમહારાજને શી શી બાબતમાં

ગુરૂજીને પૂછવું કે, આપની ઇચ્છાને શરીરે આરોગ્યતા રહે છે? સંયમમાં

' દિવસ સુખે પસાર થાય છે છે?' એમ ચોકસ પૂછવાનું છે કે સુહરાઇ એટલે સુખે રાત

પૂછાય છે કે સુહદેવસિ એટલે 'સુખે દિવસ પસાર થયો છે ?' આમ ઇચ્છાકાર સમાચારીના પહેલા ભાગમાં બોલવું.

નિમંત્રણા.

જો કે ગુરૂમહારાજ આપણી નિમંત્રણાની અપેક્ષા રાખતા નથી અને તેને સ્વીકારવા બંધાતા નથી તો પણ આપણી ફરજ છે કે તેમને અગાઉથી નિમંત્રણા કરવી.

આટલા માટે ઇચ્છાકાર સમાચારીના બીજા ભાગમાં ગુરૂ મહારાજને નિમંત્રણા કરવામાં આવે છે કેઃ—

સ્વામી ! ભાતપાણીનો લાભ દેજોજી.

એટલે હે સ્વામિન્ ! આપ અમારે ઘેર પધારીને અમને એવી તક આપશો કે જેથી અમે આપને આહારપાણી આપી કૃતાર્થ થઇએ.

ગુરુજીને "સુખશાતા" પૂછવાનો સાર.

હે મહારાજ ! હું આપશ્રીને પૂછવાને ઇચ્છું છું કે આપ સુખે રાત્રિ, અને સુખે દિવસ, સુખે તપશ્ચર્યામાં, શરીરે નિરોગી પણામાં અને જ્ઞાન ધ્યાન મૌનાદિ ચારિત્રભાવનામાં ગાળો છો? હે પૂજ્ય ! આપશ્રી, કુશળતામાં વર્તો છો જી ? [સાહેબ મારે ઘેર પધારી] આહારપાણી વહોરીને મને ધર્મલાભ [ફળ] આપશોજી.

આમ હૃદયની લાગણીથી પૂછતાં ગુરૂની પ્રસન્નતા થાય છે અને એમની પ્રસન્નતાથી આપણું કલ્યાણ થાય છે.

પાઠ ૭૧ મો.

ઇચ્છાકાર સમાચારી અથવા સદ્‌ગુરુને સુખશાતા પૃચ્છા ભાગ ૩ જો.

ઇચ્છકાર સુહરાઇ, સુહદેવસિ-ઇચ્છાઅનુસાર (વર્તે છે) ? સુખપૂર્વક રાત્રિ (અથવા) સુખપૂર્વક દિવસ ?

સુખતપ શરીર નિરાબાધ-સુખે તપશ્ચર્યા (સધાય છે)?, શરીરે નિરોગીપણું (છે) ?

સુખસંજમયાત્રા-સુખે સંયમયાત્રામાં.

નિર્વહોછોજી—પ્રવર્તોછોજી ? (પ્રયાણ થાય છે) ?

સ્વામી શાતા છેજી ?-સ્વામી ! (આપને સઘળી વાતે) કુશળતા છેજી ?

ભાતપાણીનો લાભ દેજોજી-આહારપાણી વહોરી અમને ધર્મ-લાભ રૂપી ફળ આપશોજી.

પાઠ ૭૨ મો.

ઇરિયાવહી—આલોચના.

ઇરિયાવહિયા નામ આ સૂત્રથી ઇરિયાવહિયા નામની ક્રિયાનું પ્રતિક્રમણ કરાતું હોવાથી પડ્યું છે. ઇરયાવહિયાએ શબ્દ પ્રાકૃત ભાષાનો છે અને તેનો સંસ્કૃત શબ્દ ઇર્યાપથિકી છે. એ શબ્દ ઇર્યાપથ ઉપરથી બન્યો છે.

ઇર્યાપથ એટલે હાલવાચાલવાનો માર્ગ તથા હાલતાં ચાલતાં જે પાપની ક્રિયા (જીવહિંસા) થાય તે ઇર્યાપથિકી અથવા

ઈરિયાવહી કહેવાય છે. આ બાબતની આલોચના કરવી તેજ ઈરિયાવહી આલોયણા જાણવી.

તે ક્રિયાનું અહીં પ્રતિક્રમણ કરવાનું છે એટલે આ સૂત્ર-પાઠનું રૂઢિથી ઈરિયાવહિયં એવું નામ પડયું છે ને ભાષામાં છેલ્લા સ્વરનો ઉચ્ચાર બંધ પડી હાલ ઈરિયાવહી બોલાય છે.

આ સૂત્રપાઠનું શાસ્ત્રીય નામ તો 'ઈર્યાપથિકી આલોચના' એવું છે.

આલોચના એટલે વ્યાપારી જેમ સાંજે આખા દિવસમાં લેવડદેવડ કરી હોય તેની આલોચના અથવા સ્મરણ કરીને નોંધ કરે છે, તેમ આપણાથી જાણતાં અજાણતાં જે પાપ કરાયાં કે થયા હોય તેની આલોચના કરી, તેને નિંદી, તેનાથી પાછા હઠવું જોઇએ.

યોગ્ય ગુરૂની આગળ પોતાનાં પાપકાર્યો પ્રકાશવા તે પણ આલોચના કહેવાય છે.

સંક્ષેપથી અને વિસ્તારથી એમ બે રીતે આલોચના કરાય છે. આ સંક્ષેપથી કરાતી આલોચના જે શરૂઆતમાં કરાય છે તેને ઈરિયાવહી આલોચના અથવા ઈરિયાવહી આલોયણા કહે છે અને વિસ્તારથી કરવાની આલોચનાને પ્રતિક્રમણ કહે છે.

પાઠ ૭૩ મો.

ઈરિયાવહી (પ્રતિક્રમણ) અને ઈરિયાવહી સમાચારી.

'પ્રતિક્રમણ' શબ્દ સંસ્કૃત ભાષાનો છે અને તેને પ્રાકૃત ભાષામાં પડિક્કમણ અને ભાષામાં પડિક્કમણું કહે છે.

પ્રતિક્રમણનો મૂળ અર્થ પાછા હઠવું એવો થાય છે. એટલા

માટે પાપના કામથી પાછા હઠવાને આપણે પ્રતિક્રમણ કરીએ છીએ. તેમજ તે અર્થે જે ક્રિયા કરાય તેમ જ સૂત્રપાઠો બોલાય તે પણ પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે.

ઇરિયાવહીમાં પણ તેજ વાત છે અને તે સંક્ષેપમાં હોવાથી લઘુ પ્રતિક્રમણ જેવી છે. પરંતુ ચાલુ વ્યવહારમાં વંદિત્તુ સૂત્રજ પ્રતિક્રમણ ગણાય છે ને તે વિસ્તારથી છે.

ઇરિયાવહી સમાચારી—એટલે ઇરિયાવહી બોલવા અગાઉ તેની શરૂઆત કરવા માટે જે પદ બોલાય છે તે ઇરિયાવહી સમાચારીને નામે ઓળખાય છે.

આ સમાચારી તે પ્રથમ કહેલી ઇચ્છાકાર સમાચારીનુંજ કૃત્ય છે અને તેના વડે ઇરિયાવહી શરૂ કર્યા પહેલાં તે બાબત ગુરૂની રજા લેવામાં આવે છે. તે સંબંધનું વાક્ય આમ છે.

શિષ્ય—ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! ઇરિયાવહિયં પડિક્કમામિ? હે ભગવન્! (આપની) ઇચ્છા પ્રમાણે આજ્ઞા કરો (તો) હું ઇરિયાવહી પ્રતિક્રમું—આલોવું.

ગુરૂ—પડિક્કમેહ—આલોવો!

શિષ્ય—ઇચ્છં—ઇચ્છું છું, પ્રમાણ છે.

આ રીતે બોલ્યાથી ગુરૂજી તરફથી 'પડિક્કમેહ' એટલે 'આલોવો—પાછા વળ' એવો ઉત્તર મળ્યો. પછી શિષ્ય તે પ્રમાણે કબૂલ કરવાને 'ઇચ્છં' એવું પદ બોલે. તેનો અર્થ એ કે, એમ ઇચ્છું છું.

પાઠ ૭૪ મો.

ઇરિયાવહીથી મળતો બોધ.

ભાગ ૧ લો.

(ઇરિયાવહી ભણતાં કરવામાં આવતી પ્રતિજ્ઞા)

ઇરિયાવહી ભણતાં પ્રથમ સંપદામાં આ પ્રમાણે અભ્યુપગમ-પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે છે. ઇચ્છામિ પડિક્કમિઉં (૧) "હું મારી પોતાની ઈચ્છાથી (ચાહીને) પ્રતિક્રમવા એટલે પાપથી પાછો હઠવા તૈયાર થયો છું."

કોઇપણ ક્રિયા પોતાની ઇચ્છા અને લાગણી વિના કરવામાં આવે તો તેથી ધારેલો હેતુ પાર પડે નહીં.

બીજાના પ્રવાહમાં તણાઇને વેઠ માફક અથવા લાગણી વિના કરવામાં આવે તે ક્રિયા બરાબર અથવા જેવું જોઇએ તેવું ફળ આપતી નથી; માટે સમજણ સહિત લાગણીપૂર્વક ધર્મક્રિયા કરવી.

પાઠ ૭૫ મો.

ઇરિયાવહીથી મળતો બોધ.

ભાગ ૨ જો.

બીજી સંપદામાં જેનાથી પાછા હઠવું જોઇએ તે "ઇરિયાવહિયાએ વિરાહણાએ" (૨) માં દેખાડવામાં આવ્યું છે.

કોઇપણ જંતુને મારી નાખવો, અથવા કોઇ પણ રીતે હેરાન કરવો એ બૂરૂં કામ છે, માટે એવી બૂરી વિરાધનાથી પાછા હઠવું જોઇએ. અથવા તે કામ તરફ હમેશાં તિરસ્કારની લાગણી રાખી તેને નિંદતા રહી પોતાના પરિણામ સુધારવા જોઇએ.

आवुं तो शुं कहीए, पण रस्ते चालतां कोइ जंतुने कष्ट दबाण विगेरे थयुं होय तो तेने पण बूरूं मानी तेवी विराध-नाने धिक्कारतां रहेवुं जोइए.

त्रीजी संपदामां "गमणागमणे" (३) पापना सामान्य हेतु-कारणनी समज आपी छे. पापनुं सामान्य कारण, हालवा चालवामां उतावळे प्रवर्त्तवुं ते छे. माटे दरेक काम यत्ना-सबूरीथी करवुं जोइए.

जोई तपासीने धीरजथी तेमज जीवजंतुने बचावी काम करवुं तेने जैनशास्त्रमां यत्ना कहे छे. यत्नाथी पाप ओछुं लागे अथवा न पण लागे माटे यत्नाथी बेसवुं, उठवुं, चालवुं, बोलवुं, खावुं, पीवुं, सूवुं ते सारूं छे.

यत्ना ए धर्मनी माता पण कहेवाय छे, यत्नाथी उलटी रीतने दर्प कहे छे अने दर्प [दोडदोडा] ज पापनो सामान्य हेतु छे.

पाठ ७६ मो.

इरियावहीथी मळतो बोध.

भाग ३ जो.

चोथी संपदामां " पाणक्कमणे, बीयक्कमणे, हरियक्कमणे, ओसा-उत्तिंग-पणग-दग-मट्टी-मक्कडासंताणा-संकमणे " (४) पापनुं खास कारण आ प्रमाणे बतावे छे. दुर्बळ सूक्ष्म जंतुओने पग हेठे कचरवाथी पाप बंधाय छे. झीणा जंतुओमां, बीज, लीलोतरी, आकळ, कीडियारां, शेवाळ, पाणी, माटी, करोळियाना जाळां वगेरेने हाथवडे के-पगवडे कचरवाथी तेमां रहेलां जीवोने दुःख थाय छे.

माटे हालतां चालतां एटली संभाळ राखवी के जे रस्तामां

ઘણી કીડી, મકોડી, લીલું ઘાસ, શેવાળ (લીલ) વગેરે હોય અને તેવો રસ્તો કદાચ ટૂંકો હોય તોપણ તે રસ્તે ન ચાલતાં એમની વિરાધના ન થાય એવા લાંબા રસ્તે ચાલવું.

પાપ કર્યાનું (સરળતાથી ટૂંકમાં નિવેદન)

પાંચમી સંપદામાં 'જે મે જીવા વિરાહિયા' (૫) ટૂંકામાં પાપ કર્યાનું નિવેદન કરવામાં આવે છે. તે આ રીતે કે—"મેં જે કોઈ જીવને જે કંઈ દુઃખ આપ્યું હોય" આમ સંક્ષેપમાં તમામ પાપનો "જે કોઈ" શબ્દથી સંગ્રહ કરી તેની માફી ઈચ્છી છે.

આ પરથી એવો બોધ લઈ શકાય કે કોઈ પણ જીવને (પછી તે નાનો હોય કે મોટો, મિત્ર હોય કે શત્રુ હોય છતાં તેને) કાંઈ પણ થોડું યા ઘણું દુઃખ આપવાનો આપણને કશો હક નથી. આપણને કોઈ દુઃખ આપે એમ આપણે ઈચ્છતા નથી તો આપણે પણ કોઈને દુઃખ આપવું નહીં જોઈએ અને પૂર્વે કોઈને દુઃખ આપી દૂભવ્યા હોય તો તેની માફી માગવી.

છઠ્ઠી સંપદામાં જીવના પાંચ ભેદ બતાવ્યા છે. તેની વિશેષ સમજણ આ પુસ્તકની શરૂઆતમાં જીવવિચારના પાઠોમાં આપેલી છે. સાતમી સંપદામાં જે જે રીતે વિરાધના થાય છે તેના દશ પ્રકાર બતાવ્યા છે, તે હવે પછીના સૂત્રાર્થમાં સ્પષ્ટ સમજાવ્યા છે.

એગિંદિયા, બેઇંદિયા, તેઇંદિયા, ચઉરિંદિયા, પંચિંદિયા, ॥૬॥

અર્થ—એક ઇંદ્રિયવાળા, બે ઇંદ્રિયવાળા, ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા, ચાર ઇંદ્રિયવાળા, પાંચ ઇંદ્રિયવાળા (જીવો). ૬

તેઓને કેવી રીતે વિરાધ્યા ?

અભિહયા, વત્તિયા, લેસિયા, સંઘાઇયા, સંઘટ્ટિયા, પરિયાવિયા, કિલામિયા, ઉદ્દવિયા, ઠાણાઓ ઠાણં સંકામિઆ જીવિયાઓ [illegible]યા, તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં.

અર્થ—સામા આવતાને હણ્યા (લાતે માર્યા) હોય, ધૂળે કરી ઢાંકયા હોય, ભૂમિ સાથે મસળ્યા હોય, માંહોમાંહિ શરીરે શરીર એકઠાં કર્યા હોય, થોડા સ્પર્શથી દૂભવ્યા હોય, પરિતાપ ઉપજાવ્યો હોય, મૃતપ્રાય કીધા હોય, ત્રાસ પમાડ્યા હોય, એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને મૂકયા હોય, જીવિતવ્યથી જુદા કર્યા હોય; તે સંબંધી જે પાપ લાગ્યું હોય, તે મારૂં પાપ નિષ્ફળ થાઓ ! (તે પાપનો મિચ્છા મિ દુક્કડં દઉં છું.)

પાઠ ૭૭ મો.

ઇરિયાવહિયં સૂત્ર.

ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! ઇરિયાવહિયં પડિક્કમામિ ઇચ્છં ૧. ઇચ્છામિ પડિક્કમિઉં, ઇરિયાવહિયાએ વિરાહણાએ ૨; ગમણાગમણે ૩; પાણક્કમણે, બીયક્કમણે, હરિયક્કમણે, ઓસા-ઉત્તિંગ-પણગ-દગ મટ્ટી-મક્કડાસંતાણા-સંકમણે ૪; જે મે જીવા વિરાહિયા ૫; એગિંદિયા, બેઇંદિયા, તેઇંદિયા, ચઉરિંદિયા, પંચિંદિયા ૬; અભિહયા, વત્તિયા, લેસિયા, સંઘાઇયા, સંઘટ્ટિયા, પરિયાવિયા, કિલામિયા, ઉદ્દવિયા, ઠાણાઓ ઠાણં સંકામિયા, જીવિયાઓ વવરોવિયા, તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થઃ—હે પૂજ્ય ગુરૂમહારાજ ! આપની ઇચ્છાએ કરીને મને આજ્ઞા આપો કે જેથી હું ઇર્યાપથિકીને પ્રતિક્રમું એટલે માર્ગમાં ચાલતાં જે પાપ લાગ્યું હોય તેનાથી નિવર્તું (ત્યારે ગુરૂ આદેશ આપે કે-પડિક્કમેહ-તું પ્રતિક્રમણ કર.) પછી શિષ્ય

'ઇચ્છં' કહે એટલે આપની આજ્ઞા પ્રમાણુ છે એમ કહે. ઇર્યાપથિકી સંબંધી એટલે માર્ગમાં જતાં–આવતાં જે કાંઇ વિરાધના એટલે જીવહિંસાદિક પાપ મને લાગ્યું હોય, તે પાપથી પાછો ફરવાને હું ઇચ્છું છું. ૨. માર્ગમાં જતાં આવતાં મેં પ્રાણોને દબાવવાથી, બીજને ચાંપવાથી, લીલી વનસ્પતિ ચાંપવાથી, તથા ઓકળ, કીડીઓનાં દર, પંચવર્ણી લીલફૂલ, શેવાળ, કાચું પાણી, સચિત્ત માટી અને કરોળિયાની જાળ એ સર્વને દબાવવાથી જે કોઇ જીવોની મેં વિરાધના કરી હોય એટલે તેમને પીડા ઉપજાવી હોય. જેવા કેઃ–એક ઇંદ્રિયવાળા, બે ઇંદ્રિયવાળા, ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા, ચાર ઇંદ્રિયવાળા અને પાંચ ઇંદ્રિયવાળા.

આ જીવોને મેં લાતે માર્યા હોય, અથવા સામે આવતા હણ્યા હોય, ધૂળે ઢાંકયા હોય, ભીંતે કે ભોંયે કે પરસ્પર ઘસ્યા હોય, પરસ્પર જીવોનાં શરીરો એકઠાં કર્યા હોય, સ્પર્શ કરવાથી દુઃખી કર્યા હોય, પરિતાપ ઉપજાવ્યા હોય, કિલામના ઉપજાવી હોય, ત્રાસ પમાડ્યા હોય, એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને મૂકયા હોય કે પ્રાણરહિત કર્યા હોય, એટલે મરણતુલ્ય કર્યા હોય, આ રીતે કરવાથી મને જે પાપ લાગ્યું હોય, તે મારું પાપ નિષ્ફળ થાઓ, અર્થાત્ હું તે પાપનું મિચ્છા મિ દુક્કડં આપું છું.

પાઠ ૭૮ મો.

તસ્સ ઉત્તરી સૂત્ર.

તસ્સ ઉત્તરી એ ઇરિયાવહી સૂત્રનો જ આઠમો વિભાગ (સંપદા) છે, છતાં તે તસ્સ ઉત્તરીના નામે પ્રસિદ્ધ હોવાથી તેનો ભાવાર્થ અલગ આપીએ છીએ.

પાઠ ८२ મો.

પાપકર્મના નિર્ધાતન માટે કાયોત્સર્ગની જરૂર.

પાપકર્મનો સદંતર નાશ કરવો તેને પાપકર્મનું નિર્ધાતન કહે છે, તેના અર્થે પૂર્વે બતાવેલ ઉત્તરીકરણ તરીકે પ્રાયશ્ચિત્તકરણ, વિશોધિકરણ અને વિશલ્યીકરણ કરવાપૂર્વક કાયોત્સર્ગના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલી ધ્યાનક્રિયા કરવાની ખાસ જરૂર છે.

આ હેતુથી એવી પ્રતિજ્ઞા કરાય છે કે હું ઉત્તરીકરણ પ્રાયશ્ચિત્તકરણ, વિશોધીકરણ તથા વિશલ્યીકરણદ્વારા પાપકર્મોનું નિર્ધાતન કરવા અર્થે કાયોત્સર્ગ કરૂં છું. આ તસ્સુત્તરીનો પરમાર્થ છે.

પાઠ ८३ મો.

તસ્સઉત્તરી સૂત્ર-અર્થ.

તસ્સ ઉત્તરીકરણેણું-તે [આત્મા]ને વિશુદ્ધ બનાવવા માટે.
પાયચ્છિત્તકરણેણું-પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા માટે
વિસોહીકરણેણું-વિશુદ્ધિ કરવા માટે
વિસલ્લીકરણેણું-શલ્ય રહિત કરવા માટે.
પાવાણં કમ્માણં નિગ્ઘાયણટ્ઠાએ ઠામિ કાઉસ્સગ્ગં.
[અને] પાપકર્મોનો નાશ કરવા અર્થે કાયોત્સર્ગ કરૂં છું.

પાઠ ८४ મો.

અન્નથ ઊસસિએણં.

આ નામ પણ સૂત્રપાઠના પહેલા પદ ઉપરથી પાડવામાં આવ્યું છે.

આ પાઠથી કાયોત્સર્ગનો વિધિ જણાય છે અને તે કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે અને તે પાઠ તસ્સ ઉત્તરીના પાઠ સાથે જોડાયલો જ રહે છે.

જ્યારે આપણે કોઈ પણ અઘરી પ્રતિજ્ઞા લઇએ ત્યારે તેનો બરાબર નિર્વાહ કરવા માટે પ્રતિજ્ઞા લેવા પહેલાં ખાસ વિચાર કરવો જોઇએ અને તેવો વિચાર કરતાં જો એમ માલૂમ પડે કે અમુક અપવાદોની છૂટ રાખી હોય તો જ પ્રતિજ્ઞાનો નિર્વાહ થઈ શકે તેમ છે, તો તેવી છૂટ રાખીને જ પ્રતિજ્ઞા લેવી વ્યાજબી છે. એવી છૂટોને જૈન પરિભાષામાં આગાર કહે છે.

પાઠ ૮૫ મો.

આગાર.

આગાર એટલે છૂટ. તેટલી છૂટો બાદ કરતાં બાકીની શરતે અમુક પ્રતિજ્ઞા કબૂલ કરવામાં આવ્યાથી તે સુખે પળાઈ શકે છે. પ્રતિજ્ઞા એવી રીતે લેવી જોઇએ કે તે પાળી શકાય. નહીં તો પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરવાથી મોટો દોષ લાગે છે.

એટલા માટે કાયોત્સર્ગ કરવાની ભારે પ્રતિજ્ઞા સંબંધી પૂર્વાચાર્યોએ ઊંડી સમાલોચના કરીને અમુક આગારો કહેલાં છે. અને તે 'અન્નત્થ' (એટલે "સિવાય" એવા અર્થવાળા) પદની નીચે બતાવેલા છે.

પાઠ ૮૬ મો.

કાયોત્સર્ગમાં રખાતા આગારો.

"મારે શરીરની હાલચાલ ન કરતાં સ્થિર ઉભા રહેવું." એ પ્રતિજ્ઞા છે, ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ લેતાં, ખાંસી આવતાં, છીંક

આવતાં, બગાસું આવતાં, ઓડકાર આવતાં, વા સંચાર થતાં, ચકરી આવતાં, પિત્તના પ્રકોપથી મૂર્ચ્છા આવતાં તથા સહેજસાજ શરીરનું સંચાલન થતાં, સહેજસાજ શ્લેષ્મનું સંચાલન થતાં, સહેજસાજ નેત્રનું સંચાલન થતાં–એ વગેરે આગારોથી મારો કાયોત્સર્ગ અભંગ–અખંડ રહો !

'વગેરે એ' શબ્દથી સર્પદંશ કે અગ્નિપ્રકોપ જેવા પ્રસંગો આવતાં કાયોત્સર્ગ પારીને બીજે જવાની છૂટ છે.

પાઠ–૮૭ મો.

કાયોત્સર્ગની હદ–મર્યાદા.

કેટલાક પ્રસંગે એક નવકાર ગણાઇ રહે એટલા કાળનો કાયોત્સર્ગ કરાય છે, કેટલેક પ્રસંગે એક લોગસ્સ, અને કેટલેક પ્રસંગે ચાર લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરાય છે અને વળી વિશેષ પાપની વિશુદ્ધિ માટે વધુ વખતનો (૧૨–૨૦–૪૦) લોગસ્સનો પણ કાયોત્સર્ગ કરાય છે. બધી જાતના કાયોત્સર્ગમાં લાગુ પડતી સામાન્ય હદ એવી બાંધવામાં આવી છે કે જ્યાં-લગી હું અર્હત્ ભગવાનને નમસ્કાર કરી એટલે કે "નમો અરિહંતાણું" એવું પદ બોલીને વચનથી નમસ્કાર જણાવું નહિ ત્યાં સુધી આ કાયોત્સર્ગ કાયમ છે.

પાઠ ૮૮ મો.

સ્થાન.

કાયોત્સર્ગ એટલે શરીરને સ્થિર રાખીને ઉભા રહેવું; તેથી કાયોત્સર્ગ રહેતાં એવી પ્રતિજ્ઞા લેવામાં આવે છે કે ઠાણેણં–

સ્થાને કરીને એટલે કે એક જગ્યાપર ઊભા રહીને કાયોત્સર્ગ કરૂં છું. આમ કાયવ્યાપાર બંધ કરી–કાયાને વોસિરાવી શાંત અને નિર્વિકાર ભાવે ઊભા રહેવું તે એક ઉત્તમ યોગાસન અથવા કાયોત્સર્ગ (કાઉસ્સગ્ગ) મુદ્રા કહેવાય છે.

આ પરથી કાયોત્સર્ગ કરનારે બને ત્યાં સુધી ઊભા રહીને જ કાયોત્સર્ગ કરવો જોઇએ એ અર્થ નીકળે છે; માત્ર જેના શરીરે એટલી તાકાત ન હોય કે ઊભા રહેતાં પડી જવાની ધાસ્તી રહે તેનાથી જ બેઠા બેઠા તે ક્રિયા કરી શકાય છે.

પાઠ ૮૯ મો.

મૌન.

બોલવાનું બંધ કરીને ધ્યાનમાં એકાગ્ર થવું તે મૌન કહેવાય છે. મૌન ધારણ કર્યા શિવાય ધ્યાન કરતાં વિક્ષેપ પડે છે.

જો ધ્યાન–શ્રેણીમાં શુદ્ધ રીતે આરૂઢ થવું હોય તો જીભને પણ સ્થિર રાખવી જોઇએ, અને ત્યારે જ ખરૂં મૌન ધર્યું છે એમ કહેવાય.

ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી લગભગ બાર વર્ષ સુધી આવું મૌન ધરીને ધ્યાન વિકાસ કરતા વિચર્યા હતા અને તેમ કરીને અંતે તેમણે શુકલધ્યાનરૂપ પરમસમાધિમાં આરૂઢ થઇ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

કાયોત્સર્ગ કરતાં ' મોણેણં ' એવું પદ બોલીને મૌનભાવે રહેવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે.

પાઠ ૯૦ મો.

ધ્યાન.

ધ્યાન એ યોગનું છઠ્ઠું અંગ છે એમ પ્રથમ કહેવામાં આવ્યું છે. કાયોત્સર્ગમાં સાધ્ય વસ્તુ ધ્યાન છે. ધ્યાન એટલે ચિત્તની એકાગ્રતા કે સ્થિરતા. મતલબ કે ચિત્તને અમુક વસ્તુના ચિંતનમાં સ્થિર રાખવું તે ધ્યાન. ધ્યાન બે જાતનું હોય છે. સારૂં અથવા શુભધ્યાન અને નઠારૂં અથવા દુર્ધ્યાન.

કાયોત્સર્ગમાં જે ધ્યાન કરવાનું છે તે દુર્ધ્યાન નહિ, પણ શુભધ્યાન ધરવાનું છે.

વિકલ્પો દ્વારા ઐહિક સુખ દુઃખની ચિંતા કરવી એ દુર્ધ્યાન છે. કેવળ પવિત્ર પ્રભુનું ધ્યાન કરવું તે શુભ ધ્યાન છે.

કાયોત્સર્ગમાં ધ્યાન કરવાની પ્રતિજ્ઞા માટે 'ઝાણેણું' એવું પદ બોલાય છે.

પાઠ ૯૧ મો.

આત્મવિસર્જન તે શું છે ?

આત્મવિસર્જનની ટૂંકી વ્યાખ્યા એ છે કે આપણા મનના મલિન પરિણામોને ત્યાગી દૂર કરવા તથા પરિણામશુદ્ધિ કે મનશુદ્ધિ કરવા સૌથી વધારે લક્ષ રાખવું.

મનશુદ્ધિ કર્યા શિવાય કોઈ પણ ક્રિયા ગુણ કરી શકતી નથી.

પાપ ધોવાને માટે સૌથી ઉત્તમ ઉપાય આ પરિણામશુદ્ધિ કે મનશુદ્ધિ જ છે. એટલા માટે લાગેલા પાપથી શુદ્ધ થવા સારૂ ઇરિ-

ચાંવહી પડિક્કમી, તેના પ્રાયશ્ચિત તરીકે આ કાયોત્સર્ગ નામની ધ્યાનક્રિયા કરતાં એવી પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે કે હું મારી દુષ્ટ મનોવાસનાઓ બંધ પાડીને આ કાયોત્સર્ગમાં ધ્યાનમગ્ન થઈશ.

પાઠ ૯૨ મો.

' અન્નત્થ ઊસસિએણં ' સૂત્ર-અર્થ સહિત.

અન્નત્થ ઊસસિએણં, નીસસિએણં, ખાસિએણં, છીએણં, જંભાઇએણં, ઉડ્ડુએણં, વાયનિસગ્ગેણં, ભમલીએ, પિત્તમુચ્છાએ. ૧. સુહુમેહિં અંગસંચાલેહિં, સુહુમેહિં ખેલસંચાલેહિં, સુહુમેહિં દિટ્ઠિસંચાલેહિં. ૨. એવમાઇએહિં આગારેહિં અભગ્ગો અવિરાહિઓ હુજ્જ મે કાઉસ્સગ્ગો. ૩. જાવ અરિહંતાણં ભગવંતાણં નમુક્કારેણં ન પારેમિ. ૪. તાવ કાયં ઠાણેણં મોણેણં ઝાણેણં અપ્પાણં વોસિરામિ. ૫.

[કાયાને સ્થિર રાખવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું પણ] નીચેની અડચણો બાદ કરીને તે પ્રતિજ્ઞા છે.

ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ લેતાં, ખાંસી કે છીંક આવતાં, બગાસું કે ઓડકાર આવતાં, વા-સંચાર થતાં, ચકરી કે પિત્તથી મૂર્છા આવતાં. ૧. તથા સૂક્ષ્મ રીતે અંગસંચાર, શ્લેષ્મસંચાર કે દ્રષ્ટિસંચાર થતાં. ૨. તથા સર્પ, અગ્નિના પ્રસંગ વગેરે આગારોથી મારો કાયોત્સર્ગ અભંગ અને અવિરાધિત-અખંડ અબાધિત રહો. ૩.

જ્યાંસુધી 'નમો અરિહંતાણં' પદ પ્રગટ કહી કાયોત્સર્ગ ન પારું, ૪. ત્યાંસુધી સ્થિર સ્થાન, મૌન ભાવ અને શુભ ધ્યાન

દ્વારા દુષ્ટ મનોવાસનાઓ સહિત સ્થૂળ શરીરને વોસિરાવું છું ત્યાગું છું. ૫.

પાઠ ૯૩ મો.

કાયોત્સર્ગમાં શેનું ધ્યાન કરવું ?

પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું છે કે કાયોત્સર્ગમાં શુભધ્યાન કરવું જોઈએ, ત્યારે શુભ ધ્યાન કરવા ખાતર કઈ વસ્તુના ચિંતન ઉપર ચિત્ત ચોંટાડવું એ જાણવું જરૂરનું છે.

અભ્યાસીએ શરૂઆતમાં જ્યાં સુધી વિશેષ આવડતું ન હોય ત્યાં સુધી નમસ્કારમંત્ર (કે લોગસ્સ) નું ચિંતવન કરવું. કારણ કે તેમાં મૂળ વસ્તુ પંચપરમેષ્ઠિ છે. અને તેવા ઉત્તમ નિશાન પર લક્ષ બાંધવાથી આપણા પરિણામ નિર્મળતાને પામે એ સંભવી શકે છે.

આ કાયોત્સર્ગની ક્રિયામાં લોગસ્સના ૨૫ પદો, તે ન આવડતાં હોય તો ચાર વાર નમસ્કારમંત્ર ચિંતવવાનો વિધિ છે.

પાઠ ૯૪ મો.

પ્રાણાયામ.

હમણાંના વખતમાં ઘણા મનુષ્યો કાયોત્સર્ગમાં ચિંતવવાના પદો જાણે કંઈ અર્થ વગરના હોય તેમ જલદી ચિંતવીને પૂરાં કરે છે, પણ તેમ કરવાની જૈનશૈલી નથી.

નમસ્કારમંત્રમાં તેના અર્થના સંબંધ અનુસાર આઠ પદો (શ્વાસ લેવાના વિસામા) રહેલ છે. તેને અનુસરીને મધ્યમ રીતે પદો ચિંતવીને આપણા શ્વાસને તેને અનુસારે લંબાવવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

શ્વાસને લંબાવવો તે પ્રાણાયામ કહેવાય છે અને તે યોગનું ચોથું અંગ છે. કાયોત્સર્ગમાં ચાર નવકાર જપતાં ૩૨ જેટલા શ્વાસોશ્વાસ લેવાય છે. તે લંબાય તેટલા માટે ચિંતવવામાં ઉતાવળ ન કરતાં દિવસે દિવસે ધીમાશ પકડવી જોઇએ.

પાઠ ૯૫ મો.

કાયોત્સર્ગમાં ખાસ સ્મરણ.

પૂર્વના પાઠમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે અભ્યાસીએ કાયોત્સર્ગ કરતાં શરૂઆતમાં નમસ્કારમંત્ર ચિંતવવા, છતાં આ કાયોત્સર્ગમાં જે ચિંતવવાનું છે તે "ચતુર્વિંશતિસ્તવ અથવા લોગસ્સ" એવાં બે નામથી ઓળખાય છે.

તેમાં સાત ગાથા છે અને તેમાં ૨૮ સંપદા (પદ) અથવા વિશ્રામસ્થાન છે. તેની પહેલી ગાથા શ્લોક જેવી છે અને બાકીની ગાથાઓ ગીતિ છંદ જેવી છે. આ કાયોત્સર્ગમાં તેમાંના પ્રારંભના ૨૫ પદ ચિંતવવાના છે.

જેવી ધીમાશથી નવકારનાં પદ ચિંતવીએ તેવીજ ધીમાશથી આ પદ ચિંતવતાં વધુ શ્વાસ લંબાવવો પડે છે, પણ અભ્યાસીનું તે સાધ્ય હોવાથી તેણે આગળ વધતાં વધુ ધીમા થવું જરૂરનું છે.

પાઠ ૯૬ મો.

લોગસ્સ.

કાયોત્સર્ગમાં ખાસ ચિંતવવાના સ્મરણને આજકાલ "લોગસ્સ" એવા નામથી ઓળખવામાં આવે છે. પણ આ નામ તો તેનાં આદિ પદ ઉપરથી ચાલ્યું છે. તેનું મૂળ નામ

તો જુદું જ છે તે પ્રાકૃત ભાષામાં "ચઉવીસત્થય" અને સંસ્કૃતમાં "ચતુર્વિંશતિસ્તવ" કહેવાય છે.

ચતુર્વિંશતિસ્તવમાં ચોવીશ તીર્થંકરોને વંદન કરવામાં આવે છે. ચતુર્વિંશતિ એટલે ચોવીશ (તીર્થંકરો) તેનો સ્તવ એટલે તેમની સ્તુતિ અથવા વંદન.

'લોગસ્સ'ની પહેલી ગાથામાં "હું ચોવીશ તીર્થંકરોનું નામસ્મરણ કરીશ" એમ શરૂઆત કરી છે. તે ગાથા આઠ આઠ અક્ષરવાળા ચાર પદની છે તે શ્લોકની માફક બોલવી જોઇએ.

ત્યારપછી ત્રણ ગાથાઓથી ચોવીશ તીર્થંકરોના નામ લઇને વંદન કર્યું છે.

ત્યાર પછીની ત્રણ ગાથાઓમાં તીર્થંકરો પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરી છે કે-' તે ભગવાનો મારાપર પ્રસન્ન થાઓ ! અને મને આરોગ્ય, સમ્યક્ત્વ, ઉત્તમ સમાધિ તથા સિદ્ધિ આપો. ' આ રીતે છેલ્લી ત્રણ ગાથાઓમાં પ્રાર્થના કરેલી છે.

પાઠ ૯૭ મો.

લોગસ્સનો ઉદ્દેશ.

આ પાઠ પરથી એવું જાણવામાં આવશે કે "લોગસ્સ"માં બે ઉદ્દેશ છે. એક તો એ કે પવિત્ર આત્માઓને સ્તુતિ સાથે વંદન કરવું. તે ઉદ્દેશ તેની પહેલી ચાર ગાથાઓથી પાર પડે છે. બીજો ઉદ્દેશ તે પવિત્ર આત્માઓ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરવાનો છે. તે છેવટની ત્રણ ગાથાઓથી પાર પાડ્યો છે.

આ બે ઉદ્દેશ સમજીને, નમ્રતા અને ગંભીરાઇથી કાયોત્સર્ગમાં લોગસ્સનું ચિંતન કરવું જોઇએ, તથા તે પૂરું થઇ રહેતાં તેવી જ રીતે તે લોગસ્સ સ્પષ્ટપણે બોલવો જોઇએ.

પાઠ ૯૮ મો.

વંદનથી થતો લાભ.

પવિત્ર આત્માઓનાં નામસ્મરણથી તેમના સદ્દગુણો અને સુકાર્યોથી ભરપૂર ચરિત્રો યાદ આવે છે, એટલું જ નહિ પણ ખુદ તેમના નામોનો પરમાર્થ યાદ આવે તો તે ઘણો કિંમતી છે અને તે યાદ આવ્યાથી આપણા ઉત્સાહને વધારે છે.

એવા પવિત્ર આત્માઓને વંદન કરવાથી તેમને કંઈ લાભ થાય એમ નથી, પણ આપણને એ લાભ થાય છે કે વંદનદ્વારા આપણો આત્મા તે પવિત્ર આત્માઓનું સાંનિધ્ય મેળવે છે અને જેમ જેમ આત્મા તેમનું વધુ સાંનિધ્ય મેળવે છે તેમ તેમ તે વિશેષ પવિત્ર થતો જાય છે અને તેમ થતાં ઉચ્ચ ગુણો આપણામાં પ્રગટ થતા જણાય છે.

પાઠ ૯૯ મો.

પ્રાર્થનાથી થતા લાભ.

પવિત્ર આત્માઓ તો રાગદ્વેષથી રહિત હોય છે, માટે તેમને પ્રાર્થના કરવાથી તેઓ કંઈ તેની અસર કરે તેમ નથી. એ વાત આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ, છતાં આપણું અંતઃકરણ તેમની પ્રાર્થના કરવાથી વધુ ને વધુ પવિત્ર થતું જાય છે, એ વાત અનુભવથી માલુમ પડી શકે છે.

પ્રાર્થના કરવાથી એ લાભ થાય છે કે આપણે અંતઃકરણની શુદ્ધિ અને શાંતિ મેળવી શકીએ છીએ.

પાઠ ૧૦૦ મો.

પ્રાર્થના કેવી કરવી ?

પ્રાર્થના બે જાતની થાય છે:-એક સાંસારિક આબાદી માગવાની અને બીજી આત્માને લગતી આબાદી માગવાની.

પવિત્ર આત્માઓ પ્રત્યે હમેશાં બીજા પ્રકારની એટલે કે આત્માની ઉન્નતિની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ, તેમની આગળ સાંસારિક આબાદી માગવી ઉચિત નથી.

જે પુરુષ ખરો ધર્માર્થી હોય તે સંસારને અસાર જ ગણે તો પછી તે સંસારને લગતી આબાદી કેમ માગે ?

લોગસ્સમાં જે પ્રાર્થના છે તેમાં આત્મિક ઉન્નતિના હેતુ માગ્યા છે, માટે તે પવિત્ર પ્રાર્થના ગણાય છે.

પાઠ ૧૦૧ મો.

પ્રભુપ્રસાદ મેળવવાની પ્રાર્થના.

કોઈની પાસે પણ માગવા જતાં પહેલાં તેની પ્રસન્નતા મેળવવાની ખાસ જરૂર રહે છે, કારણ કે તે જો આપણા ઉપર પ્રસન્ન હોય તોજ આપણી માગણી પૂર્ણ કરે.

તે માટે તીર્થંકરોની આગળ, શરૂઆતમાં આપણે એટલુંજ માગીએ છીએ કે તે આપણા ઉપર પ્રસન્ન રહો.

આ રીતે પ્રભુપ્રસાદ મેળવ્યાથી સર્વ માગણીઓ પૂરી પડે છે, કારણ કે દેવ અને ગુરુના પ્રસાદથીજ આપણા મનોરથ પૂરા થઈ શકે છે.

પાઠ ૧૦૨ મો.

આરોગ્ય લાભની પ્રાર્થના.

જેમ સાંસારિક કામોની સિદ્ધિ માટે આરોગ્યતાની જરૂર છે, તેમ ધાર્મિક કામો માટે પણ આરોગ્યતાની તેટલી જ જરૂર છે. માટે એ બન્ને ઉદ્દેશથી અથવા બેમાંના ગમે તે એકાદ ઉદ્દેશથી પણ આરોગ્ય–લાભ માગી શકાય.

પણ આ લોગસ્સમાં જે આરોગ્ય માગ્યું છે. તે સાંસારિક ઉન્નતિના અર્થે માગ્યું નથી, પણ આત્મિક ઉન્નતિના માટે જ માગેલું છે, કારણ કે આ પવિત્ર પ્રાર્થના છે અને એથી સાંસારિક ઉન્નતિ માગી શકાયજ નહિ.

બોધિલાભની પ્રાર્થના.

બોધિ એટલે સત્ય વસ્તુની ખરી સમજ અને શ્રદ્ધા આ બોધિરૂપ રત્ન મેળવ્યા સિવાય આપણે પરમાર્થે દરિદ્ર જ રહીએ. માટે તેને મેળવવાની આપણને ખાસ જરૂર હોવાથી આપણે આપણા ઇષ્ટદેવો પાસે તેની માગણી કરીએ છીએ.

જૈનમાં બોધિનું બીજું નામ સમ્યક્ત્વ છે. સમ્યક્ત્વ એટલે સત્ય તત્ત્વ શ્રદ્ધાન, આ બોધિ મેળવવી બહુજ દુર્લભ છે અને તે મળે તો જીવ વહેલો કે મોડો પણ સંસારના દુઃખોથી અવશ્ય છૂટો થઈ શકે, માટે લોગસ્સમાં તેની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

સમાધિલાભની પ્રાર્થના.

ચિત્તની શાંતિ અથવા માનસિક આરોગ્ય તે સમાધિ.

તમામ ક્રિયાઓ સમાધિ મેળવવા માટે કરાય છે, માટે સમાધિ મેળવવી એ આપણું મુખ્ય સાધ્ય છે.

સમાધિ એ યોગનું છેલ્લું એટલે આઠમું અંગ છે.

સમાધિ મેળવવાનો મુખ્ય ઉપાય ધ્યાનાભ્યાસ છે. ધ્યાનથી ચિત્ત એક વસ્તુમાં તન્મય થવાની અજબ શક્તિ મેળવે છે અને એક વસ્તુમાં સ્થિર થતાં સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમાં શુદ્ધ આત્મચિંતવન થાય છે તેને સમાધિવર કહે છે. એવી ઉત્તમ સમાધિ મળવા માટે લોગસ્સમાં પ્રાર્થના કરી છે.

સિદ્ધિલાભ માટે પ્રાર્થના.

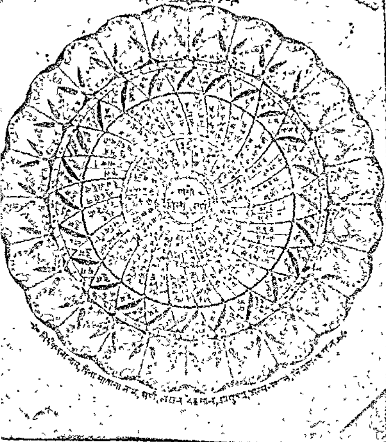
આપણી સંપૂર્ણ શુભ ઇચ્છાઓ જ્યારે પાર પડે ત્યારે આપણે ખરેખરી સિદ્ધિ અથવા ફતેહ મેળવી ગણાય અને ત્યારે જ આપણને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય.

આત્માનો મૂળ સ્વભાવ જ એવો છે કે તે જ્યાંસુધી સર્વ પ્રકારે સિદ્ધિ પામતો નથી ત્યાંસુધી શાંત થઇ શકતો નથી.

ખરેખરું સુખ સિદ્ધિ મેળવવામાં જ છે. માટે લોગસ્સમાં છેલ્લામાં છેલ્લી પ્રાર્થના એવી ખરી સિદ્ધિ માટે કરી છે.

ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તુતિ શામાટે કરાય છે?

તેઓ લોકમાં (જ્ઞાનરૂપી) પ્રકાશ કરનાર છે, તેઓ ધર્મ-તીર્થના સ્થાપક છે, તેઓ જિન એટલે (રાગદ્વેષને) જીતનારે છે, તેઓ અર્હંત્ એટલે (પૂજવા) લાયક છે, તેઓ કેવળી એટલે કેવળજ્ઞાની છે. તેઓ (કર્મરૂપી) રજ અને મળથી વેગળા થયેલા છે, તેઓ જરા-મરણ બન્નેથી મુક્ત છે, તેઓ લોકમાં ઉત્તમ છે; તેઓ ચંદ્રો કરતાં અધિક નિર્મળ છે, તેઓ સૂર્યો કરતાં અધિક પ્રકાશક છે, તેઓ મહાસાગર (સ્વયંભૂરમણ) જેવા ગંભીર છે અને તેઓ કર્મ પર સંપૂર્ણ વિજય મેળવીને કૃતકૃત્ય થયા છે. તેથી તેવા આદર્શ પુરુષોની સ્તુતિ કરાય છે.



ऋषभदेवस्वामी આદિ ચોવીશ તીર્થંકરોના નામ, માતાપિતાના ામ, શરીરનો વર્ણ, લંછન, દેહમાન, આયુષ્યપરિમાણ, જન્મસ્થાન ને નિર્વાણસ્થળ આ ચિત્રમાં દર્શાવેલ છે.

ાનંદ પ્રેસ-ભાવનગર.

તીર્થંકર નામ.	પિતા.	માતા.	જન્મ સ્થાન.	લાંછન	શરીર ધનુષ	વર્ણ.	આયુષ્ય.
૧ ઋષભદેવ	નાભિ	મરુદેવા	અયોધ્યા	વૃષભ	૫૦૦ધ	સુવર્ણ	૮૪લા.પૂ.
૨ અજિતનાથ	જિતશત્રુ	વિજયા	અયોધ્યા	હસ્તી	૪૫૦	સુવર્ણ	૭૨લા.પૂ.
૩ સંભવનાથ	જિતારિ	સેના	શ્રાવસ્તિ	અશ્વ	૪૦૦	સુવર્ણ	૬૦લા.પૂ.
૪ અભિનંદન	સંવર	સિદ્ધાર્થા	અયોધ્યા	વાનર	૩૫૦	સુવર્ણ	૫૦લા.પૂ.
૫ સુમતિનાથ	મેઘરથ	સુમંગલા	અયોધ્યા	ક્રૌંચ	૩૦૦	સુવર્ણ	૪૦લા.પૂ.
૬ પદ્મપ્રભ	શ્રીધર	સુસીમા	કૌશાંબી	પદ્મ	૨૫૦	રક્ત	૩૦લા.પૂ.
૭ સુપાર્શ્વનાથ	સુપ્રતિષ્ઠ	પૃથ્વી	કાશી	સ્વસ્તિક	૨૦૦	સુવર્ણ	૨૦લા.પૂ.
૮ ચંદ્રપ્રભ	મહાસેન	લક્ષ્મણા	ચંદ્રપુરી	ચંદ્ર	૧૫૦	શ્વેત	૧૦લા.પૂ.
૯ સુવિધિનાથ	સુગ્રીવ	રામા	કાકંદી	મગર	૧૦૦	શ્વેત	૨લા.પૂ.
૦ શીતલનાથ	દઢરથ	નંદા	ભદ્દિલપુર	શ્રીવત્સ	૯૦	સુવર્ણ	૧લા.પૂ.
૧ શ્રેયાંસનાથ	વિષ્ણુરાજ	વિષ્ણુ	સિંહપુર	ગેંડો	૮૦	સુવર્ણ	૮૪લા.વ.
૨ વાસુપૂજ્ય	વસુપૂજ્ય	જયા	ચંપા	પાડો	૭૦	રક્ત	૭૨લા.વ.
૩ વિમલનાથ	કૃતવર્મા	શ્યામા	કાંપિલપુર	ભૂંડ	૬૦	સુવર્ણ	૬૦લા.વ.
૪ અનંતનાથ	સિંહસેન	સુયશા	અયોધ્યા	સિંચાણો	૫૦	સુવર્ણ	૩૦લા.વ.
૫ ધર્મનાથ	ભાનુ	સુવ્રતા	રત્નપુર	વજ્ર	૪૫	સુવર્ણ	૧૦લા.વ.
૬ શાંતિનાથ	વિશ્વસેન	અચિરા	હસ્તિ—	મૃગ	૪૦	સુવર્ણ	૧ લા.વ.
૭ કુંથુનાથ	સૂર	શ્રી	,, ના	બકરો	૩૫	સુવર્ણ	૯૫હ. વ.
૮ અરનાથ	સુદર્શન	દેવી	,, પુર	નંદાવર્ત	૩૦	સુવર્ણ	૮૪હ. વ.
૯ મલ્લિનાથ	કુંભ	પ્રભાવતી	મિથિલા	કુંભ	૨૫	નીલ	૫૫હ. વ.
૦ મુનિસુવ્રત	સુમિત્ર	પદ્મા	રાજગૃહ	કાચબો	૨૦	શ્યામ	૩૦હ. વ.
૨૧ નમિનાથ	વિજય	વપ્રા	મિથિલા	નીલકમલ	૧૫	સુવર્ણ	૧૦હ. વ.
૨૨ નેમિનાથ	સમુદ્રવિ૦	શિવા	શૌર્યપુર	શંખ	૧૦	શ્યામ	૧હ. વ.
૨૩ પાર્શ્વનાથ	અશ્વસેન	વામા	કાશી	સર્પ	૯ હાથ	નીલ	૧૦૦ વ.
૨૪ વર્ધમાન-સ્વામી	સિદ્ધાર્થ	ત્રિશલા	ક્ષત્રિયકુંડ	સિંહ	૭ હાથ	સુવર્ણ	૭૨ વ.

પાઠ ૧૦૩ મો.

"લોગસ્સ" અથવા નામસ્તવ સૂત્ર-અર્થ સહિત.

લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે, ધમ્મતિત્થયરે જિણે;
અરિહંતે કિત્તઇસ્સં, ચઉવીસંપિ કેવલી. ૧.
ઉસભમજિઅં ચ વંદે, સંભવમભિણંદણં ચ સુમઇં ચ;
પઉમપ્પહં સુપાસં, જિણં ચ ચંદપ્પહં વંદે. ૨.
સુવિહિં ચ પુપ્ફદંતં, સીઅલસિજ્જંસ વાસુપુજ્જં ચ;
વિમલમણંતં ચ જિણં, ધમ્મં સંતિં ચ વંદામિ. ૩.
કુંથું અરં ચ મલ્લિં, વંદે મુણિસુવ્વયં નમિજિણં ચ;
વંદામિ રિટ્ઠનેમિં, પાસં તહ વદ્ધમાણં ચ. ૪.
એવં મએ અભિથુઆ, વિહુયરયમલા પહીણજરમરણા;
ચઉવીસંપિ જિણવરા, તિત્થયરા મે પસીયંતુ. ૫.
કિત્તિયવંદિયમહિયા, જે એ લોગસ્સ ઉત્તમા સિદ્ધા;
આરુગ્ગબોહિલાભં, સમાહિવરમુત્તમં દિંતુ. ૬.
ચંદેસુ નિમ્મલયરા, આઇચ્ચેસુ અહિયં પયાસયરા;
સાગરવરગંભીરા, સિદ્ધા સિદ્ધિં મમ દિસંતુ. ૭.

કેવળજ્ઞાન વડે લોકની અંદર પ્રકાશ કરનાર, ધર્મતીર્થના સ્થાપનાર, રાગ-દ્વેષના જીતનાર, અર્હત્-પૂજનીય ચોવીશે કેવળી ભગવાનોની સ્તુતિ કરૂં છું. ૧ ઋષભ અને અજિતને વાંદું છું, સંભવ, અભિનંદન, તથા સુમતિને (વાંદુ છુ); પદ્મપ્રભ, સુપાર્શ્વ અને ચંદ્રપ્રભજિનને વાંદું છું. ૨. સુવિધિ કે જેનું બીજું ના[illegible]ત છે તેને તથા શીતળ, શ્રેયાંસ, વાસુપૂજ્ય, વિમલ [illegible]તજિન, તથા ધર્મ અને શાંતિને વાંદુ છું. ૩. કુંથુ,

અર, મલ્લિ, મુનિસુવ્રત તથા નમિજિનને વાંદું છું. અરિષ્ટનેમિને વાંદું છું તેમજ પાર્શ્વ તથા વર્દ્ધમાનને વાંદું છું. ૪. એમ મેં સ્તવેલા, કર્મરૂપ રજ-મળથી રહિત, જરા-મરણથી મુક્ત, ચોવીશે જિનવરો (તીર્થંકરો) મારાપર પ્રસન્ન થાઓ. ૫. જેઓ સ્તવેલા, વાંદેલા, પૂજેલા છે, જે લોકની અંદર ઉત્તમ છે અને સિદ્ધ થયા છે, તેઓ મને આરોગ્ય, બોધિલાભ, તથા ઉત્તમોત્તમ સમાધિ આપો. ૬. ચંદ્રો કરતાં વધારે નિર્મળ, આદિત્યો-સૂર્યો કરતાં વધારે પ્રકાશક અને સ્વયંભૂરમણ મહાસાગર સમાન ગંભીર એવા સિદ્ધો મને સિદ્ધિ આપો. ૭.

પાઠ ૧૦૪ મો.

સમતા એટલે શું ?

સરખાપણું તે સમતા, શત્રુ અને મિત્રપર સરખી નજર રાખી બન્નેનું સરખું ભલું ચહાવું તે સમતા. વૈર-વિરોધ તજીને સંપસલાહ જાળવી શાંતિ વધારવી તે સમતા.

પોતાની માફક બીજાને જોવું તે સમતા. દુઃખ આવી પડતાં પણ હિમ્મત રાખીને તેને સહન કરી આગળ વધવું તે સમતા. ક્રોધને દાબી દઈને શાંત વૃત્તિ રાખવી તે સમતા. મત મમત્વ મૂકીને મધ્યસ્થ રહેવું તે સમતા. સૌ કોઈને મિત્ર ગણવા, સૌનું ભલું ઇચ્છવું, સૌને સરખો ન્યાય આપવો અને સૌની સ્વતંત્રતા સાચવવી તે સમતા.

સમતાની જરૂર.

સમતા એજ ધર્મનો સાર ગણાય છે, એજ સુખ પામવાનો ખરો ઉપાય ગણાય છે, એજ મુક્તિ પામવાનું ખરું સાધન છે.

અને એથી જ સૌનું કલ્યાણ સધાય છે. માટે સાધુ તથા શ્રાવક બન્નેને સમતા રાખવાની ખાસ જરૂર રહેલી છે.

સમતાવગરની ક્રિયા ખરું ફળ આપી શકતી નથી, માટે ધર્મક્રિયા કરતાં તો ખાસ સમતા રાખવી જોઇએ.

સમતાને સમભાવ, શમ, ઉપશમ, પ્રશમ તથા શાંતવૃત્તિ પણ કહેવામાં આવે છે.

સમતાનો લાભ કેમ થાય?

"હું અમુક વખત સુધી મારા મનમાં સમતા રાખીશ" એમ મજબૂત સંકલ્પ કરીને યત્ન કર્યાથી તેટલા વખત સુધી સમતા રાખી શકાય છે.

આમ અભ્યાસના ધોરણે મજબૂત ટેવ પડી જતાં હળવે હળવે વખતની હદ વધારતા જઇ આપણે હમેશને માટે સમતા રાખવા સમર્થ થઇ શકીએ છીએ.

જેમાં સમતાનો લાભ થાય એવા હેતુથી જે ધર્મક્રિયા કરવામાં આવે છે તેને "સામાયિક" કહે છે. સમ એટલે સમતા તેનો આય એટલે લાભ તે સામાયિક કહેવાય છે.

પૂરી સમતા ક્યારે રાખી ગણાય?

જેટલો વખત આપણે આપણા મન, વાણી અને શરીરથી કોઇનું પણ અહિત (ભૂંડું) ન કરીએ તેટલો વખત આપણે પૂરી સમતા રાખી ગણાય, માટે સમતા રાખવાનો સંકલ્પ કરતાં મન, વચન અને શરીરને નિર્દોષ રાખવા ખાતર એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે "હું મારા મન, વચન અને શરીરને પાપકાર્યમાં પડતાં અટકાવીશ." આ ઉદ્દેશ ધારી રાખીને નીચેનું વાક્ય બોલવામાં આવે છે:—

કરેમિ ભંતે! સામાઇયં.૧. સાવજ્જં જોગં પચ્ચક્ખામિ.૨

પહેલા વાક્યથી સમતા રાખવાનો સંકલ્પ કર્યો છે અને બીજા વાક્યથી પાપથી દૂર રહેવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે.

પાઠ ૧૦૫ મો.

સામાયિકનો કાળ અને ઉપાસના શુદ્ધિ.

અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે કે સમતાનો લાભ તે સામાયિક. સામાયિક એ ચારિત્રનો ભાગ છે. સાધુપુરુષ પોતાનો સઘળો વખત સામાયિકમાં જ પસાર કરે છે.

શ્રાવકે સાંજ સવાર થોડામાં થોડું તો પણ બબે ઘડી સુધી સામાયિક અંગીકાર કરવું જોઇએ, એટલું જ નહિ પણ જ્યારે જ્યારે અવકાશ મળે ત્યારે ત્યારે સામાયિકમાં બેસી ધ્યાનાભ્યાસ વધારતા રહેવું જોઇએ.

સામાયિકમાં વખત માટે એવી પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે છે કે "જ્યાંસુધી મારો માનસિક નિશ્ચય છે ત્યાં સુધી હું તેનું સેવન કરીશ." આ માટે નીચે લખેલું પ્રતિજ્ઞા–વાક્ય બોલાય છે.

જાવનિયમં પજ્જુવાસામિ.

ગુરુ પાસે જઇને તેમની રૂબરૂ ક્રિયા કરવી એમ પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું છે. એટલા માટે સામાયિકના પાઠમાં 'ભંતે' તથા 'પજ્જુવાસામિ' એ પદો બોલાય છે. ભંતે એટલે હે ભદંત–હે પૂજ્ય! અને પજ્જુવાસામિ એટલે હું [અમુક વખત લગી] આપની નજીકમાં બેસી આપની પર્યુપાસના કરીશ. આ રીતે ગુરુની ઉપાસના કરવાથી ઉપાસનાશુદ્ધિ રહે છે, ગુરુની ઉપાસના કરવાથી આપણા જ્ઞાનમાં અવશ્ય વધારો થાય છે, માટે બને ત્યાં સુધી ગુરુ પાસે જઇને [સામાયિક પ્રમુખ] ધર્મક્રિયા કરવી જોઇએ.

પાઠ ૧૦૬ મો.

યોગ સિદ્ધિ.

યોગ શબ્દ જુદા જુદા અર્થમાં વપરાય છે, જેમકે યોગ એટલે સમાધિ. યોગ એટલે સંયોગ, એજ પ્રમાણે જૈન પરિભાષામાં મન, વચન અને કાયા એ ત્રણેને પણ યોગ કહે છે.

આ ત્રણે યોગ જ્યારે સરખી રીતે પવિત્ર થઈને જોડાયેલા હોય ત્યારે યોગશુદ્ધિ ગણાય છે. માટે સામાયિક કરતાં મન, વચન અને કાયા એ ત્રણે યોગ પવિત્ર રાખવા જોઇએ અને તેમાં પણ મનને વશ રાખવા માટે તો ખાસ સંભાળ રાખવી જોઇએ; કારણ કે તે બહુ ચંચળ હોવાથી લક્ષ છોડી ઝટ બહાર દોડે છે, માટે તેને બરાબર ઠેકાણે રાખવું જોઇએ.

કરણ શુદ્ધિ.

કરણ શબ્દના બે અર્થ છે:-જેનાવડે કરીએ તે કરણ એટલે હથિયાર કે સાધન, અને જે કરવું તે કરણ એટલે કે કામ કરવાની પદ્ધતિ; દરેક કામ ત્રણ રીતે થાય છે:-પોતે કરવાથી, બીજા પાસે કરાવવાથી અને બીજા કરનારને પ્રશંસવાથી, ઉત્તેજન આપીને અનુમોદન-અનુમતિ-કે અનુજ્ઞા આપવાથી.

આ ત્રણ જાતના કરણ એટલે કામ કરવાની રીતો છે. માટે કોઈ પણ યોગ્ય કામ કરવું હોય અથવા અયોગ્ય કામ કરવું હોય ત્યાં ત્રણે કરણથી તે કામ કરવું કે ન કરવું એનું નામ કરણ શુદ્ધિ છે.

કોટિ શુદ્ધિ.

કોટિ શબ્દ પણ જુદા જુદા અર્થમાં વપરાય છે, જેમકે કોટિ એટલે ક્રોડ અને કોટિ એટલે હદ કે છેડો.

આ જગોએ કોટિ એટલે હદ સમજવી, તેથી મન વચન અને કાયા એ ત્રણની હદ બાંધતાં ત્રિકોટિ થાય છે અને એ ત્રિકોટિથી કરૂં નહિ, કરાવું નહિ, અનુમોદું નહિ-એમ હદ બાંધતાં નવ કોટિ થાય છે.

કોઇ પણ પ્રતિજ્ઞા લેતાં કોટિથી તેની હદ બાંધવામાં આવે છે અને તે પ્રમાણે તેને પાળવાથી કોટિશુદ્ધિ સચવાય છે.

પાઠ ૧૦૭ મો.

નવ કોટિ ને છ કોટિ.

મનથી કરૂં નહિ, કરાવું નહિ, અનુમોદું નહિ; વચનથી કરૂં નહિ, કરાવું નહિ, અનુમોદું નહિ; અને કાયાથી કરૂં નહિ, કરાવું નહિ, અનુમોદું નહિ; આ રીતની હદ બાંધવી તે નવ કોટિ કહેવાય છે.

તેમાંથી અનુમોદવાની ત્રણ કોટિ છોડી દઇએ તો બાકીની છ કોટિ થાય છે.

મુનિમહારાજની દરેક ક્રિયા નવ કોટિથી હોય છે.

શ્રાવક દુનિયાદાર હોવાથી છ કોટિથી પ્રતિજ્ઞા લે છે; છતાં અનુમોદનની ત્રણ કોટિમાંથી પણ જેટલી સચવાય એટલી તેણે સાચવવી જોઇએ.

નવ કોટિને ટુંકમાં જણાવવા માટે જે શબ્દ વપરાય છે તે તિવિહં તિવિહેણં છે. તેનો અર્થ એ છે કે ત્રિવિધે ત્રિવિધે એટલે કે નવે કોટિથી.

છ કોટિથી સામાયિકમાં નીચે મુજબ પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે.

દુવિહં તિવિહેણં; મણેણં-વાયાએ-કાએણં, ન કરેમિ ન કારવેમિ.

પાઠ ૧૦૮

ભાવ શુદ્ધિ.

દરેક કામમાં આપણો ભાવ એટલે કે આપણા પરિણામ શુદ્ધ હોવા જોઇએ.

કદાચ ભૂલચૂક થાય તોપણ આપણો ભાવ શુદ્ધ હોવાથી તરત તેથી પાછા હઠીએ છીએ. આ રીતે પાછા હઠવું તે પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે; પાછા હઠવાની સાથે તે પાપને નિંદીએ છીએ અવગણીએ છીએ, તથા તેવા પાપિષ્ઠ પરિણામ રૂપ મલિન આત્માને દૂર કરી તેને ઠેકાણે પવિત્ર પરિણામરૂપ પવિત્ર આત્માને સ્થાપિત કરીએ છીએ.

આ તમામ ભાવશુદ્ધિ છે અને ક્રિયાશુદ્ધિ એથી જ થાય છે.

ભાવશુદ્ધિ બતાવવા માટે સામાયિકના પાઠમાં નીચે મુજબ શબ્દો આવે છે:—

તસ્સ ભંતે ! પડિક્કમામિ—નિંદામિ—ગરિહામિ—અપ્પાણં વોસિરામિ.

એટલે કે પાપથી પાછો હઠું છું (અને તેને) આત્મસાક્ષીએ નિંદું છુ, ગુરુસાક્ષીએ ગર્હું છું–અવગણું છું અને તેવા અપવિત્ર આત્માને વોસિરાવું છું–દૂર કરૂં છું.

આ રીતે વચનથી ભાવશુદ્ધિનો પાઠ બોલી, મનથી સર્વ જીવોપર સમતા રાખી, સૌનું હિત ચિંતવવાથી જ ખરેખરી રીતે ભાવશુદ્ધિ સચવાય છે. એ વાત સૌ કોઇએ યાદ રાખવી જોઇએ.

વિનય શુદ્ધિ.

'કરેમિ ભંતે!' તથા 'તસ્સ ભંતે!' એ બે ઠેકાણે 'ભંતે' એવું પદ છે. ભંતે એટલે હે ભદંત–હે પૂજ્ય!

આ પદ ગુરુને સંબોધન કરવા માટે બોલાય છે અને તેથી આપણે ગુરુનો વિનય સાચવીએ છીએ. એ વિનયશુદ્ધિ છે.

વિનય-સાચવવાથીજ ક્રિયા સફળ થાય છે. વિનયથી ગુરુ પ્રસન્ન રહે છે અને ગુરુની પ્રસન્નતા મેળવવાથી જ કાર્યસિદ્ધિ થાય છે.

તેટલા માટે બહુમાનપૂર્વક ગુરુને આમંત્રણ કરતાં હે ભગવન્! અથવા હે ભદંત! એવા શબ્દ બોલવા જોઈએ. તેથી પ્રાકૃતમાં ભયવં એટલે ભગવન્ અથવા ભંતે એટલે ભદંત એ બે શબ્દો વપરાય છે.

પાઠ ૧૦૯ મો.

સામાયિકમાં સાચવવાની શુદ્ધિઓ.

કરેમિ ભંતે! સામાઇયં-એથી સંકલ્પશુદ્ધિ તથા વિનયશુદ્ધિ જણાવી છે.

સાવજ્જં જોગં પચ્ચક્ખામિ-એથી પ્રતિજ્ઞાશુદ્ધિ બતાવી છે.

જાવનિયમં પજ્જુવાસામિ-એથી કાળશુદ્ધિ તથા ઉપાસના-શુદ્ધિ દર્શાવી છે.

દુવિહં તિવિહેણં-એથી કોટિશુદ્ધિ પરખાવી છે.

મણેણં વાયાએ કાએણં-એથી યોગશુદ્ધિ સૂચવી છે.

ન કરેમિ ન કારવેમિ-એથી કરણશુદ્ધિ ઓળખાવી છે.

તસ્સ ભંતે! પડિક્કમામિ—નિંદામિ—ગરિહામિ—અપ્પાણં વોસિરામિ—એથી ભાવશુદ્ધિ સંગ્રહી છે.

સામાયિક સૂત્રપાઠ. અર્થસહિત.

કરેમિ ભંતે! સામાઇયં; સાવજ્જં જોગં પચ્ચક્ખામિ. જાવનિયમં પજ્જુવાસામિ; દુવિહં, તિવિહેણં, મણેણં, વાયાએ, કાએણં, ન કરેમિ, ન કારવેમિ; તસ્સ ભંતે! પડિક્કમામિ, નિંદામિ, ગરિહામિ, અપ્પાણં વોસિરામિ.

હે પૂજ્ય! (હું) સામાયિક કરૂં છું. પાપ–વ્યાપારનો ત્યાગ કરૂં છું. તે (મનમાં કરેલા) નિશ્ચય પ્રમાણે અવધિ સુધી પાળીશ. બે પ્રકારથી ત્રણ પ્રકારે (છ કોટિથી) તે એટલે કે મનથી, વચનથી, અને કાયાથી [પાપકર્મને] નહિ કરૂં, નહિ કરાવું [અને]હે પૂજ્ય! તે [પાપકર્મથી] પાછો હઠું છું (અને તેને)નિંદુ છું, ગર્હું છું–અવગણું છું, તથા અપવિત્ર આત્મભાવને વોસિરાવું છું–ટાળું છું.

ભાવના.

કોઈ પણ કામ પૂરૂં કરતાં તેમાં સરખો ભાવ જાળવવે જોઈએ. જો તે કામ કરતાં કંટાળો ઉપજે તો ભાવના તૂટી પડે છે, માટે કંટાળો નહિ ખાતાં, ચડતે ભાવે દરેક કામ પૂરૂં કરવું જોઈએ.

સામાયિક પૂરૂં કરતાં બે ગાથા બોલાય છે. તે બે ગાથા ભાવના રૂપે છે.

પહેલી ગાથામાં એવી મતલબ છે કે જ્યાં સુધી સામાયિકમાં રહેવાય ત્યાં સુધી અશુભ કર્મ દૂર થતા રહે છે, એમ સામાયિકનો મહિમા વર્ણવ્યો છે.

બીજી ગાથામાં એમ કહેવામાં આવે છે કે સામાયિક કરતાં તેટલો વખત શ્રાવક સાધુ જેવો થઈ રહે છે, માટે વારંવાર સામાયિક કરવું. એવો ભાવ પ્રદર્શિત કરેલ છે.

ભાવનાની બે ગાથા. અર્થ સહિત.

સામાઈય–વયજુત્તો, જાવ મણે હોઇ નિયમસંજુત્તો;
છિન્નઇ અસુહં કમ્મં, સામાઇય જત્તિઆ વારા ॥ ૧ ॥
સામાઇઅમ્મિ ઉ કએ, સમણો ઇવ સાવઓ હવઈ જમ્હા;
એએણં કારણેણં, બહુસો સામાઇઅં કુજ્જા ॥ ૨ ॥

શ્રાવક સામાયિક વ્રત લેવાથી સાધુ સમાન ઉચ્ચ દશાને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તેણે વારંવાર સામાયિક વ્રત લેવું જોઈએ.

સામાયિક લેવાની વિધિ.

પ્રથમ ઊંચે આસને સ્થાપનાચાર્યને સ્થાપવા, પણ જો ગુરુમહારાજ પોતે હાજર હોય તો શ્રાવકને સ્થાપનાચાર્ય સ્થાપવાની જરૂર નથી. પણ ગુરુમહારાજ પોતે કે સ્થાપનાચાર્ય બેમાંથી એક પણ ન હોય ત્યારે પુસ્તક વગેરેની સ્થાપના કરવી.

શ્રાવક તથા શ્રાવિકાએ સામાયિક કરવાનાં ઉપકરણો જેવાં કે કટાસણું (શુદ્ધ ઉનનો પોણા વાર પ્રમાણનો ચોરસ કકડો) તથા જીવજંતુ વિગેરેને પુંજવા માટે ચોવીશ આંગળની દાંડીવાળો ઊનના રેસાવાળો ચરવળો તથા મુહપત્તિ એટલે જીવરક્ષા પાળવા અને જ્ઞાનની આશાતના ટાળવાના હેતુથી મુખ આડો રાખવાને, આશરે સોળ આંગળ લાંબો પહોળો શુદ્ધ સફેદ કાપડનો કકડો–એ ત્રણ વસ્તુ સામાયિક કરતી વખતે જરૂર ઉપયોગમાં લેવી.

મન, વચન અને શરીરની શુદ્ધિ સાચવવી. શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરવાં. (પુરૂષને માટે ફક્ત એક ધોતિયું અને સ્ત્રીઓને બે કે ત્રણ વસ્ત્ર પહેરવાની છૂટ છે.) બેસવાની જગ્યા પુંજીને પ્રથમ કટાસણું પાથરવું. પછી તે ઉપર ઉભા રહી ડાબા હાથમાં મુહપત્તિ મુખ પાસે રાખી જમણો હાથ સ્થાપનાજી સામો અવળો રાખી એક નવકાર તથા પંચિંદિય બોલવા. સ્થાપનાજી સામો જમણો હાથ અવળો રાખવાનું કારણ એ છે કે ગુરુમહારાજ પોતે અથવા સ્થાપનાચાર્ય હાજર નથી, માટે પોતે કરેલી સ્થાપનામાં ગુરુમહારાજના ગુણોનું આરોપણ કરી તેને ગુરુ માનવા. પછી ઇચ્છામિ ખમાસમણપૂર્વક ઇરિયાવહિયાનો પાઠ કહેવો. પછી તસ્સ ઉત્તરી કહેવું. અને અન્નત્થ ઊસસિએણં કહી એક લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ કરવો. જેને લોગસ્સ ન આવડે તેણે ચાર નવકારનો કાઉસ્સગ્ગ કરવો. પછી પ્રગટ લોગસ્સનો પાઠ બોલવો. પછી ખમાસમણ દઈ "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ સામાયિક મુહપત્તિ પડિલેહું ? ઇચ્છં." એમ કહી મુહપત્તિ પડિલેહવી. (જીવરક્ષાના હેતુએ મુખ આડા રાખેલા કપડાના કકડાને ઉખેળીને તેમાં આંખોથી બરોબર જોઇને હાથ ઉપર તથા શરીરના બીજા અવયવો ઉપર ફે[illegible] એમ કરતાં મનમાં ધર્મજ[illegible]

મુહપત્તિને લગતા તથા શરીરને લગતા પચાસ બોલ પુરુષે બોલવાના અને ચાળીશ બોલ સ્ત્રીએ બોલવાના છે, તે બોલની સમજ અન્યત્ર આપવામાં આવેલી છે તે જોઈ લેવી. પછી ખમાસમણ દઈને "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ સામાયિક સંદિસાહું ? ઇચ્છં." એમ કહેવું. વળી ખમાસમણ દઈ "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સામાયિક ઠાઉં ? ઇચ્છં" એમ કહી, બે હાથ જોડી એક નવકાર ગણી, "ઇચ્છકારી ભગવન્! પસાય કરી સામાયિક દંડક ઉચ્ચરાવોજી" એમ કહેવું. પછી વડીલ 'કરેમિ ભંતે!' કહે, તેને પોતે અનુસરવું, પણ જો વડીલ ન હોય તો પોતે ઉચ્ચરી લેવું. પછી ખમાસમણ દઈ "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ બેસણે સંદિસાહું ? ઇચ્છં." એમ કહેવું. પછી બીજું ખમાસમણ દઈ "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ બેસણે ઠાઉં ? ઇચ્છં," એમ કહેવું. પછી ખમાસમણ દઈ "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સજ્ઝાય સંદિસાહું ?ઇચ્છં," એમ કહેવું. પછી બીજું ખમાસમણ દઈ "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ સજ્ઝાય કરું ? ઇચ્છં." એમ કહી ત્રણ નવકાર મનમાં ગણવા. પછી બે ઘડી સજ્ઝાયધ્યાન કરવું.

સામાયિક પારવાનો વિધિ.

પ્રથમ ખમાસમણ દઈ 'ઇરિયાવહિયં'સૂત્રનો પાઠ કહવો. પછી તસ્સ ઉત્તરીનો પાઠ કહી અન્નત્થ ઊસસિએણંનો પાઠ કહેવો પછી એક લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ કરવો. (લોગસ્સ ન આવડે તો ચાર નવકારનો કાઉસ્સગ્ગ કરવો.) પછી ખમાસમણ દઈ "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! મુહપત્તિ પડિલેહું ? ઇચ્છં," એમ કહીને મુહપત્તિ પડિલેહવી. પછી ખમાસમણ દઈ "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સામાયિક પારું ? યથાશક્તિ." એમ કહેવું. પછી બીજું ખમાસમણ દઈ "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સામાયિક પાર્યું. તહત્તિ." એમ કહીને જમણો હાથ ચરવલા ઉપર અથવા કટાસણા ઉપર સ્થાપી એક નવકાર ગણવો. પછી ઉપર કહ્યા પ્રમાણેજ હાથ રાખીને 'સામાઈયવયજુત્તો' કહેવો. પછી જમણો હાથ મુખ સામો સવળો રાખી એક નવકાર ગણીને ઊઠવું.

પ્રાયશ્ચિત્ત

જાણતાં કે અજાણતાં પણ આપણાથી થયેલ પાપમય કૃત્યનો સાચા દિલથી અને શુદ્ધ ભાવથી પસ્તાવો કરવો એ જ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. (તે પાપમય કૃત્ય ફરી ન જ કરવું જોઈએ.) આપણા સુખ કે આનંદને ખાતર બીજાને જરા પણ દુઃખ આપવું કે લાગણી દુખવવી તે મોટામાં મોટું પાપ છે. આપણી અલ્પ માત્ર સેવા કે ભોગથી બીજાને સુખ કે આનંદ મળતો હોય તો તેથી વધારે સુખ કે આનંદ દુનીયામાં બીજો કોઇ નથી

લેખક—શ્રી ગુણાનુરાગી કર્પૂરવિજયજી (સિદ્ધક્ષેત્ર